

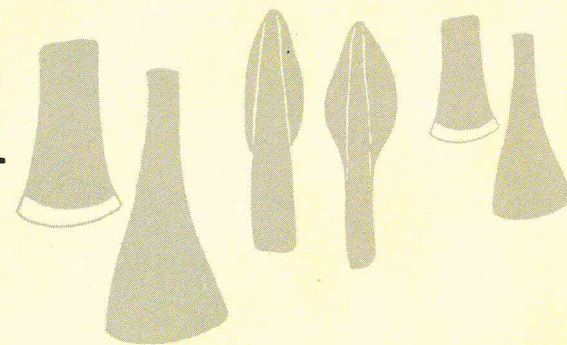
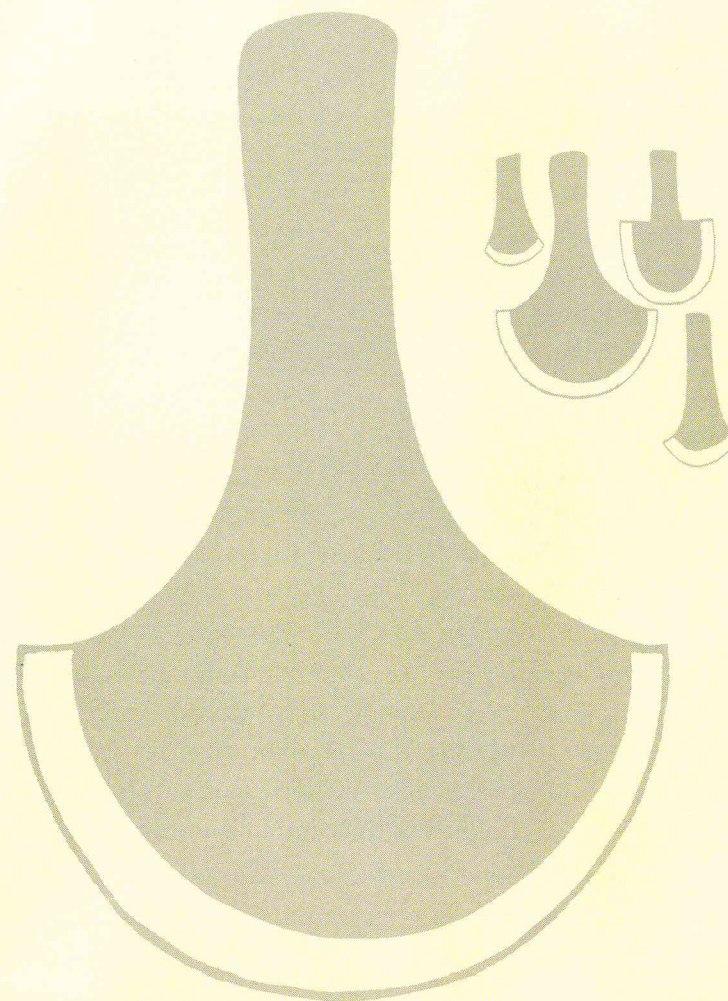
ne, kai aruodą atstojo pora molinių puodų, ne iš bėdos sėjo. Žemdirbiai mažiūčiuose sklypeliuose javų užsiaugindavo tiek mažai, kad puodas košės, kurią iš jų galėjo išvirti, neatstojo nė kelių lydekų. Priežasčių buvo kitų: atėjo laikas, kai žmonės jau buvo priaugę priminti naują paskatą ir atsiradęs noras valdyti gamtą, ne tik taikytis prie jos. Tokia natūrali visos žmonijos raida. Pagaliau ir naminiai gyvuliai – ne iš vargo juos augino. Tai buvo pasididžiavimas, prestižo dalykas. Ne skurdas, o greičiau perteklius žadino norą siekti naujovių. Tai tiko dovanoms, taip pat aukoms dievams ar dvasioms. Pradžioje visa tai galėjo būti valgoma ypatingomis progomis, per šventes. Tad pirmiausia tai buvo apeiginis maistas. Kasdieniu jis taps dar ne greit. Nuo pirmųjų naminių gyvulių akmens amžiaus gyvenvietėse turėjo praeiti apie tūkstantį metų, kol įsigalėjo gyvulininkystė žemės ūkis įsigalėjo todėl, kad buvo pažangus ir kad ne amžius truko geriausio klimato laikotarpis. Drėgnėjant ir vėstant klimatui, gamybinis ūkis pamažu tapo būtinybe.

PAŽANGOS PAVOJAI

106 Tačiau, nors tai galėtų atrodyti ir keista, kiekviena pažanga susijusi ir su negerovėmis. Eidamas pažangos keliu, žmogus nega-

li išvengti to, kas ją lydi. Sėsliai gyvenant, padaugėjo žmonių. Tačiau medžiotojų bei žvejų bendruomenėms maisto netrūko. Jis buvo įvairus: žvėriena, paukštiena, žuvis, įvairūs augalai, uogos, vaisiai, riešutai. Retai apgyventose vietose daug mažiau plito užkrečiamosios ligos. O žemdirbys jau priklausė nuo blogų ar gerų metų derliaus, dažnai jautė maisto trūkumą. Iš Duonkalnio prie Biržulio ežero kapuose ištirtų palaidotų žmonių kaulų paaiškėjo, kokia prasta buvo vėlyvojo neolito gyventojų sveikata. Antropologas R. Jankauskas nustatė ne vieną atvejį, kai suaugusių žmonių kauluose buvo likę vaikystės ligų ar badavimo pėdsakų. Augančiam žmogui badaujant ilgesnį laiką, kaulai nustoja augti, lieka skersinių augimo stabtelėjimo linijų. Štai iš vienos moters kaulų buvo matyti, kad ji bent dvi žiemas augdama yra badavusi, kitos kaulai net keturis kartus buvo nustoję augti. Vadinasi, pagreičiui buvo net keturios bado žiemos. Taip pat vaikystėje bent keturias žiemas badavęs vyras, daug kartų buvęs sužeistas, tačiau sulaukė brandaus amžiaus. Ir mirusių vaikų dantyse pastebėta net trijų bado žiemų pėdsakų. O dar gyventojų padaugėjimas ir susigrūdimas sudarė sąlygas ir epidemijoms plisti, nors toli gražu ne tokioms, kaip kuriantis kaimams ir miestams.

Vyrų darbai ir ginklai

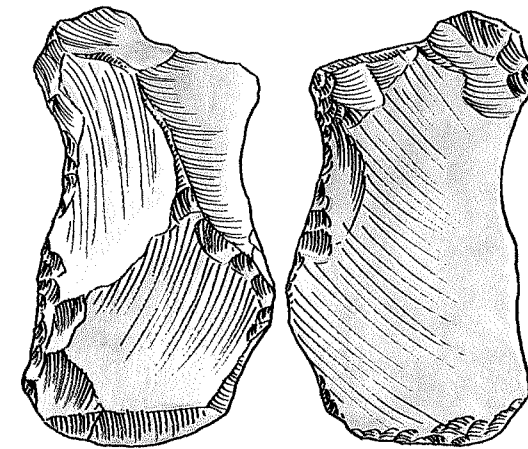

Svarbiausia visų vyrų pareiga buvo aprūpinti bendruomenę maistu, t. y. medžioklė, žūklė ir žemės arimas, o amatai – tik kai kurių užsiėmimas. Tačiau visa, kas susiję su maisto paruošimu, jau yra moterų darbas. Todėl medžiotojas vyras nuolat nešiojasi ginklą. Ir, medžiotojų šeimai keliantis į kitą vietą, vyras pasiima tik ginklus, kad, pasitaikius progai, kiekvienu metu galėtų ką

sumedžioti. O moterys gabenasi ne tik kūdikius, bet ir visą šeimos turtą. Šitaip elgiasi ir dabartinės medžiotojų bendruomenės. Todėl ginklas vyrui – ne tik pagrindinė darbo priemonė, bet ir jo simbolis, garbės reikšmas. Tačiau apie vyro, kaip šeimos tiekėjo, darbą jau plačiai kalbėjome, tad reikia pasakyti ir apie tuos darbus, kuriuos vyrai dirbo ne kasdien ir nebūtinai kiekvienas.

Akmens amžiuje svarbu buvo apsirūpinti ir pagrindine darbo įrankių žaliava – *titnagu*, labai savita medžiaga. Tai kristalinės sandaros smulkiagrūdis mineralas dažniausiai pilkos arba juosvos spalvos, tačiau būna ir beveik baltų, rausvų, rudų, geltonų ir žalsvų titnagų. Jis susiformavęs iš silicio rūgšties prieš 4–5 milijonus metų iš kalkingų organizmų susidariusiame dumble. Jūros dugne ant šio dumblo sluoksnio iš nusėdu-

Titnago kasimas

sių kalkinių kempinių susiklostė titnago klodai ir vėliau iškilo iš jūros dugno. Tokių klotų artimiausioje kaimynystėje rasta Baltarusijoje, Volkovysko rajone, prie Rosės

upelio, kur žinoma akmens amžiaus laikų didžiulių titnago kasyklų. O Lietuvoje randama titnago gurvuolių, kartu su graužu atstumtų ledynų, iš kur jį kasdavo titnaginiais kasikliais (pav. 89). Daug titnago yra pietų Lietuvoje, ypač prie Nemuno ir Merkio upių. Kol paleolite upės užėmė visą senslėnį, jo galima buvo išsikasti tik ant aukštųjų terasų. Tačiau retai kur buvo galima rasti gero ir skilaus titnago. Todėl paleolito medžiotojai net iš labai toli atkeliavdavo savo giminei ar šeimai pargabenti šios medžiagos. Gabenosi ruošinius – specialiai apskaldytus skaldytinius ir gatavai nuskeltas skeltas. Tokių paleolitinių titnago kasyklų tyrinėta Ežerynuose, Alytaus raj. Mezolite staigiai kritus upių vandens lygiui, atsidendę gero titnago atsargų slėniuose, atsirado daug vietų, kur jo buvo galima išsikasti. Beje, smulkiems mezolitiniams dirbinėliams tiko ir prastas šiaurės Lietuvos rieduliukų titnagas, tad neatsitiktinai neaptinkama didelių kasyklų. Titnagas tvirta, bet trapi medžiaga. Jis gerai skykla, gražiai gludinasi. Geriausia apdirbti šviežiai iškastą. Titnagą retušavo rago viršūne.

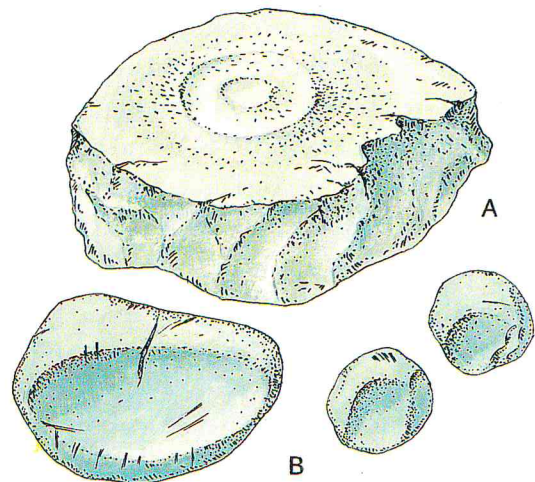
89 pav. Ežeryno kasyklų vaizdai (iš po samanų matyti kyšantys titnago gabalai) ir titnago kasiklis

Staliai ir dailidės

DARBO ĮRANKIAI

Be bendruomeninių darbų, vyrai turėjo pareigų ir namie: apdirbti akmenį, medį ir kaulą, pagaminti įvairių įrankių ir darbo priemonių. Svarbiausias visų laikų vyro dar-

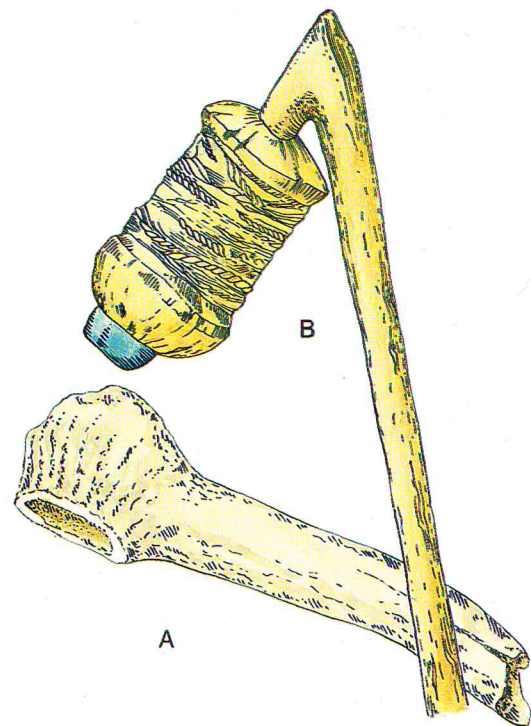
bo įrankis buvo *kirvis*. Iš pradžių kirviai buvo akmeniniai, vėliau atsirado žalvarinių, galiausiai – geležinių. Tačiau forma ir įtvirtinimo į kotą būdai per tokį ilgą laikotarpį labai mažai pakito. Kirvis su mediniu ar kau-

90 pav. Akmeninių kirvelių gludintuvai iš gyvenviečių prie Kretuono (a) ir Šventosios (b)

91 pav. Mezolitinė raginė kirvelio įtvirtinimo vieta iš Čepelūnų (a), neolitinis kirvelis, įtvirtintas su mova (b), laivinis kirvis su kotu (c) iš Šventosios

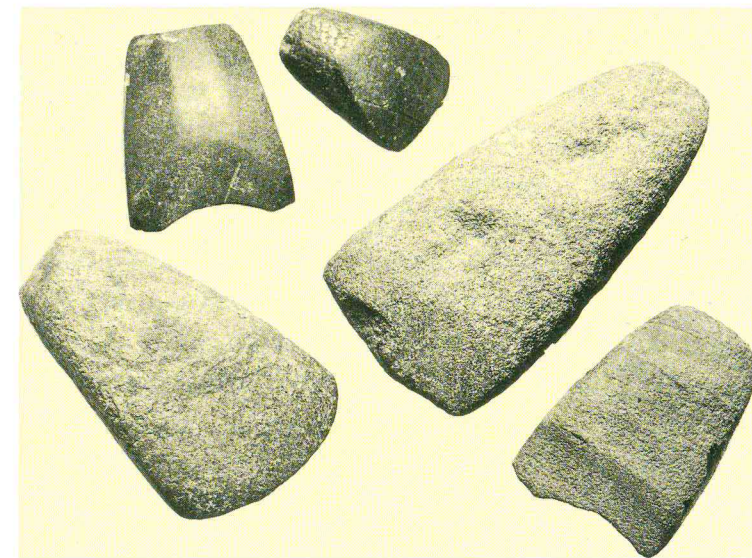
liniu kotu buvo didžiulis mezolito išradimas, paleolite jo dar nežinojo. Pirmieji kirveliai buvo apskaldyti titnaginiais, be skylės kotui – įtviriamieji. Neolite pradėjo *gludinti*: iš pradžių tik ašmenis, vėliau – ir visą paviršių. Randama nemaža smiltainių akmenų su tam tikrais grioveliais paviršiui ir šonams gludinti. Paviršių gludino, ant apskrito įdubusio akmens sukdami aplink (pav. 90: a), šonus – laivelio pavidalo grioveliuose (pav. 90: b). Vėlyvajame neolite, be titnaginių, pradėjo daryti kirvius ir iš kitų akmenų rūšių. Įtviriamuosius kirvelius įstatydavo į kotą su buožė gale, kurioje išduobta įgauba. Toks me-

zolito laikų kaulinis kotas rasta Čepelūnuose, prie Ūlos upės (pav. 91: a). Daugiausia buvo medinių kotų. Panašūs paplitę visoje Europoje. Taip ir neolite įtvirtindavo didesnius įtviriamuosius kirvius (pav. 92). Tačiau mažuosius, kurių ypač reikėjo gražiems medžio darbeliams, ėmė tvirtinti prie lenkto koto, padaryto iš medžio šakumos. Tai pati tvirčiausia vieta, ir kotas retai kada nulūždavo. Ant tokio koto atšakos užmaudavo gana didelę medinę movą (pav. 93) ir į ją įstatydavo kirvelį (pav. 91: b). Pietų Europoje movelės dažniausiai raginės. Vėlyvajame neolite kirvyje ėmė gręžti skylę ir į ją

įstatydavo medinį kotą. Kaip matyti iš vieno kirvelio, rasto su kotu Šventosios 1A gyvenvietėje, kotą įmaudavo per viršų, o viršūnėje išskaptuodavo buoželę, kad kirvis nenusmuktų (pav. 91: c).

MEDŽIO DARBAI

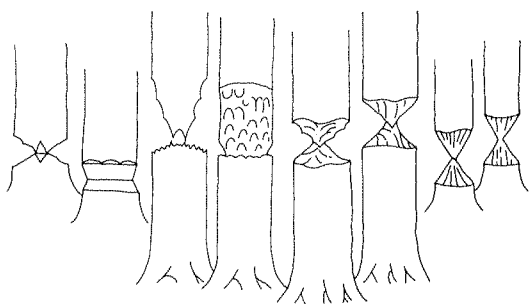
Pagrindinis vyrų darbas – apdirbti medį. Paleolite medžių buvo labai maža, tad iš Pietų atsigabendavo karčių tik palapinės karkasui. Pirmieji medžio dirbiniai pritaikyti prie gamtos teikiamų formų: tai plonos lazdelės, kurias apdroždavo titnaginiu peiliu. Iš jų pasidarydavo lankų, strėlių kotelių, iečių ir svaidyklių. Tik išaugus miškams, mezolite, pradėta statyti tvirtesnius pastatus ir gamintis įvairesnių medžio dirbinių.

Akmeniniu kirvuku buvo galima lengvai ir greitai *nukirsti* medį. Ir darbas mažai skyrėsi nuo dabartinio su plieniniu kirviu. Tik kadangi kirvuko ašmenys buvo siauri, tai ir darbo žymės labai panašios į bebro dantų žymes. Stiebe aplinkui iš abiejų pusių išker-

92 pav. Įtviriamieji kirveliai iš Nidos gyvenvietės

93 pav. Kirvio mova iš Šventosios 1B gyvenvietės

ta įgaubą taip, kad viršutinė dalis liktų kūgio arba pleišto pavidalo (pav. 94). Beje, akmenis amžiuje taip kirto ne tik storus medžius, bet ir kartis, nes pjūklo dar neturėjo. Akmenis kirvuko ašmenys siauri, todėl smailis atrodo lyg peiliuku nudrožtas (pav. 95). Visos akmenis amžiaus gyvenvietėse randamos kartys būna abiem nusmailintais galais, nes kitaip nebuvo galima nukirsti. Darbo pėdsakų išlikę gyvenvietėse aptinkamuose medžių rąsteliuose. Jeigu medis nepleišėja, tai užtekdavo pagrindinių įkarty, o jei pleišėja, kaip, sakykim, ažuolas, reikėjo dar papildomų skersinių, kad verčiamas kamienas neįsprogūtų. Mažus medelius dažnai, kaip ir dabar, pakirsdavo iš vienos pusės ir nuversdavo. Taip nukirstas medis skiriasi nuo dabartinio – daug ilgesnis kirtimo kūgis negu plieniniu ar net žalvariniu kirviu kirstų, nes akmeniniai nelabai aštrūs. Todėl ir stengėsi nekirsti statmenai rėvių. Vengė ir smarkiai kapoti. Kirčiai tokie trumpi, kad iš arti smailis atrodo lyg nudrožtas. Kirtėjai turėjo būti ypač įgudę, daug labiau už dabartinius.

94 pav. Kaip kertamas medis akmeniniu kirvuku

Šių laikų kirtėjui svarbi ir jėga, o akmenis amžiaus vyras saugojo kirvelį ir jėgos nenaudodavo. Akmenis amžiuje kirto nestorus medelius, iš tokių statydavosi ir trobesius. Žalvariniu kirviu nukirsti medžiai piliakalnių pastatams daug tvirtesni, jų rąstai stori. Kirtimo technika buvo puiki, ir anomis sąlygomis vargu ar galėjo būti tobulinama. Specializacijos pabaiga – darbas kirviu, įtvirtintu su mova, ir pagaliau metalinis kirvis. Beje, akmenis amžiaus kirvio ašmenys dažnai nugludinti kiek nesimetriškai. Pasirodo, tai ne atsitiktinumas. Ir dabar Šiaurės Amerikoje ir Australijoje paplitusiose medžių kirtimo varžybose pastebėta, kad geriausia kirvių nugludinti nesimetriškai, kaip akmenis amžiuje, nors kertama plieniniu kirviu.

Medžio kamienas dalijamas panašiai kaip ir kertamas, tik gal kiek statesniu kampu, tačiau galas vis tiek lieka smailus. Dažnai randama ir tašų, ir lentų. Nuo tašo atskeldavo net gana plonų lentelių. Pasitaiko nuo paviršiaus su žieve nuskeltų lentų, būna perskeltų per vidurį ar į kelias dalis, tačiau visuomet pagal rieves. Galbūt naudojo ir medines kūles, kuriomis įvayrdavo pleišną. Ne visad pavykdavo atskelti vienodo pločio lygiagretėmis kraštinėmis. Nedailiai aptašius, išbaigiama mažu kirvuku, įtvirtintu į trumpą kotą su mova, kad ašmenys nenukryptų. Ašmenėlis dažnai įtviriamas skersai ir būna nesimetriškai nugludintas – viršutinė pusė labiau išgaubta, apatinė lygi arba įgaubta.

Tokie paprastai būna skalūno kirveliai, todėl juos brangino ir išsimainydavo į gintaro papuošalus. Kirvelis laisvai laikomas rankoje, be jokios jėgos. Indams ir luotams išskobti turėjo dar patogesnių įrankių įgaubtais ašmenimis – vedegų. Akmenis amžiaus gyvenvietėse tai retas radinys ir paprastai būdavo pagamintas iš įvežtinių medžiagų, nes mūsų akmenis, matyt, buvo per rupūs, tiko nebent titnagas arba putnagas. Ant medinių indų ir kitų dirbinių darbo žymės retai išlieka – jas išlygindavo titnaginiu gremžtuku ir nugludindavo turbūt smėliu su vandeniu. O galiausiai medį dar nupoliruodavo kailiuku.

Labai retai randam atpjautą medžio gabalėlį. Nebent tai plonos kartelės, kurios trumpomis įpjovomis įrantomos aplinkui, o paskui likęs plonas kaklelis nulaužiamas. Tačiau titnaginis peilis medžiui pjauti nelabai tiko. Nors skeltės pakraštys itin plonas ir aštrus, tačiau staigiai storėja ir, pjaunant

Ginklai

medį, įstringa. Pjaustė jau tik atsiradus metaliniam peiliui.

RAGO IR KAULO APDIRBIMAS

Daugeliu atvejų rago ir kaulo apdirbimas nesiskyrė nuo medžio apdirbimo. Tačiau ir kaulą, ir ragą pjaustė titnago režtukais. Rago paviršiuje įrežus griovelius iš abiejų pusių, vidinę akytą dalį jau galima perskelti mažu kirveliu. Apdirbti vartotas ir peilis, ir grandukas, ir gremžtukas. Paleolito stovyklose randame tik rago dirbinių, nes ragą lengviau apdoroti. Vėliau daugėjo kaulo dirbinių, nes jie tvirtesni, o galiausiai piliakalniuose – jau vien kauliniai daiktai. Skylutes rage išgręždavo titnaginiais grąžteliais. Smulkius kaulinius ir raginius, taip pat gintarinius papuošalus apdirbdavo mažyčiais kalteliais, kurių ašmenis kartais gludindavo. Akytes kaulo dirbiniuose įreždavo titnago skriestuvėliais.

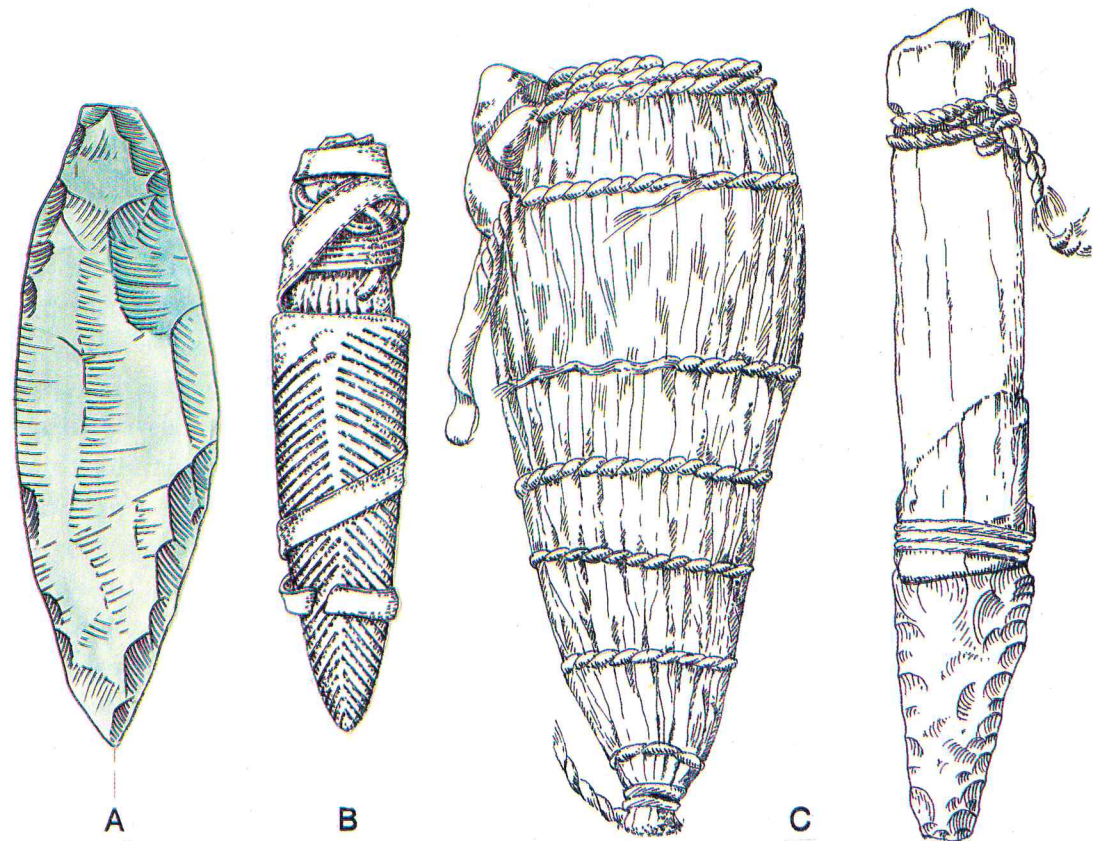
95 pav. Akmeniniu kirvuku nusmailintas kuolas

AKMENINIAI

Jau minėjome svarbiausius medžioklės ginklus, tačiau greta jų vyrai turėjo ir daugiau įvairių ginklų, skirtų ne medžioti. Gal dalis jų niekad nebuvo vartota gynybai ar puolimui, tačiau vyrai juos nuolat nešiodavosi. Be abejo, tai drauge ir vyro pasididžiavimas, vienas kitas galbūt rodė ir vietą visuomenė-

96 pav. Titnago durklai:

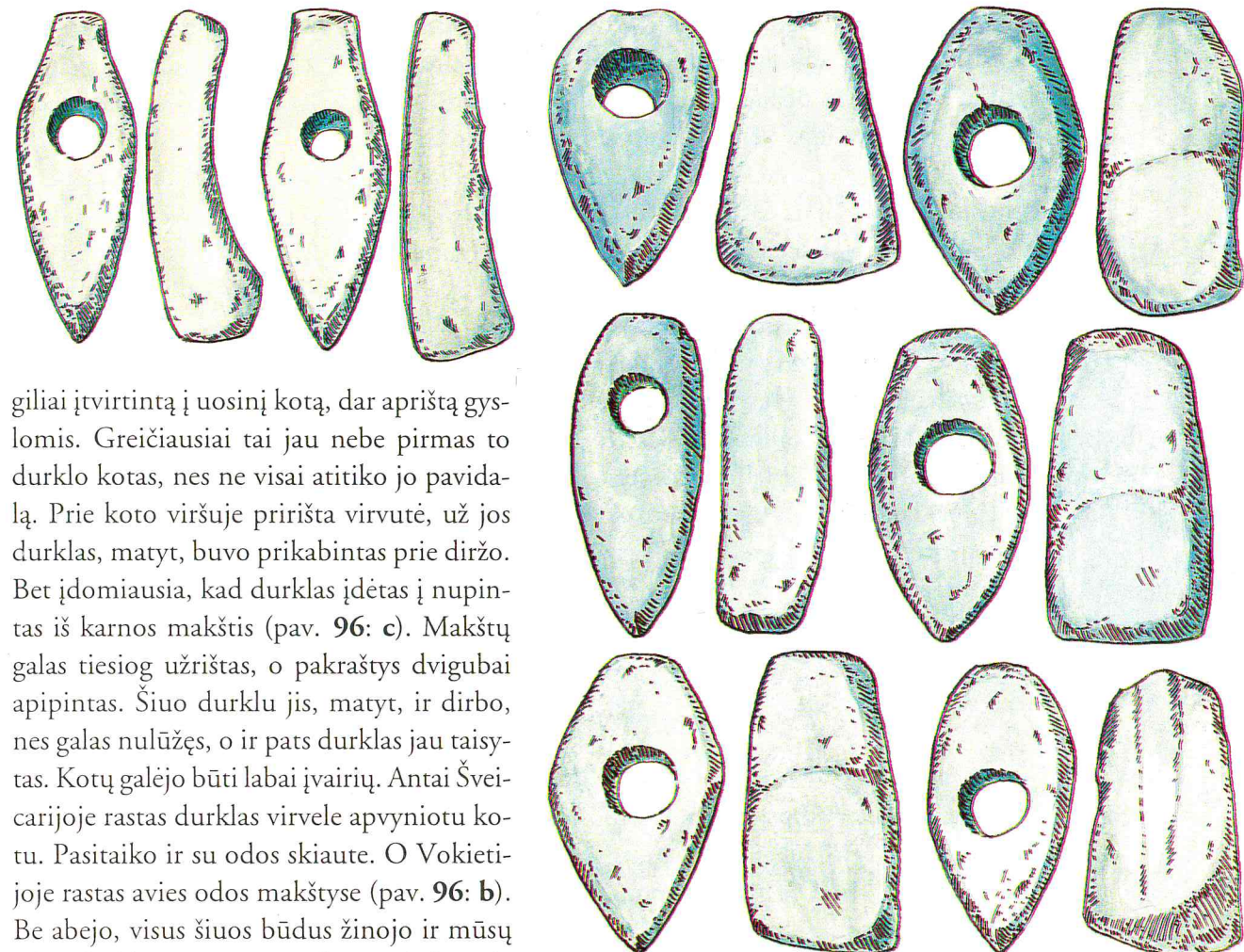
(a) iš Barzdžio miško gyvenvietės prie Dubičių, (b) su odine makštimi iš Vokietijos (Vypenkaten), (c) neolitinio Alpių keliautojo durklas su pinta makštimi

je. Kai kuriuos jų, sakykim, peilius ar durklus, galėjo vartoti ir butyje.

Akmens amžiaus pabaigoje ir žalvario amžiaus pradžioje visoje Europoje paplito titnaginiai *durklai*. Tokiam durklui pagaminti reikėjo labai didelio gero titnago gabalo. Todėl tose vietose, kur tokio titnago buvo daug, ir kūrėsi dirbtuvės, o jų gaminiai plito toli. Garsėjo Prancūzijos pietų (Grand Presigni) medaus spalvos titnago durklai, o Šiaurėje ypač dailūs ir dideli buvo Danijos

gražaus pilko titnago durklai. Žalvario amžiaus pradžia Danijoje net vadinama durklų laikotarpiu. Lietuvoje irgi gaminosi durklus, tačiau jie buvo mažesni, nors taip pat dailiai apdirbti (pav. 96: a). Toks durklas turėjo rankeną ir buvo laikomas makštyse. Ir vėl mums daug ką paaikšina jau minėtas III tūkstantmečio pr. Kr. sušalęs Alpių keliautojas. Be kitų medžioklės ginklų, jis turėjo ir titnaginį durklą: trumputį, kaip mūsų durklai, gražiai iš abiejų pusių retušuotą ir

giliai įtvirtintą į uosinį kotą, dar aprištą gyslomis. Greičiausiai tai jau nebe pirmas to durklo kotas, nes ne visai atitiko jo pavidalą. Prie koto viršuje pririšta virvutė, už jos durklas, matyt, buvo prikabintas prie diržo. Bet įdomiausia, kad durklas įdėtas į nupintas iš karnos makštis (pav. 96: c). Makštų galas tiesiog užrištas, o pakraštys dvigubai apipintas. Šiuo durklu jis, matyt, ir dirbo, nes galas nulūžęs, o ir pats durklas jau taisytas. Kotų galėjo būti labai įvairių. Antai Šveicarijoje rastas durklas virvele apvyniotu kotu. Pasitaiko ir su odos skiaute. O Vokietijoje rastas avies odos makštyse (pav. 96: b). Be abejo, visus šiuos būdus žinojo ir mūsų šalies durklų nešiotojai: mokėjo ir dailiai odą apdirbti, ir susiūti, mokėjo ir lygiai taip pinti kaip Alpių keliautojas.

Ankstyvajame ir viduriniame neolite akmeninis darbo kirvis ir ginklas nedaug skyrėsi. Bet jau vėlyvajame neolite atsirado specialių vadinamųjų laivinių (laivelio pavidalo) kirvių (pav. 97: a), kuriais kartais ir

kariauta. Tačiau greičiausiai jie buvo vyro garbės ženklas, galbūt jau aukštesnės klasės privilegija. Tai reprezentacinis ginklas, ir su juo nedirbo.

Representacinis buvo ir titnaginis *peilis*. Matyt, vyrui šalia kovos kirvio derėjo nešiotis ir peilį. Todėl ir šiaurės Lietuvoje, kur

97 pav. Laiviniai kovos kirviai ir kirveliai su skylė kotui iš įvairių Lietuvos vietų

nėra gero titnago, ir gremžtukus, rėztukus bei kitus buitines įrankius gamino iš prastų vietinių rieduliukų, peiliai, kaip ir durklai, visad iš gero įvežtinio titnago. Ką tik nukeltomis gero titnago skeltėmis vyrai galėjo ir skustis, nes jos būna aštrios kaip skustuvai. Tačiau kol nusiskusi ne vienos dienos barzdą, teks suskaldyti didelį skaldytinį, nes skeltė greit atšimpa. Senovės meksikiečiai į kapą įdėdavo ir titnago skaldytinį, kad mirusysis galėtų atsiskelti skustuvėlių aname pasaulyje. Taigi tokią neapdorotą skeltę buvo galima pavartoti tik kartą ir tai trumpai. O tikrieji peiliai visad būdavo gražiai retušuotais ašmenimis, kurie suteikdavo tvirtumo ir ilgaamžiškumo.

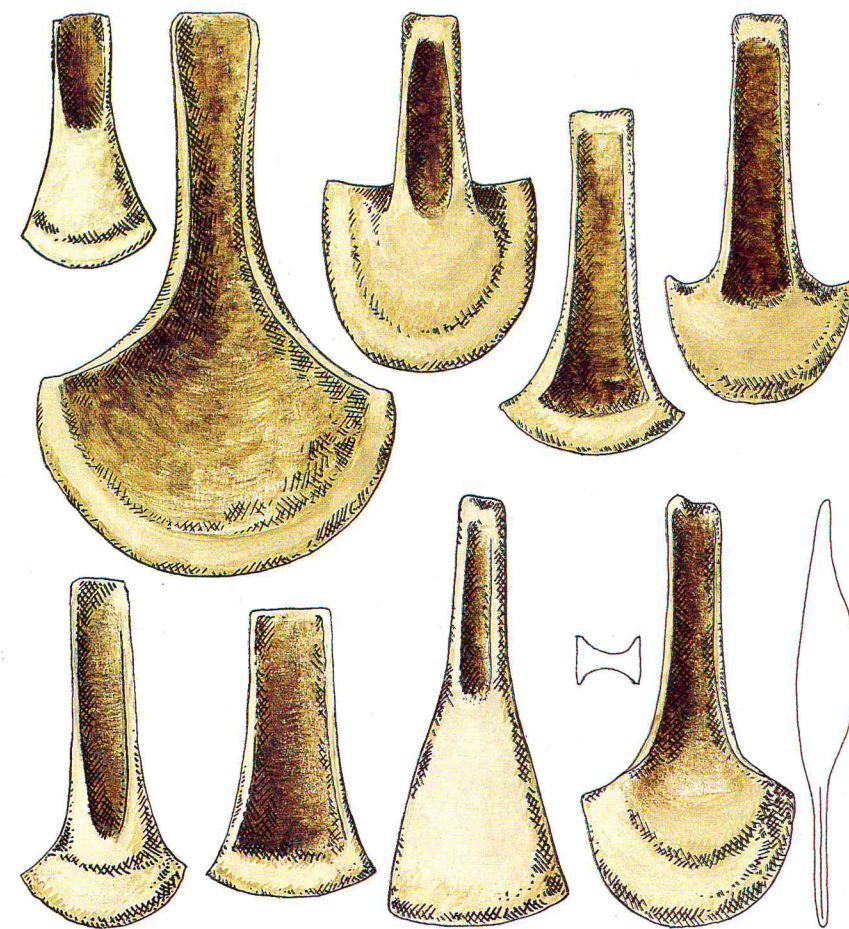
ŽALVARINIAI

Ir žalvario, ir ankstyvajame geležies amžiuje dar ilgai gamino ir vartojo kaulinius bei akmeninius ginklus, nes žalvarinių retas kas galėjo įsigyti. Iš natūralaus vamzdinio kaulo darė įmovinius ietigalius, gerokai primenančius metalinius. Jų rasta visuose ankstyvuosiuose piliakalniuose. Žalvario amžiui būdingos rutulinės ir statinėlės ar žvaigždutės pavidalo buožės, kurios tuo metu buvo paplitusios visoje Europoje. Lietuvoje jų rasta nedaug. Tačiau nemaža pasitaikė šiam laikotarpiui būdingų dviašmenių aštriais ir bukais ašmenimis kirvių. Tai irgi buvo gin-

klai. Juos gamino pagal Moravijos varinius kirvelius, tačiau baltų žemėse jų forma skiriasi – šonai išsipučia, viršus ir apačia suplokštėja.

Labiausiai, be abejo, buvo vertinami *žalvariniai ginklai*: įvairūs kirviai, durklai.

Galimas daiktas, kai kuriuos šių kirvių, ypač vėlyvųjų, vartojo ir darbai – medžiams kirsti. Tačiau daugumos jų ašmenyse darbo žymių nematyti. Patys ankstyviausi buvo atkraštiniai kirviai (pav. 98), tvirtinami į lenktą, kablio pavidalo kotą, o atkraštės tvirtai laikė koto atšaką. Be to, kotas dar būdavo gerai priirištas. Taip pritvirtintą varinį kirvelį turėjo ir jau minėtas III tūkstantmečio pr. Kr. Alpių keliautojas. Ankstyvi yra ir baltiški kovos kirviai su skylė kotui. Vėlyvajame žalvario amžiuje įtvarą su atkraštėmis pakeitė įmova, kuri dar tvirčiau laikėsi ant koto. Be to, šie kirviai dar turėjo ašelę virvei priirišti. Juos gamino vietoje pagal įvežtinius pavyzdžius, tačiau vis po truputį keisdavo, todėl ir galima pažinti, kad tai mūsų dirbiniai. Rasta keletas durklų, bet jie aiškiai įvežtiniai. Įdomūs kotiniai durklai. Ant pusės metro ilgio koto statmenai pritvirtinta durklo geležtė (pav. 99: a). Tai pačios žalvario amžiaus pradžios ginklas, vartotas tarp Oderio ir Vyslos. Vėlyvajame žalvario amžiuje plinta įvežtiniai mažyčiai rankiniai durkleliai. Skandinavijoje juos vartojo kaip įkapes. Gal ir Lietuvoje tai nebuvo tikras ginklas, o tik simbolis. Ankstyvajame žalvario amžiuje

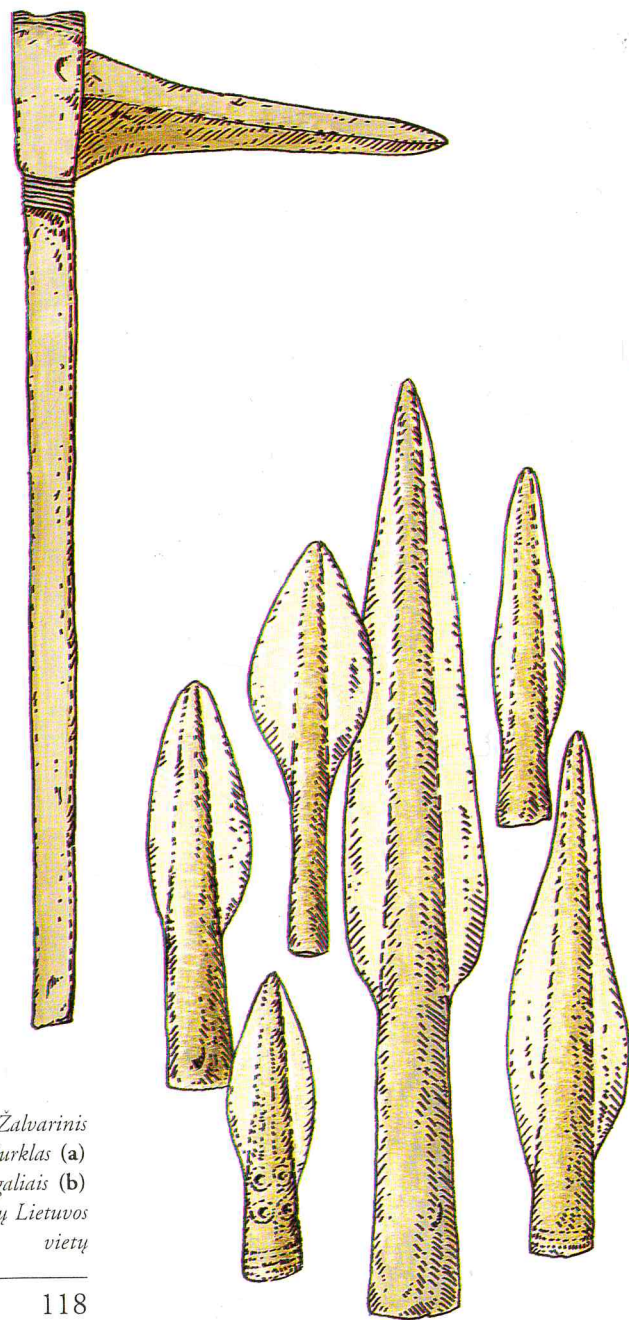
vartojo ir trumpus žalvarinius *kalavijus*, kuriuos turėjo tvirtinti prie medinės rankenos. Iš to paties laikotarpio turime tik vieną *ietigalį*, ir tą įvežtinį. Daugiau jų tik vėlyvojo laikotarpio. Beveik visų jų forma paprasta, bet kitokia. Skiriasi jie ir nuo kitų Europoje vartotų ietigalių (pav. 99: b).

Šalia ginklų galim paminėti ir žalvarinius *žirgo aprangos* daiktus. Jie rodo, kad jota ne

tik atsitiktinai ar naudoti žirgai susisiekimui, bet kad jojimas buvo pagarbos vertas dalykas. Žirgo kamanas puošė žalvarinėmis plokštelėmis, o pusemėnlio pavidalo kabutis turbūt dabino žirgo kaktą. Rastas tik vienas kaulinis kamanų laužtukas Petrešiūnų piliakalnyje, tačiau panašių pasitaiko Baltarusijos ir Latvijos piliakalniuose.

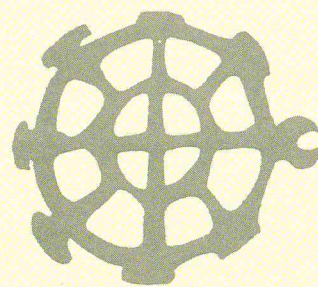
Kyla klausimas: ar žmonės kariavo tais gin-

98 pav. Iteviriamieji žalvariniai kirviai iš įvairių Lietuvos vietų

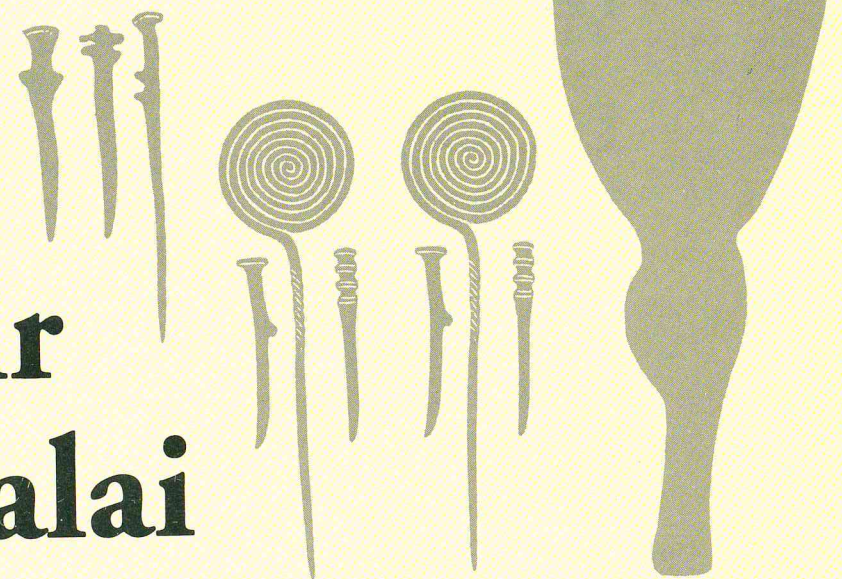

99 pav. Žalvarinis
kotinis durklas (a)
su ietigaliais (b)
iš įvairių Lietuvos
vietai

klais? Medžiotojai gerai mokėjo vartoti ginklą, bet vargu ar jiems tekdavo jį pakelti prieš žmones, nes nereikėjo. Beje, to laikotarpio gyvenvietėse nebuvo jokių reprezentacinių, ne įprastinei medžioklei skirtų ginklų. Tik įsigijus turto – gyvulių, apsėtų laukų, atsirado reikalas ir ginti. Apie tai sprendžiama ne tik iš rastų akmeninių bei žalvarinių ginklų, bet ir aplinkiniais būdais. Geriausia tai rodo žmonių kovose gautos žaizdos ir randai. Antropologas R. Jankauskas, ištyręs akmens amžiaus Duonkalnio kapuose palaidotų žmonių griaučius, aptiko daug sugijusių ir nesugijusių pažeistų kaulų. Kai kuriose kaukolėse buvo matyti sugijusių sužeidimų, pastebėta sulūžusių ir sugijusių raktikaulių. Labai būdingas kairiojo alkūnkaulio sužeidimas (lūžiai paprastai būna sugiję). Tai vadinamasis gynimosi sužeidimas: kaire ranka prisidengiama galva nuo priešo smūgio. Gyvenvietėse pasitaikantys skersai nukirsti akmeninių kovos kirvių ašmenys taip pat rodo, kad kirvis buvo atsitrenkęs į kitą kirvį.

Moterų darbai ir papuošalai

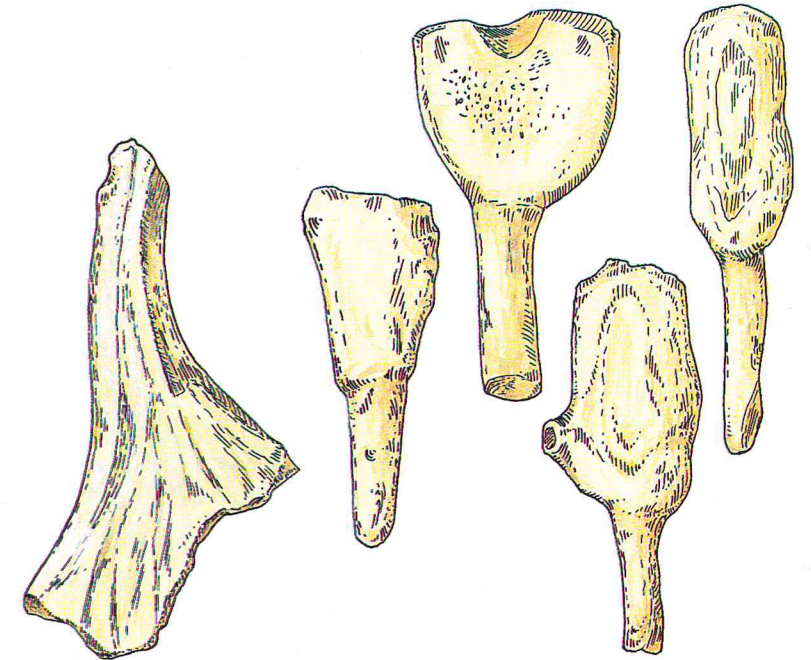
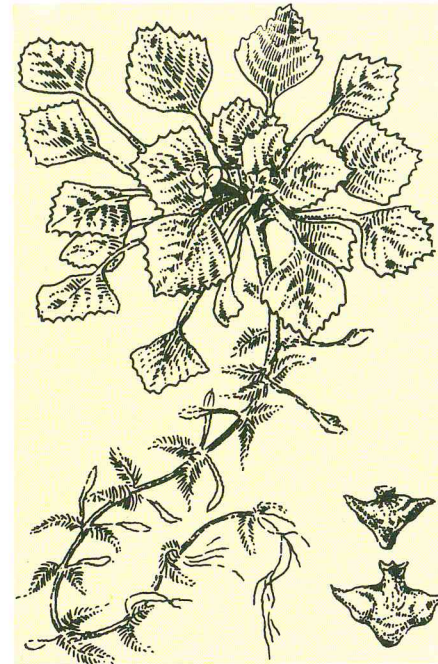
Nagrinėdami vyrų darbus, drauge kalbėjome ir apie ginklus, kaip svarbiausią vyro ženklą ir pagrindinį darbo įrankį. O į šį skyrių sudėję moterų darbus su papuošalais, negalėtume to tvirtinti. Ir vyrai nešiojo papuošalus, o moterys primityvioje visuomenėje atlikdavo šimtus visuomenei reikalingų ir

Darbš- čiosios rankio- tojos

naudingų darbų ir puoštis nebuvo vien tik jų privilegija. Tačiau toks derinys šiame skyriuje atsirado todėl, kad papuošalai buvo ap- rangos, drabužių dalis, o juos, žinoma, gamino moterys. Šiaip moters pečius slėgė visi šeimos bei namų rūpesčiai.

Moterys ne tik laukdavo, kol vyrai ką su- medžios ar sužvejotos. Visą laiką jos rūpinosi maistu. Sumedžiotas žvėris ar sugauta žuvis tuoj patekdavo į jų rankas. Moterys turėda- vo ir nudirti kailį, ir supjaustyti mėsą. Dau- gelyje medžiotojų genčių vyrui net nederė- jo prisiliesti prie mėsos, kol ji nepatiekiama valgyti. Tačiau, kaip ir visų dabartinių pri- mityvių tautų, moterys nuolat rankioja įvai- rū gamtoje pasitaikantį maistą. Beje, ir vie- na mėsa žmogus negali gyventi. Nors akmens amžiuje bent du trečdalius maisto sudarė mė- sa (o šaltu paleolito laikotarpiu ir dar dau- giau), bet žmonės neišsivertė ir be *augalinio maisto*. Tačiau kad ir kaip įsivaizduojam mo- teris visą laiką nors rankiojančias, tik labai retai pavyksta tai įrodyti, nes augalų lieka- nos sunyksta greičiau už kitas. Iš etnografi- jos žinome, kokią daugybę augalų valgė. Vidurio Europos paleolito medžiotojų sto- vyklose pasitaikė rasti tik riešutų kevalų.

Šaltuoju metu, kai nebuvo jokio augali- nio maisto, šiaurės elnių medžiotojai, kaip

ir vėlesni jų palikuonys, vietoj daržovių su- valgydavo ir šiaurės elnio skrandžio turinį. O juk šie elniai minta kerpėmis. Tad ir me- džiotojas užkąsdavo apvirškintų kerpių. Me- zolito stovyklose augalinio maisto liekanų rasta daugiau. Suanglėjusių miško ir vandens riešutų – agarų – kevalų aptikta ir Lietuvos mezolitinių stovyklų židiniuose. Aptikta kryklių ir kitokių smulkių kaulavaisių lie- kanų. Židiniuose buvo rasta suanglėjusių pa- parčių ir rūgštynių šaknų. Valgė ir įvairias uogas bei laukinių javų grūdus ir turbūt kai kuriuos maistingus žolinius augalus.

Jau akmens amžiuje žmonės pažino visus valgomuosius augalus, ir vėlesni gyventojai beveik nieko negalėjo pridėti – jiems beliko

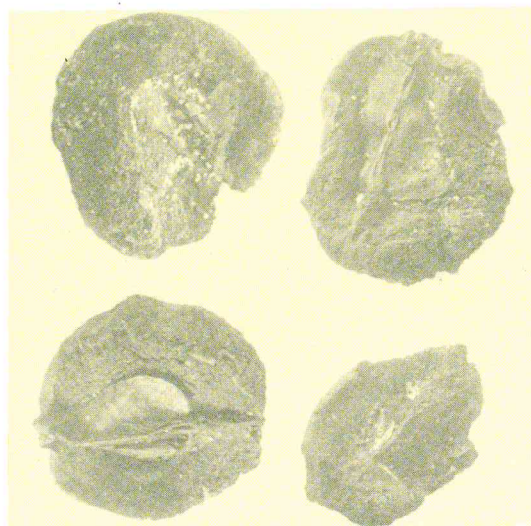
tobulinti tas pačias veisles. Bet, vis labiau imant verstis žemės ūkiu, kaskart mažiau val- goma laukinių augalų, kol galiausiai apsiri- bota tik keliomis javų rūšimis.

Iš neolito gyvenviečių turime išlikusių jau daugiau valgomųjų augalų. Klimatas buvo geras, gausiai augo miško riešutai ir agarai (pav. 100). Ir jais, matyt, ne tik buvo sma- guriaujama, bet ir patiekalus gamino, nes įvairiose neolito gyvenvietėse – Šventojoje Lietuvoje, Sarnatėje Latvijoje, Usviatuose Pskovo srityje ir kt. – rasta gana daug spe- cialių kultuvių riešutams skaldyti (pav. 101). Jas darė iš medžio šakumos, kad būtų itin tvirtos. Paviršiuje likę net išmuštų duobu- čių, kartais matyti į medį įstrigusių agarų

100 pav. Vandens riešutai–agarai

101 pav. Raginis kastuvėlis ir medinės kultuvės riešutams gliaudyti iš Šventosios gyvenviečių

102 pav. Suanglėje
džiovinti giriniai
obuoliukai iš Nidos
gyvenvietės

spyglių. Tikriausiai darė atsargas, nes randa-
dama krūvos riešutų. Kaupė ir girinius obuo-
liukus. Juos perskeldavo ir džiovindavo. Kar-

Namų šeimi- ninkės

tais džiovinamų obuoliukų patekdavo į ug-
nį, ir taip jie išliko iki mūsų dienų. Tokių
skaldytų obuoliukų rasta ir Šveicarijos, ir
Skandinavijos neolito gyvenvietėse. Nidoje
aptikta net mažo sandėliuko liekanų su su-
anglėjusiais perskeltais obuoliukais (pav.
102). Beje, visur jau buvo kelių rūšių obuo-
liukų. Kai kurie gana dideli, tad, atrodo, ga-
lėjo būti netyčia ar tyčia ir patręšti.

Moterys rankiojo viską, kas pakliuvo. Ir
Nidoje, ir gyvenvietėse prie Kretuono ežero
rasta vėžlių šarvų. Vėžliai, be abejo, buvo
suvalgyti, gal ir driežas, kurio kaulų aptikta
Nidos gyvenvietėje. Suvalgytų sraigių kiau-
teliai kartais irgi patenka į židinius.

Tačiau dabar nebegalim įsivaizduoti visos
akmens amžiaus gyventojų maisto įvairovės.

VIRTUVĖ

Nuo amžių gaminti maistą buvo moterų
pareiga. Ir ji prasideda labai anksti, vos
nudobus žvėrį. Šitaip elgiasi primityviosios
tautos, taip turėjo būti ir mūsų akmens am-
žiuje. Vyro pareiga – tik nudobti žvėrį ar
sugauti žuvį, o prie mėsos jam net prisiliesti
nedera. Ir į stovyklą ar gyvenvietę ją atgabe-
na moterys. Jos ir kepa, ir verda.

Tačiau pirmiausia reikia uždegti ugnį. Pir-
mieji įrankiai – skiltuvai – buvo smailūs,
pailgai aptašyti kvarcito arba leptito akme-
neliai. Reikia dar sieringo akmens ir gerai

išvirintos kempinės. Visų šių radinių dažnai
pasitaiko gyvenvietėse. Kuo smailesnis skil-
tuvas, tuo didesnis efektas, todėl apdaužytą
jį numeta.

Ant iešmo mėsą kepdavo jau patys seniau-
si medžiotojai. Tačiau ir virimas jiems ne-
buvo naujiena. Matyt, virė dar nė molinių
puodų neturėdami – juk buvo ir tošinių, ir
medinių indų. Manoma, kad virė mesdami
į vandenį įkaitintus akmenis. Bet vėl klausi-
mas: kaip įkaitintą akmenį paimti ir įmesti,
neprikrečiant pelenų į viralą?

O štai kaip tai sugebėjo padaryti Šiaurės
Amerikos indėnės. Gražius apvalius akme-
nelius, įkaitintus ugnyje, ištraukdavo iš
pelenų medinėmis replėmis – dviem suglau-
stais pagaliais, vikriai nuplaudavo čia pat
pastatytame kubilėlyje ir mesdavo į pusiau
pripildytą vandens nepraleidžiančią dėžę ar
pintinę. Tame vandenyje būna įmerkta at-
vira pintinė su maistu, kurį reikia išvirti.
Ji dar aplink apkamšoma įkaitintais akme-
neliais. Atvėsusius akmenis pakeisdavo vėl
įkaitintais, kol maistas išvirdavo.

Be to, juk išmaningesni keliautojai ir da-
bar žino, kad virti galima net popieriniame
maišelyje, tiesiog ant ugnies, nes vanduo ne-
įkaista daugiau negu 100° C. Taip, aišku,
virė ir tošiniame inde. Greičiausiai ir me-
džiotojai negalėjo tenkintis vien ant iešmo
kepta mėsa. Valgant tik mėsą, reikia skysto
viralo azoto junginiams išplauti. Todėl ma-
noma, kad ir medžiotojai, ir žvejai jau valgė

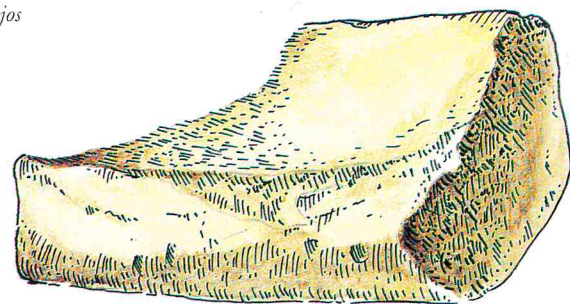

103 pav. Medinis
šaukštas iš Šventosios
6-os gyvenvietės

sriubas. Medinių šaukštų randama įvairiose
gyvenvietėse. Dažnai juos droždavo iš šakos
krumplio – taip mažiau darbo, ir šaukšto gal-
va tvirtesnė (pav. 103). Tokių šaukštų rasta
ankstyviausiose Šventosios gyvenvietėse,
tačiau jie dar tiesiu nepatogiu koteliu. O ne-
olito pabaigos šaukšto kotelis jau pakeltas –
visai kaip dabartinio medinio šaukšto (pav.
47). Kartais išlieka molinių šaukštų galvų,
kurioms įstatydavo medinį kotelį.

Valgiui maišyti šeiminkės turėjo men-
telių, menturių, grūstuvų (pav. 104) ir jau
nuo labai senų laikų įvairių medinių geldų,
dubenų ir net aukštesnių puodų. Visi namų
ūkio įrankiai labai dailūs, gludintu paviršiu-
mi. Tai įgudusių meistrų darbai. Ir valgė,
matyt, nebūtinai iš vieno dubens ar puodo,
nes jau Nidos vėlyvojo neolito gyvenvietėje
rasta daugybė beveik vienodų nedidelių du-
benėlių. Buvo ir nedidelių geriamųjų puo-
delių.

105 pav. Girmelės iš
Kuršių nerijos

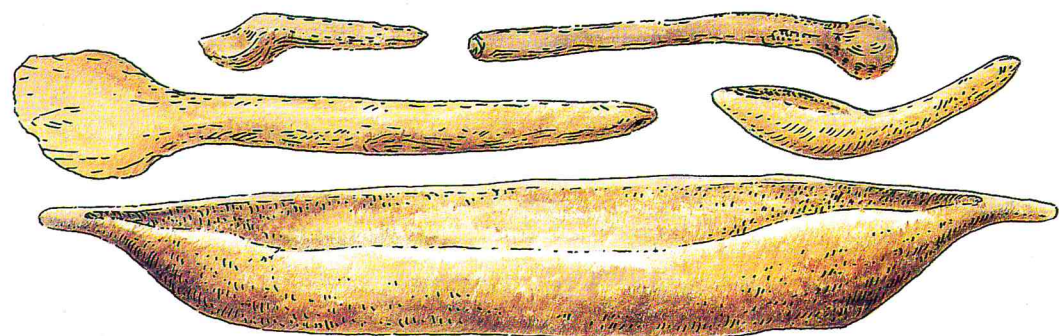
Iškultus pirmuosius javus – šerytes ar karnapes – reikėdavo tik sugrūsti *piestoje*. Archeologams retai kada pavyksta aptikti piestą ar grūstuvą. O rastieji, pasirodo, visiškai neskyrė nuo dar taip neseniai Lietuvos kaimuose vartotų piestų ir grūstuvų. Šveicarijos akmens amžiaus gyvenvietėse aptikta medinių piestų gabalų, o viena padaryta su įstatomu dugnu. Grūstuvas buvo apie 1 m ilgio, per vidurį įveržtas rankai paimti, kaip ir dabartinių grūstuvų. Nulūžęs jo gabalas rastas ir Šventosios 1A gyvenvietėje. Per vidurį matyti ryškus įveržimas rankai laikyti. Tačiau vėliau šį grūstuvą pavartojo kaip kuolą.

Kviečius jau imta malti trinamosiomis *gir-*

nomis. Vėlyvajame neolite kiekviena šeiminkė turėjo savo girneles. Jos iškalto iš rupaus akmens, įdubusios, vienu atviru galu miltams išbyrėti. Kartais jos būna visai mažytės, ir trinama apvaliais kumščio dydžio trintuvėliais. Daugybė girmelių nuolaužų ir trintuvėlių surinkta Nidos gyvenvietėje. Ypač gražios apie 30 cm ilgio girmos rastos į šiaurę nuo Juodkrantės (pav. 105). Lygiai tokių pat girmelių buvo ir visuose ankstyvuosiuose piliakalniuose, bet, daugiau auginant grūdų, ir girmas ėmė daryti didesnes, ir trintuvus plokščius, kad galima būtų trinti abiem rankom.

Iš nuogrūtų grūdų virė *košę*. Tačiau puodų šukėse retai pavyksta rasti pridėjusios košės liekanų. Dažniausiai ji būna tiek suanglėjusi, kad neįmanoma nustatyti, iš ko virta. Labai retai paaiškėja viralo receptas. Štai, sakykim, Švedijoje Liodesborgo akmens amžiaus gyvenvietėje iširtos košės liekanose rasta įvairių javų grūdų, miško riešutų, baltymų, galbūt kraujo.

Paskutiniu metu Šveicarijos akmens am-

104 pav. Mediniai
virtuvės reikmenys
iš Šventosios
gyvenviečių

žiaus gyvenvietėse aptikta nemaža *duonos* gaminių liekanų, o Tvano gyvenvietėje – net IV tūkstantmečio pr. Kr. suanglėjusi kvietinė bandelė. Ji tik 6,5 cm ilgio. Žinoma, susitraukusi. Pluta grublėta, kaip būna geros duonos. O apačioje pastebima pirštų braukų. Iš viso paviršiaus matyti, kad duona kepta ne atviroje ugnyje, o krosnyje. Pragrėžus apačią, paaiškėjo, kad viduje bandelė akvata – taigi duonelė turėjo būti rauginta. Kepta iš kvietinių miltų. Šią bandelę radę archeologai patys pamėgino tos pačios gyvenvietės girmelėmis susimalti kviečių. Pasirodo, 15 kartų permalti ir išsijoti, miltai išėjo visai panašūs į dabartinius. Iš taip smulkiai sumaltų miltų ir buvo iškepta Tvano bandelė. Toje gyvenvietėje aptikta ir kitų kepinių. Tai ant karštų plokščių akmenų užlieti ir taip iškepti paplotėliai, bet buvo ir krosnyje keptų papločių. Rasta dar įdomesnių kepinių. Kai kurių pluta įpjauta, kaip tai daroma ir dabar, kad geriau iškeptų. Bandeles keptė, padėtas ant beržo tošies ir tarp dviejų plokščių akmenų. Rasta bandelių su viduje įkeptu gargždo akmenėliu. Gal jis skirtas karščiui reguliuoti? Išėmus akmenėlį, likdavo ertmė, kurią buvo galima pripildyti skanių uogų.

Pagal aptiktas liekanas Berno (Šveicarijoje) istorijos muziejaus archeologijos eksperimentinis skyrius siūlo išsikepti duonelės pagal akmens amžiaus receptą. Beje, kepiniuose neaptikta druskos (mūsų skoniui muziejaininkai pataria jos vis dėlto įsiberti).

I receptas:

200 g smulkių miltų
120 g vandens
(šaukštelis druskos)

Miltus sumaišyti su vandeniu, sudėti į dubenį ir palikti 2–3 dienoms kambario temperatūroje. Paskui tešlą išminkyti ir palikti 1/2 valandos. Tada padaryti gražią bandelę (17 cm skersmens ir 5 cm storio) ir palikti valandą pagulėti. Kepti pusę valandos mal-komis kūrenamoje krosnyje.

II receptas:

250 g kviečių grūdų malti trinamosiomis girmelėmis maždaug 15 kartų,
įpilti 50 g vandens,
pridėjus iš anksto paruošto raugo, suminkyti.

Raugas: užmaišyti 100 g vandens su 4 šaukštais miltų ir 2 dienas, kasdien pamaišant, laikyti uždengus.

Suminkytą tešlą palaikyti 5 valandas. Paskui padaryti vėl tokią pat bandelę ir kepti pusę valandos.

Reiktų manyti, kad ir mūsų akmens bei žalvario amžiaus šeiminkės, turėdamos tų pačių produktų ir indų, mokėjo gerai pasigaminti maisto.

PUODAI, PUODELIAI, DUBENĖLIAI

Molinius puodus pradėjo lipdyti tikrai IV tūkstantmetyje pr. Kr., tačiau įvairių indų 125

šeimininkės turėjo ir anksčiau. Pirmuosius molinius puodus lipdė pagal jau pažįstamas indų formas. Štai visoje Skandinavijoje, Pabaltijyje, Baltarusijoje ir iš dalies Ukrainoje ankstyvieji puodai iš pirmo žvilgsnio atrodo labai vienodi – tai juk pamėgdžiotas susiūtas smailus odinis maišelis. Taip tik iš pirmo žvilgsnio, o archeologai skiria, kad jie gaminti nevienodai: Danijos puodai lipdyti iš molinių volelių, o Rytų Pabaltijo – iš juostų. Skirtingai liesintas molis, nevienodai ornamentuota. O pati ankstyviausia Vidurio Europos keramika visai kitokia – puodai apvalūs, platūs. Aiškiai galima suvokti, kad anksčiau čia žmonės vietoj puodų vartojo išskobtus ir išdžiovintus moliūgus.

Visų laikų keramikos žaliava ta pati – tai kokiomis nors priemaišomis liesintas molis. O liesinti galima labai įvairiai: sutrupintu granitu, kiaukutais, sukapotais augalais, sutrupintomis puodų šukėmis, smėliu, net šeriais ir kt.

Molis – smulkiagrūdė žemė. Grūdėliai būna smulkesni net negu 0,002 mm, todėl ir limpa, nesubyra. Yra įvairių molio rūšių, tačiau visi susiurbia vandenį ir tinka lipdyti, džiūdami sukietėja, o išdegti pasidaro tvirti.

Degamo puodo molis traukiasi ir sproginėja, todėl į jį reikia įminkyti nesitraukiančių dalelių. Tada molis traukiasi mažais tarpiukais nuo vienos dalelės iki kitos, tie plyšeliai mažyčiai, ir puodas nesprogs.

126 Iš pradžių puodus džiovindavo. Paskui iš-

degdavo duobutėje, atviroje ugnyje: sustato dugnu aukštyn, apdeda malkomis ir užkuria. Tokio laužo temperatūra paprastai būna ne aukštesnė kaip 600° C. Kiek galima spręsti iš etnografijos duomenų, degdavo neilgai – 30–40 minučių. Šitaip degami puodai tapdavo rudi, raudonai rudi arba gelsvi. Jeigu apdedama žole arba durpėmis, tai degami pasidaro pilki, pilkai rudi arba juodi.

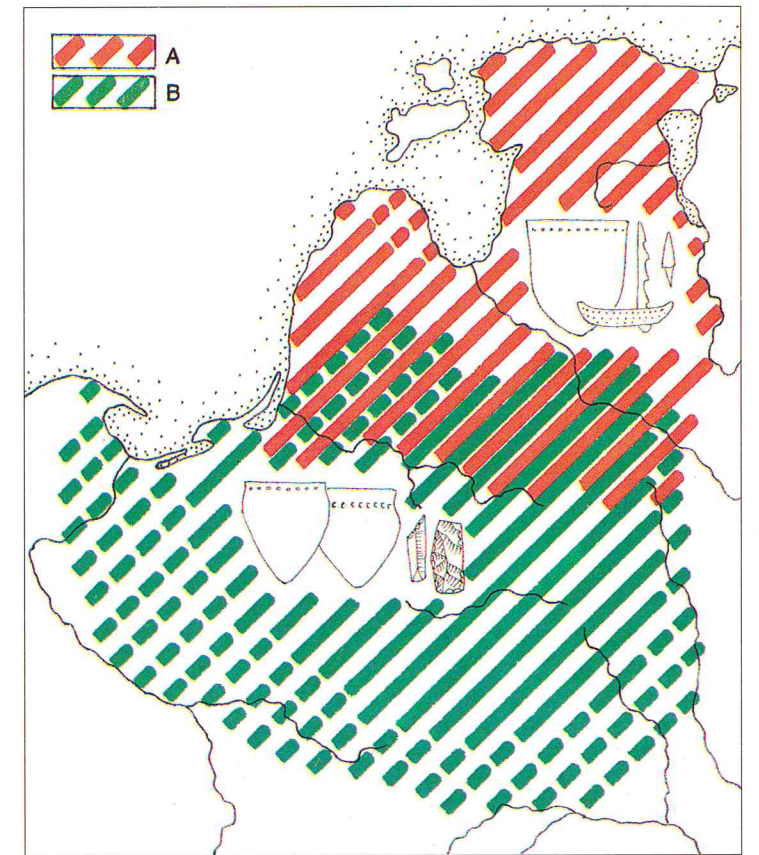
Puodų forma, apdaila, molio priemaišos, ornamentai archeologui turi neįkainojamą vertę, nes tai vietos moterų darbas. O jei atsiranda kokio nematyta šukelė, tai aišku, kas ją čia buvo atnešęs. Todėl tų keramikų vardais vadinamos įvairios neolito ir žalvario amžiaus kultūros.

Ankstyvajame neolite pietų Lietuvoje, taip pat kaip ir Karaliaučiaus srityje, šiaurės rytų Lenkijos kampe ir didžiojoje Baltarusijos dalyje buvo paplitusi vadinamoji *neolitinė Nemuno kultūros* keramika (pav. 106). Jos ankstyvieji puodai labai paprasti, beveik tiesaus smailaus maišelio pavidalo. Molis liesintas augalų priemaišomis. Puošta išpaudėliais, briaunelė dažnai pagnaibyta. Vidurinio neolito puodai darosi sudėtingesni ir gražesni. Priemaišos ne vien augalinės, dažniau dedama sugrūstų kvarcito grūdėlių. Puodų kakleliai labiau išriesti, puošta duobutėmis ir įvairesniais raštais, kai kurie su skylutėmis ant kaklo. Bebaigiantį džiūti paviršių dažnai apglaištydavo riebaus molio sluoksneliu, o išdegtas jis net blizgėdavo.

Ant kaklelio neretai būna iš vidaus išspaus-tų gumburėlių, o liemuo išbraižytas lange-liais. Patys vėlyviausi yra su nedideliu plokščiu dugneliu, o jų molis liesintas grūstu granitu (pav. 107: a).

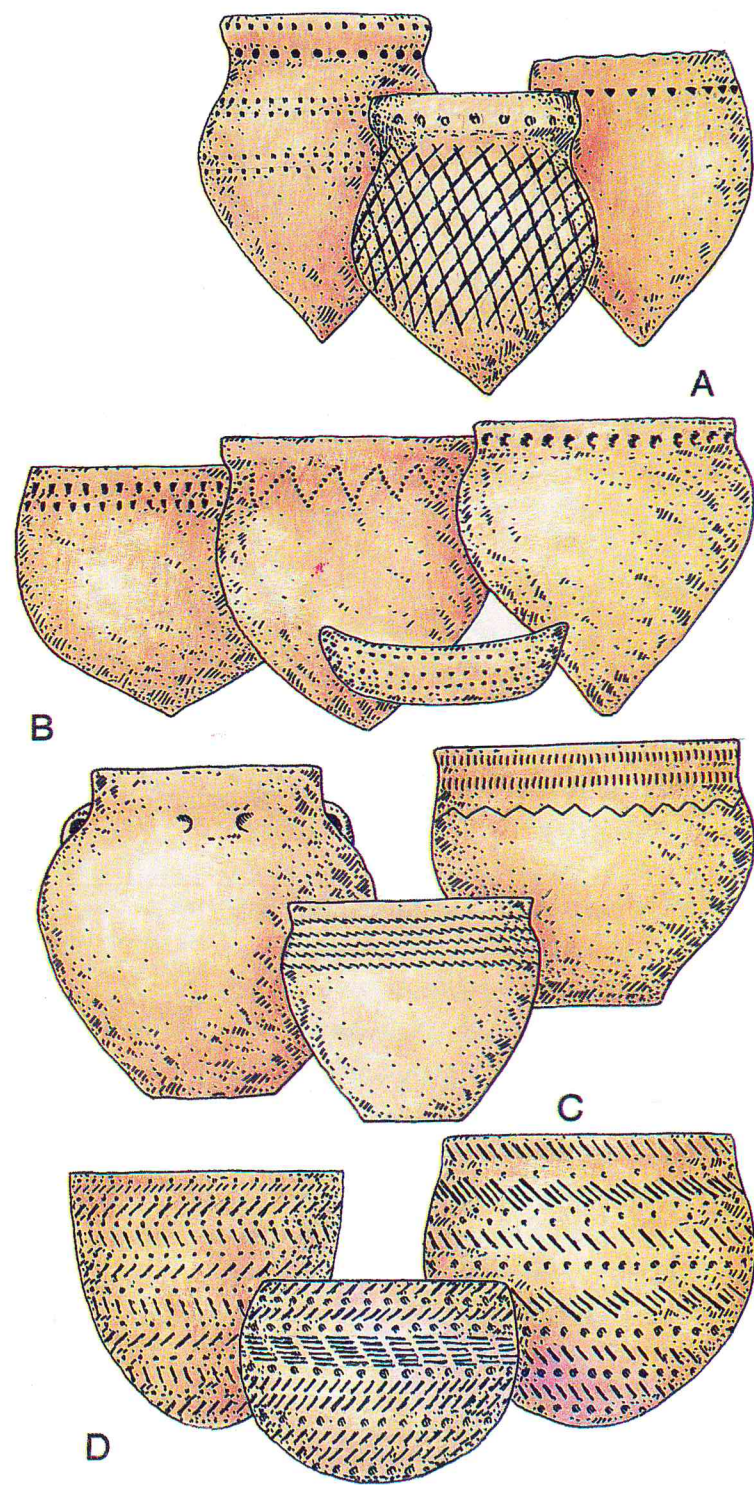
O šiaurės Lietuvoje, kaip ir Latvijoje bei Estijoje, buvo paplitusi vadinamoji *Narvos kultūros* keramika (pav. 107: b). Puodai lyg ir panašūs į minėtuosius. Taip pat, matyt, pagaminti pagal smailiadugnį maišelį, tačiau kitokių proporcijų. Skirtingai liesintas molis – grūstais apdegintais kiaukutais. Kitokie ornamentai: puošta daugiausia išpaustais mazgeliais arba ant lazdelės apvyniota virvele – ornamentai panašūs į vikšrelius. Šalia didžiulių smailiadugnių katilų, ypač pajūrio gyvenvietėse, buvo daugybė mažų pailgų dubenėlių – spingsulių (pav. 107: b; 108). Į jas pripildavo ruonio taukų, prikimšdavo samanų, kurios atstodavo dagtį, siurbdavo taukus. Taip žmonės pasišviesdavo. Vėlyvieji šios kultūros puodai taip pat plokščiu dugneliu, o į molį maišyta jau grūsto granito trupinių.

Ir vieni, ir kiti puodai dabar atrodo akyti. Ir net nuostabu, kad juose buvo galima ne tik skysčius laikyti, bet ir virti, spingsulėse taukus deginti. Kai keramikas E. Talmantas ištyrė, paaiškėjo, kad jie tik dabar tokie išdūlėję atrodo. Akmens amžiuje buvo taip gerai įanglinti, kad nepraleisdavo ne tik vandens, bet ir taukų. Išdegtą puodą karštą merkdavo į rūgštį – paraugintą kokių uogų

ar grūdų girą, kuri pridedama užglaištydavo visus plyšiukus. Visai taip pat įanglinamus molinius puodus teko matyti tuoj po Antrojo pasaulinio karo Kertojos kaime. Neturėdama kur nusipirkti puodų, šeimininkė parsivežė molio, priplakė į jį ugnyje sugrūdėjusio granito trupinių ir nusilpėdė įvairių keptuvių, dubenėlių ir puodelių. Apdžiovintus puodus išdegė duonkepėje krosnyje, karštus išėmusi su puodkėle merkė į čia pat pastatytą ruginių miltų giros kubilėlį. Spro-

106 pav. Ankstyvojo ir vidurinio neolito kultūros Lietuvoje: (a) Narvos kultūra, (b) Nemuno kultūra

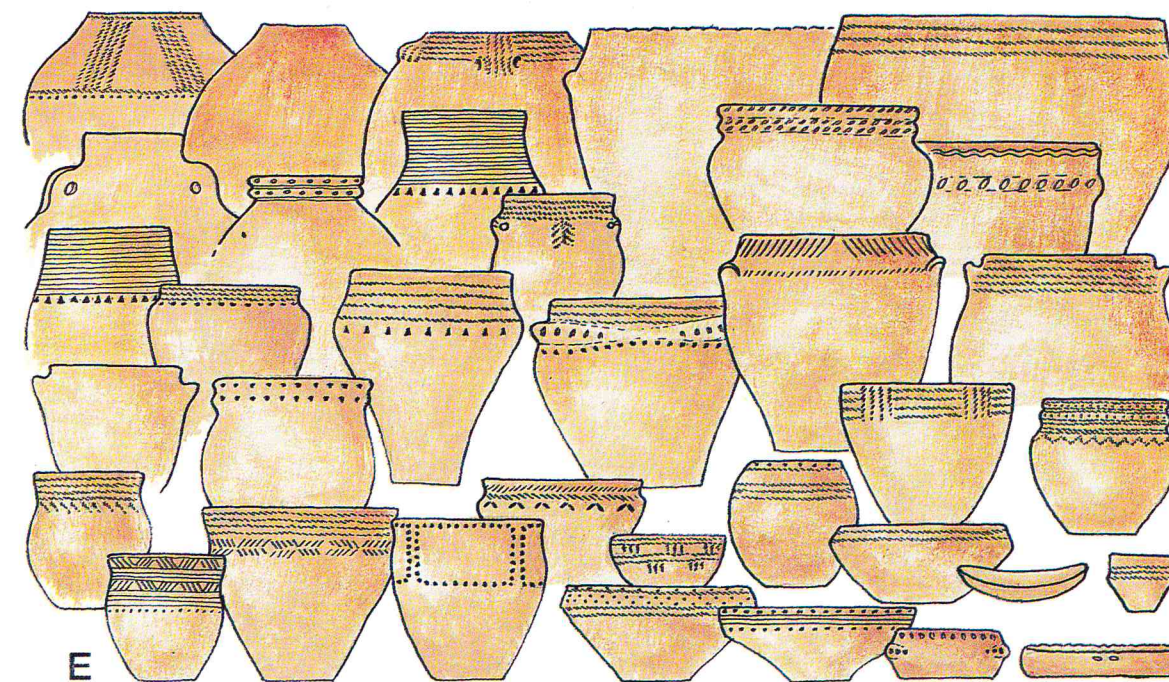

gusius išmetė, o likę sveiki puikiai tiko bet kam kepti, virti ar net pienui rauginti.

Viduriniame neolite pradėjus daugiau bendrauti su kaimynais, šie atsinešė ir savo puodų. Taip pajūryje tarp vietinių atsirado kaimynų iš Pietų atneštų vadinamųjų *Rutulinių amforų kultūros* puodų (pav. 107: c). Jie labai tvirto molio, lygiu paviršium, plokščiu dugneliu ir puošti lazdučių bei kripučių ornamentais. Matyt, pasimokiusios iš ateivių, ir vietos šeiminkės mėgino nusilipdyti panašių puodų.

O šiaurės rytų Lietuvoje atsirado finougurų kilmės žmonių – prekyautojų, kurie atsinešė ir savo puodų, ištais ornamentuotų taškučių juostelėmis su šukų pavidalo spauduku ir duobutėmis, vadinamosios *Šukinės duobelinės keramikos kultūros* (pav. 107: d). Iš jų ir mūsų šeiminkės pasimokė ne taip kukliai puošti puodus. Todėl rytų Lietuvos keramika ornamentuota daug plačiau, kartais pavartotas ir šukučių pavidalo spaudas.

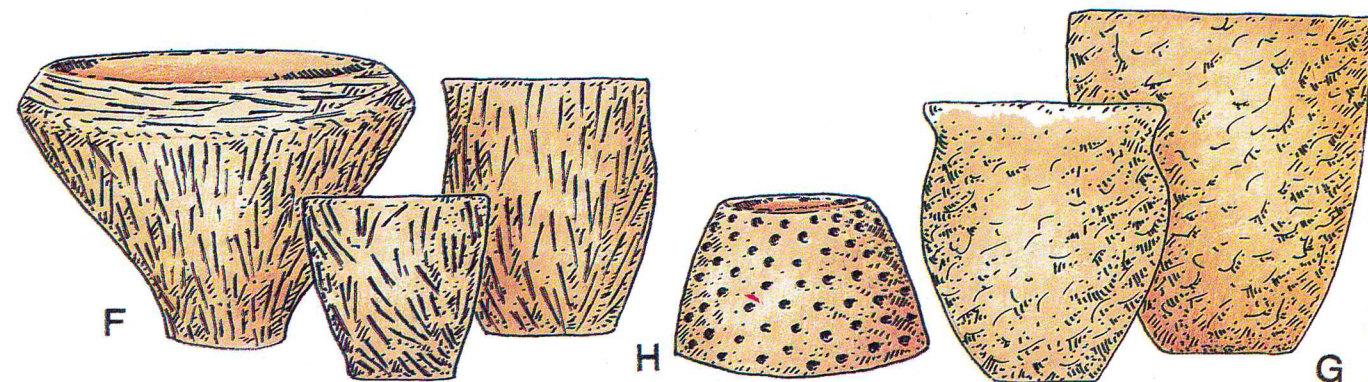
III tūkstantmečio pr. Kr. pradžioje dideliuose Europos plotuose paplito keramika, puošta virvelių išspaudais ir platinta senųjų indoeuropiečių, vadinamosios *Virvelinės keramikos kultūros* (pav. 107: e). Šie puodai visi plokščiu dugneliu. O jų formos ir ornamentai tokie įvairūs ir gražūs, kad tai galim vadinti pačia keramikos meno viršūne, kurios nė viena mūsų gentis nepasiekė jau iki pat istorinių laikų. Nereikia manyti, kad naujus puodus atnešė daug žmonių – ne, tai

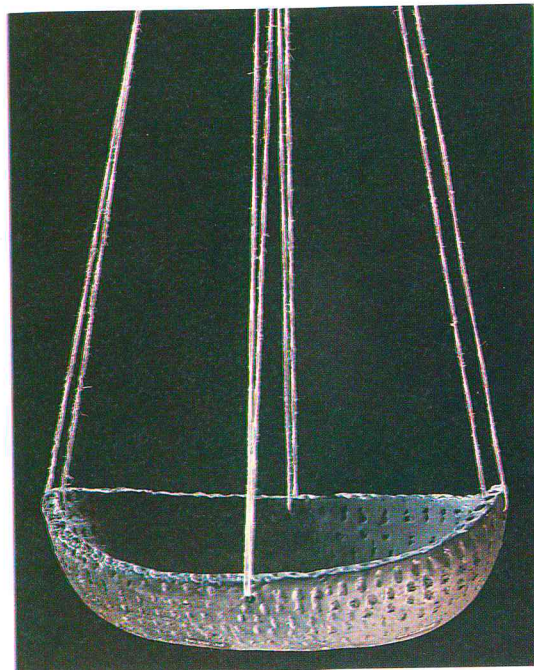
107 pav. Keramika: (a) Nemuno kultūros, (b) Narvos kultūros, (c) Rutulinių amforų kultūros, (d) Šukinės duobelinės keramikos kultūros, (e) Virvelinės keramikos kultūros, (f) Brūkšniuotosios keramikos kultūros, (g) grublėtieji puodai, (h) kiaurasieniai

buvo mada, naujiena, kurią priimti žmonės jau buvo pasirengę. Poreikiai buvo jau tiek išaugę, kad reikėjo įvairių ir gražių puodų. Tai „aristokratiškas“ menas, ir žmonės jį vertino. Kiek dėmesio skyrė net ašelėms (pav. 109). Tačiau tai, ką naudingiausia turėjo sa-

vo, nepamiršo. Seni didieji smailiadugniai atsargų puodai tikrai įgavo plokščią dugnelį, o laivelio pavidalo spingsulės buvo pritaikytos ne tik pasišviesti, bet galbūt ir druskai garinti (pav. 110, 111). Atsirado tokių nematytų puodų, kaip amforos, puoštų įraižų

108 pav. Dubenėlis-šviestuvas iš Šventosios 2B gyvenvietės

109 pav. Puošnios puodų šasos iš Nidos gyvenvietės

pluoštais, įvairiausių taurių ir puodynėlių (pav. 107: c), dubenų ir kt. Šitokius puodus žmonės, matyt, vertino, suprato jų grožį ir ornamentų kalbą.

Bet štai II tūkstantmetyje pr. Kr. pasaulis atrado varį ir žalvarį. Ir visų dėmesys nukrypo į jį. Nesvarbi tapo gražioji virvelinė ornamentika. Ji suprastėjo, paprastesnė pasidarė ir puodų forma. Jie palikti vien virtuvei. Dažniausiai būna neišraiškingo piltuvėlio ar statinėlės pavidalo. Paviršius paprastai nulyginamas virbų šluotele ar žolių grįžte, todėl ši keramika vadinama brūkšniuotąja (pav. 107: f), o visa kultūra – *Brūkšniuotosios keramikos kultūra*. Tokią keramiką daugiausia gamino baltų gentys, nors šių puodų turėjo ir kai kurie kaimynai.

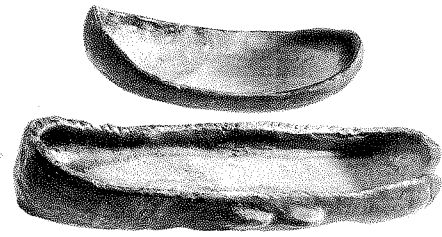
I tūkstantmečio pr. Kr. pabaigoje puodų paviršių prieš degant pradedama rupiai apdrėbti skysto molio sluoksneliu. Todėl ši keramika vadinama grublėtąja (pav. 107: g).

Vieni įdomiausių keramikos gaminių, be jau minėtų spingsulių, yra *kiaurasieniai puodai* (pav. 107: h). Nuo pat akmens amžiaus jų aptinkama visose kultūrose, o ankstyvuo-

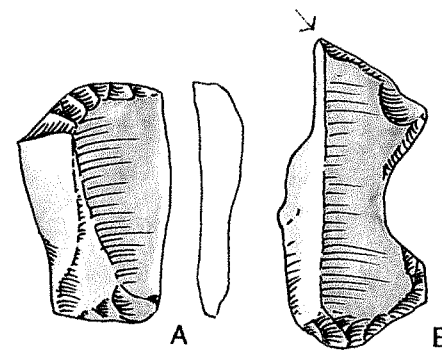
110 pav. Restauruoti puodai iš Nidos gyvenvietės

111 pav. Dubenėliai iš Nidos gyvenvietės

Verpėjos, audėjos, siuvėjos

112 pav. Titnaginys gremžtukas (a) ir rėžtukas (b)

siuose piliakalniuose jau pasidarė būtini kiekvienos šeimininkės židinyje. Jie skirti žarijoms saugoti naktį. Beje, tokių puodų, jei bedugnius kiaurasienius taip būtų galima pavadinti, rasime visame pasaulyje – šiek tiek skiriasi jų forma, bet paskirtis ta pati.

NUO KAILIŲ IKI PLUOŠTO

Ilgus amžius audinius atstojo *kailiai* ir odos. Jas taip dailiai išdirbdavo, kad pasidarydavo minkštos kaip audiniai. Todėl akmens amžiaus stovyklose ir gyvenvietėse pilna odos apdirbimo įrankių. Pirmiausia nuo kailio reikėjo nuvalyti riebalų ir mėsos likučius. Išvirkščia puse pasidėdavo jį ant nužievinto apvalaus rąstelio ir grandė plačiais kauliniais *gremžtais*. Pajūryje tokius įrankius visad darydavo iš patogiai lenktų ruonio galūnių kaulų, o vidinėje pusėje dar aštriai nugaludindavo briauną (pav. 62). Norėdami, kad oda liktų be plaukų, kailį kasdavo į žemę, merkdavo į vandenį ar į šlapimą – taip nupūdydavo šerius. O paskui vidinę pusę minkštino, dailino titnaginiais gremžtukais (pav. 112: a). Plonomis odelėms, sakykim, mažų ruoniukų, reikėjo ir labai dailių įrankių. Todėl, ypač pajūryje, pvz., Nidos gyvenvietėje, rasta tokia daugybė gremžtukų gražiai gludintais ašmenimis. Seniausias kailių ir odų išdirbimo būdas – įtrinti jas smegenimis arba kaulų čiulpais, kad ji išliktų

minkšta ir lanksti. Kailius ir odas susiūdavo gyslomis bei ašutais. Iš gyslų mėginta net tinklus mezgti.

Bet jau vėlyvajame akmens amžiuje, ypač žalvario ir ankstyvajame geležies amžiuje, vien kailių ir odų drabužiai nebepatenkino žmonių, nors kailiai, beje, iki pat šių dienų liko nepakeičiamas viršutinis žiemos apdaras. Jau mezolite imta vartoti išdirbtą *pluoštą*. Patys seniausi žvejybos tinklai, rasti Karelijoje ir Komijoje, buvo numegzti iš dar nelabai tinkamos medžiagos – viksvų, augalų šaknelių, karklo karnos. Tačiau mezolito pabaigoje, atšilus klimatui ir paplitus kilniųjų lapuočių miškams, imta vartoti geresnę liepos karną.

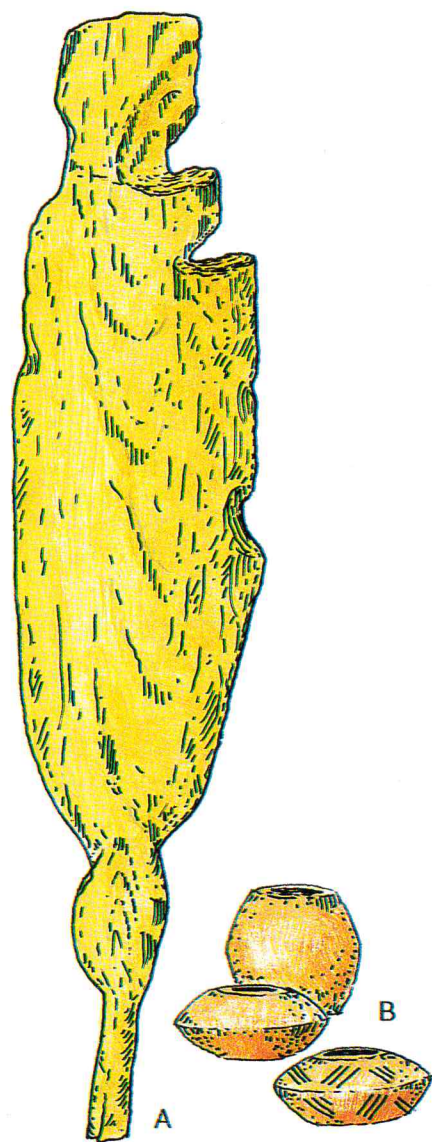
Lietuvoje sudegusio gerai išdirbto liepos karnos pluošto rasta mezolitiniuose Netiesų stovyklos židiniuose. Matyt, iš jos jau mezgė tinklus. Tačiau visa įvairovė atsiskleidė neolito pelkių gyvenvietėse. Iškasta iš dumblo karna atrodo tarsi ką tik išplėšta, bet nebandyk jos palikti ore – tuoj subyrės į dulkes. Daug rūpesčio turi restauratoriai, kol mums ją išsaugo. Dažniausiai iš karnos verpė siūlus. Norint verpti, išdžiovintą karną reikia sukaršti. Karšė tam tikromis šukutėmis arba šepetukais, surištais iš plonų vytelių. Tokių įrankių gyvenvietėse išlieka retai – nepatvari jų medžiaga. Tačiau kaip jie atrodė, galim įsivaizduoti iš Šveicarijos neolito radinių. Tai iš kaulo padarytos dvidantės šukutės arba iš labai kietų spyglių surišti

šepetukai. Panašūs ir iki šiol išlikę karšimo įrankiai.

Patys pirmieji *verpalai* buvo tiesiog pirštais susukami ir vyniojami ant lazdelės – verpstuko. Bet žmonės tuoj pat pritaikė paprasčiausias pagalbines priemones. Sukarštą pluoštą pririšdavo prie lazdos, o kad moteris dirbdama galėtų vaikščioti, vieną lazdos galą užsikišdavo už juostos. Dar ne taip seniai šitaip verpė kalnų piemenės. Žmonės netrukus suprato, kad verpalams prisirišti patogesnė plokščia lentelė. Ji pasidarė visai panaši į dar XIX a. vartotas verpstes. Tokia verpstė rasta ir Šventosios 2B gyvenvietėje (pav. 113: a). Ji gerokai primena irklą. Tačiau jam niekas nebūtų sugalvojęs išpjautyti kaklelį toje vietoje, kuri turėtų būti pati stipriausia.

Labai greitai verpėjos sugalvojo, kaip palengvinti siūlų sukimą: ant lazdelės – verpstuko užmovė molinį, medinį ar akmeninį smagratį. Kartais jį išpjaudavo net iš puodo šukės. Siūlą verpėja suka ant šlaunies, o smagratis (archeologai paprastai jį vadina tiesiog verpstuku) paspartina ir išlygina sukimą. Suverptus siūlus retai tuoj pat vartojo, juos dar suvydavo iš dviejų pluoštų. Šitoks siūlas ar virvelė tikrai stiprus. Nuo akmens amžiaus laikų iki pat XIX a. verpimas buvo garbingiausias moters užsiėmimas: lygiai taip pat verpė ir paprasta vargdienė mergaitė, ir garbinga ūkininkė. Ne veltui juk ir visos pasakų karalaitės verpia. Verpimą žmonės greit

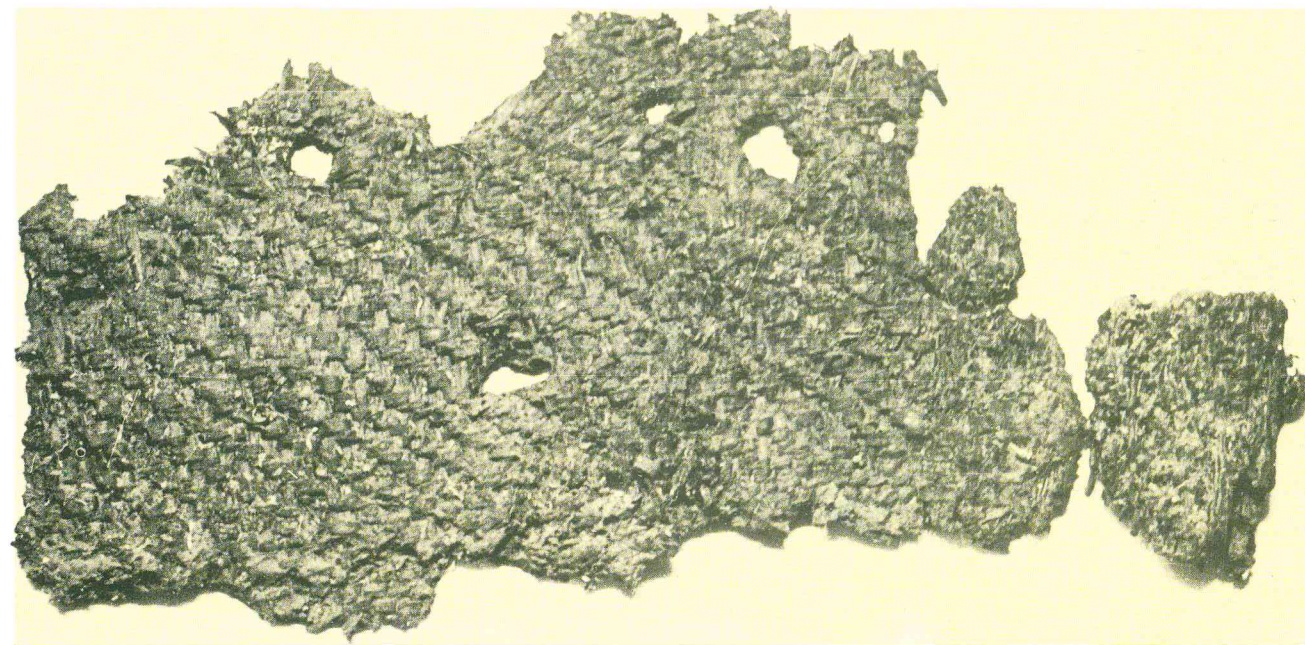
113 pav. Medinė verpstė iš Šventosios 2B gyvenvietės (a) ir moliniai verpstukai iš Kretuono ir Žemaitiškės gyvenviečių (b)

įprasmino ir kaip gyvenimą – taip aukštybėse kažkas turėjo verpti žmogaus gyvenimo siūlą. Tai labai senas įprasminimas. Užtenka peržvelgti visą verpstukų smagračių

įvairovę, ir suprasim, kaip buvo gerbiamas šis moters darbas. Patys pirmieji smagračiai, kuriuos pasidirbo Margių arba Kretuono moterys, buvo paprasti moliniai skridinukai arba rutuliukai su skylute (pav. 113: b). Bet jau neolito pabaigoje imta juos dabinti, o ankstyvuosiuose piliakalniuose randame jau ir labai puošnių. Dažniausiai gražinta duobutėmis, kartais – įraižomis. Ir vėliau – geležies amžiuje po Kristaus gimimo – smagračius puošė, kartais darė net iš gintaro.

Pirmieji verpalai vartoti tinklams megzti ir kaip demblių apmatai. Jau akmens amžiuje pinta daug demblių. Labai dailaus gabalas rastas Šventosios 1A gyvenvietėje (pav. 114). Per tyrinėjimus dar žemėje gulintį jį dezinfekavome, apdengėme marle ir apliejom parafinu. Taip jis ir atkeliavo į muziejų, gražiai įpakuotas į parafino plokštę. Dabar konservuotas puikuoja ekspozicijos vitrinoje. Pindamos demblius, moterys įtempdavo virveles ar siūlus, o paskui rankomis perpindavo nesukta karna. Taigi turėjo būti tam tikri plokšti rėmai siūlams įtempti. Juos padaro labai paprastai – įkala į žemę keturis kuoliukus, o už jų iš dviejų galų užkiša karteles. Taip pinama įvairiose pasaulio dalyse. Tokiais dembliais uždengdavo nelygias pastato sienas. O kai ėmė lipdyti didžiulius plokščiadugnius puodus, ant pagrindo pasidėdavo demblį, nes kaipgi nuokio akmens nupjausi didžiulį puodą nesugadinęs. O su dembliu lengva nukelti ir

114 pav. Demblis iš Šventosios 1A gyvenvietės

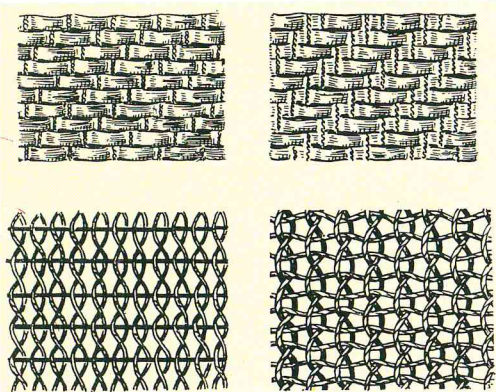
demblį iš po jo ištraukti. Kadangi puodus degė dugnu į viršų, tai dažnai jų dugne išlieka demblių atspaudų (pav. 115: a).

Ruoželinis pynimas į Europą bus atėjęs iš Pietryčių. Tokių demblių ar bent jų atspaudų rasta Bulgarijos, Rumunijos, Vengrijos akmens amžiaus paminkluose, jie pasiekė šiaurės Lenkiją ir Lietuvą. O Šveicarijos to meto gyvenvietėse pasitaikė tik dvinyčio paprasto pynimo. Pynė ir apskritas pintinėles (pav. 116).

Audimas – jau pažangesnis darbas: nereikia pirštais rankioti apmatų, jie kas antras pakeliami mechaniškai, audėjai belieka peršauti šaudykle. Tačiau pirmieji audimo įrankiai, atstoję stakles, mūsų akimis žiūrint,

atrodo labai sudėtingi – tai lentelės su dviem skylutėmis (vėliau su keturiomis ar net šešiomis), jas persukant, susidaro žiotys, pro kurias ir peršaujami siūlai. Dar XIX a. taip audė siauras juosteles, ypač vadeles. Tai vadinamasis vytinis audimas. Sumaniai suvėrus įvairių spalvų siūlų, galima išausti net sudėtingus raštus. Akmens amžiaus audėjos tokiomis lentelėmis mokėjo išausti gana plačius audinius. Tai matyti iš atspaudų puodų sienelėse.

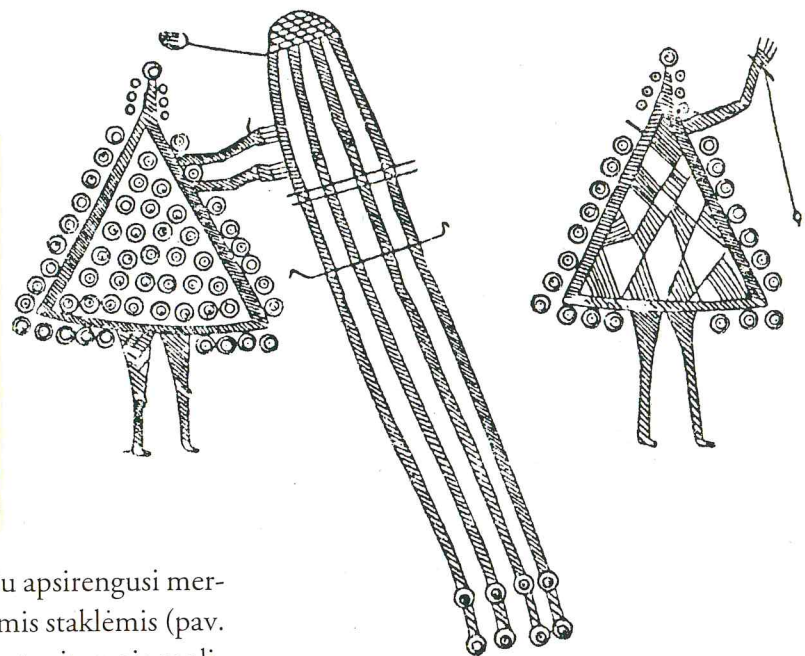
Vėliau sugalvota palengvinti darbą ir imta austi platų audinį. Jau žalvario amžiuje ne tik Penelopė, laukdama grįžtančio iš Trojos karo Odisejo, bet ir visos Vidurio Europos moterys audė statmenomis staklėmis. Štai

115 pav. Demblių ir vytinio audimo schemas pagal atspaudus Nidos puodų šukėse

116 pav. Pintinėlių liekanos iš Sventosios 2B gyvenvietės

117 pav. Taip verpimą ir audimą vaizdavo Vengrijos akmens amžiaus menininkas

Vengrijoje plačiu sijonėliu apsirengusi mergelė irgi audžia statmenomis staklėmis (pav. 117). Tokius staklių apmatus įtempia moliiniai (kartais ir akmeniniai) pasvarėliai, kurių rasta Šveicarijos neolito gyvenvietėse. Tokių pasvarėlių pasitaiko ir ankstyvuosiuose Lietuvos piliakalniuose. Statmenomis staklėmis galima austi tik paprastą dvinytį audyklą. Beje, tuo metu neaudė ištisinių audinių, tik tam tikro dydžio gabalą, iš kurio nekarbant galima pasisiūti drabužį. Pakraštį dažnai užausdavo vytinėmis lentelėmis arba siūlų galus supindavo. Daugiausia tokiomis staklėmis austų jau vilnonių audinių rasta Danijos žalvario amžiaus kapuose.

Ir kailį, ir odą, ir audinį dar reikėjo susiūti. Siūdavo ir tošines kraiteles. Net sudužusius puodus, pragrėžę skylutes, susiūdavo siūlais, kartais net beržo tošies lopą uždėdavo. Sakais užlipdę skylutę ir plyšius, galėjo puodą ir toliau vartoti. Ilgai siuvo yломis, vėliau plonomis lazdelėmis su galvute, prie kurios pririšdavo siūlą. Tik akmens amžiaus pabaigoje atsirado kaulinių adatų su skylute. Vėliau jas pakeitė žalvarinės.

Labai dažnai akmens amžiaus gyvenvietėse randama kaulinių įrankių, vadinamų „durklais“ (pav. 118), bet jie skirti kailiams apdirbti ar pluoštui pinti. Šiaip ar taip, tai moterų darbo įrankiai.

Labai dažnai akmens amžiaus gyvenvietėse randama kaulinių įrankių, vadinamų „durklais“ (pav. 118), bet jie skirti kailiams apdirbti ar pluoštui pinti. Šiaip ar taip, tai moterų darbo įrankiai.

KA ŽINOME APIE DRABUŽIUS IR APAVA

Jokių mūsų aptariamojo laikotarpio drabužių liekanų Lietuvoje neaptikta. Iš nedaugelio kapų su papuošalais (ir tai tik vėlyvojo neolito) galime spėlioti, kaip papuošalai galėjo būti išdėstyti ant drabužių. O kaip rengėsi paleolito, mezolito, net ankstyvojo metalų laikotarpio žmonės, išivaizduojame vien remdamiesi etnografijos duomenimis ir to laikotarpio Europos gyventojų aprangos liekanomis. Drabužius atkurti sunku dar ir dėl to, kad drabužis žmogų ne tik nuo šalčio saugo, bet ir puošia jį, pabrėžia vietą visuomenėje. Tad nežinome, ar kai kurie archeologų atkuriami drabužiai ar jų dalys buvo visuotinai dėvimi, ar tik vieno kurio visuomenės sluoksnio, tam tikromis aplinkybėmis (pvz., per laidotuves), kuriuo nors metu laiku. Tik kai daug kartų pasikartoja archeologiniai ir etnografiniai drabužiai ar bent papuošalų išdėstymas, galima spręsti, kiek toks drabužis buvo paplitęs.

Tad vėl kreipiamės į jau ne kartą minėtą vienintelį tikrą liudininką – III tūkstantme-

čio pr. Kr. Alpių kalnų keliautoją. Jo apdaras buvo kasdieninis, tačiau savotiškas: pusiau žieminis, pusiau vasarinis. Žmogus iškeliavo pavasarį, tošinėje kraiteleje nešėsi net žalių lapų, tarp kurių saugojo žarijas, tačiau išsirengė į sniegą ir šaltį kalnuose, taigi turėjo šiltai apsirengti.

Nuogą kūną buvo apsijuosęs juosta, už kurios priekyje ir užpakalyje perkišęs savitą plonos odos prikyštę (pav. 119). Tai kelnų prototipas. Ant kojų užmautos iš odos skiautelių susiūtos ir daug kartų taisytos ilgos blauzdinės taip pat dirželiais pritvirtintos prie tos pačios juostos, kad nenusmuktų. Jos be pėdų, apačioje apsiūtos kailiu su ilgais šeriais ir liežuvium. Visas tas kraštas buvo sukistas į batus, kad neliktų jokio plyšelio. O tokių batų (pav. 120) turbūt joks rekonstruktorius nebūtų sugalvojęs. Jų padas odinis, kraštai pradurti ir suraukti odiniu dirželiu. O prie jo pritaisytas iš augalinių virvelių numegztas tinkliukas, į kurį prikimšta šieno, kad nebūtų šalta. Bato viršų nuo drėgmės dar saugojo oda. Ties kulkšnimi batas surištas virvelėmis.

Keliautojas dėvėjo kailinį palaidinį. Kailis buvo raugintas, apdorotas riebalais ir rūkytas. Drabužis labai dailiai mažais dygsneliais gyslomis susiūtas iš daugelio dažniausiai keturkampinių skiaučių. Jos sudėtos rudomis ir juodomis juostomis, kad būtų gražiau. Drabužis, matyt, ilgai nešiotas ir daug kartų lopytas, tačiau vis tokiomis pat dailiomis siū-

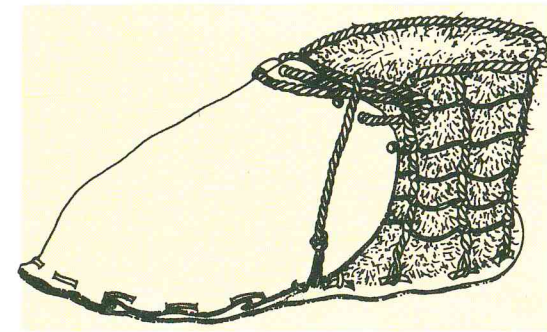
118 pav. Durklo pavidalo moters darbo įrankis

119 pav. III tūkstantm. pr. Kr. Alpių kalnų keliautojo apdarai (pagal M. Ega)

120 pav. Jo batos

lėmis. Keliautojas ne pats buvo tą drabužį pasisiuvęs – tai moterų darbas. Bekeliaudamas įplėštą irgi taisė, tačiau jo siūlė ne tokia daili. Keliautojas buvo pasirengęs siūti: siaurame pailgame maišelyje prie diržo, juosiančio kailinius, nešėsi ir ylą, ir siūlą. Deja, nežinom, kaip atrodė viršutinė jo palaidinio dalis ir rankovės, nes jas, matyt, seniai vėjas buvo nuplėšęs.

Ant galvos keliautojas turėjo pusrutulio formos kailinę *kepurę*, susiūtą iš keleto skiaučių ir po kaklu surištą odos juostele.

O štai viršutinį *apsiaustą* žmogus pasiėmė gal iš vasaros garderobo (pav. 119), tikėdamasis, kad jis apsaugos kailinius nuo sniego pūgos. Apsiaustas buvo apie 80–90 cm ilgio, vytiniu pynimu nupintas iš augalinio pluošto, pakaklėje surauktas. Matyt, labai pavargęs keliautojas pasitiesė tą apsiaustą, atsigulė ir užmigęs sušalo. Greitai jį ir užpustė.

Šis apdaras ypač įdomus tuo, kad iki pat mūsų dienų jo atgarsių randame įvairių tautų dėvėjimo būde. Tad galim neabejoti, jog jis siekė ir gilią praeitį, juo labiau kad panašų apdarą dar visai neseniai nešiojo paleolito sąlygomis gyvenantys eskimai bei kiti šiaurės elnių medžiotojai.

Pagrindinis paleolito laikų apdaras buvo *kailinis*. Bet nereikia įsivaizduoti, jog žmonės taip amžinai ir šalo, kaip nereikia manyti, kad jie, tik menkai prisidengę kailiu, pusplikiai lakstė po ledynus. Beje, eskimai ledo trobelėse vaikščiojo nuogi – viduje buvo taip

šilta. O išeidami į lauką ilgu koridorium, kuris neįleisdavo šalčio, apsivilkdavo švelnų kailinį palaidinį šeriais į vidų. Jei būdavo labai šalta, užsivilkdavo ir antrą, jau storesnio ir šiurkštesnio kailio palaidinį šeriais į viršų. Apatinis drabužis buvo gana ankštas ir gerai priglusdavo prie kūno. Tik moterys nešiojo platesnę aprangą, kad po ja galėtų pasikišti vaiką.

Senieji medžiotojai vilkėjo per galvą velkamus drabužius. Uždara apranga turėjo būti pati seniausia. Išmonės čia nedaug. Nudirtas žvėries kailis ir sudarė tokio drabužio pagrindą. Susisiaučiamų atsirado vėliau. Pėsčiųjų medžiotojų samių protėviai nešiojo susisiaučiamus kailinius apsiaustus su antkrūtiniu. Įdomiausia tai, kad jie, kaip ir tas Alpių keliautojas prieš 5000 metų, avėjo kailinėmis blauzdinėmis, sukištomis į trumpą kailinį apavą, ir buvo pasirišę tokias pat kelnes atstojančias prikyštes. Lygiai tokias blauzdenes ir prikyštes nešiojo ir Amerikos indėnai. O Ukrainoje tokios blauzdinės išliko iki pat XIX a., tik ten jas dėvėjo moterys. Siuvo iš balto milelio, kad nenusmuktų, tvirtino prie juosmens, ir jos kyšojo iš po sijono. Tai-

gi visame pasaulyje, matyt, nuo paleolito laikų kelnių prototipas susidėjo iš trijų dalių. Vėliau jos „suaugo“ į vieną ir tapo dabartinėmis kelnėmis. Tačiau įvairiose pasaulio vietose tai įvyko ne vienu metu. Lietuvoje bent mūsų nagrinėjamoju laikotarpiu irgi buvo trys atskiri apdarai ir dar juosta aplink liemenį.

Ant galvos samiai, kaip paleolito medžiotojai, dėdavosi elnio ar briedžio galvos kailio kepurę, todėl ir vėliau buvo siuvasios kailinės kepurės. Pirštines darėsi iš ausų. Žodžiu, panaudodavo natūralias medžiagas ir formas.

Tačiau, atšilus klimatui – mezolite ir neolite, kailinius apdarus paliko žiemai. Turbūt žieminiais drabužiais apsirengę žmonės pavaizduoti ir Danijoje rastame mezolito laikų raizinyje ant tauro rago plokštelės (pav. 121: a). Galima įžiūrėti susisiaučiamus gauruotus apsiaustus, nedengiančius kojų, kurios atrodo laibos, nes apmautos blauzdinėmis.

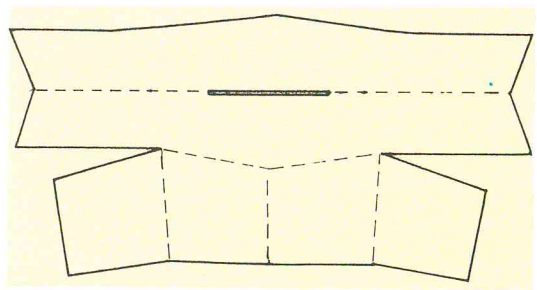
121 pav. Taip vaizdavo Danijoje mezolito gyventojus, apsirengusius kailiniu apdaru – raizinyje ant tauro rago plokštelės (a), neolitiniame Ispanijos uolų raizinyje atvaizduotos moterys su ilgais sijonais (b)

Vasarai atsirado plonų odinių bei *audekli-
nių* sijonų, marškinių, apsiaustų. To meto
moterų apdarą matom, sakykim, rytų Ispa-
nijos uolų raiziniuose (pav. 121: b). Ten mo-
terys pavaizduotos su ilgais varpo pavidalo
sijonais. Viršutinė kūno dalis, atrodo, ne-
pridengta, tačiau tai gal ne tikrasis atvaiz-
das: čia svarbu parodyti ne visą drabužį, o
pabrėžti, kad vaizduojamos moterys. Iš kai
kurių Pietų Europos vėlyvojo akmens ar žal-
vario amžiaus pradžios figūrėlių ir stelų
(akmeninių paminklų) galima spręsti, kad
drabužius ir margino. Labai išmargintos Sio-
no kapų (Šveicarijoje) stelos rodo, kad vyrai
vilkėjo margus marškinius ar palaidinį, su-
juostą diržu. Galvą galėjo prisidengti marga
skepeta. Kartais Pietų Europos figūrėlėse ga-
lima žiūrėti ir gražiai papuoštų, priekyje pra-
kirptų drabužių.

Aprangos rasta Danijos žalvario amžiaus
pilkapiuose. Tai labai saviti ir ypač vertingi
paminklai. II tūkstantmetyje pr. Kr. Dani-
joje žmonės laidojo ažuoliniuose skobtiniuo-
se karstuose, kuriuos apkraudavo akmeni-
mis ir dar apiplūkdavo moliu, o ant viršaus
supildavo pilkapį. Per mažytes poras prasi-
sunkęs vanduo užpildydavo karstą ir nega-
lėjo išgaruoti. Ištirpusios konservuojančios
ažuolo medžiagos padėjo ne kartą išlikti
beveik sveikiems vilnoniams drabužiams.
Tačiau ta rūgšti terpė veikė savotiškai: iš-
saugojo vilną, plaukus, nagus, o sunaikino
lininius ir kitokio pluošto audinius, dažnai

net žmonių kaulus. Tad nors gana gerai ga-
lima atkurti viršutinį vilnonį drabužį, tačiau
visai neaišku, ar žmonės nešiojo kokį apati-
nį. Moterys segėjo ilgą rauktą sijoną, per lie-
menį sujuostą vytine juosta su kutais galuo-
se (pav. 122). Viršutinę kūno dalį dengė

trumpa palaidinukė, sumaniai iškirpta iš vie-
no audeklo *gabalo* (pav. 123). Mergaitės ne-
šiojo ir trumpą vilnonį keliskart apsvyniotą
kutų sijonėlį.

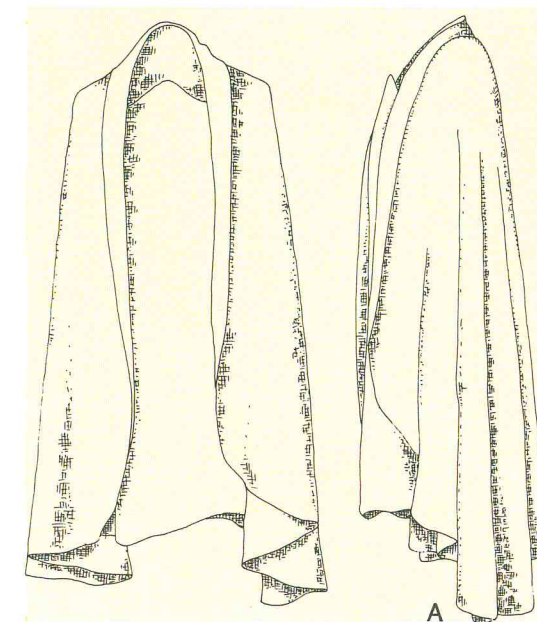
Vyrai vilkėjo susisiaučiamą palaidinį, pri-
laikomą juostele per kairįjį petį (pav. 122),
žinoma, su diržu. Bent žiemą pusplikiai ne-
vaikščiojo, po šiuo palaidiniu ar virš jo gal
vilkėjo kokio pluošto marškinius.

Be to, vyrai, turbūt ir moterys dėvėjo
apsiaustus. Tai ovalus vilnonio audinio ga-
balas, kurį užsimetus ant pečių kaip peleri-
ną, galima gražiai atlenkti apykaklę (pav.
124: a). Dėvėjo apsiaustą ir iš keturkampio
audeklo. Neaišku, ar tokius drabužius visuo-
tinai nešiojo, ar tai tik diduomenės apdaras,
nes jų rasta vien prabanguose kapuose. Ne
veltui mergaitės su kutų sijonėliu kapą va-
dina karalaitės kapu.

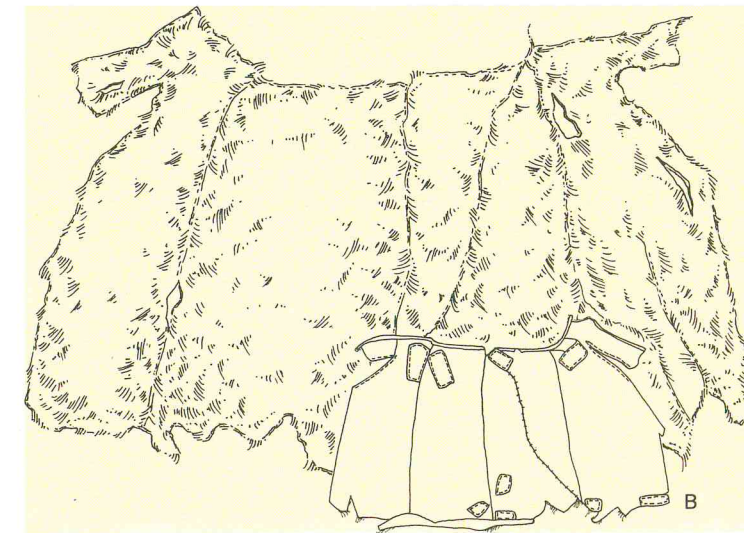
Iš drabužių matyti, kad stengtasi panau-
doti visą audeklą, nekarpyti jo arba karpyti
kuo mažiau. Ir *iškarpos* dar nelabai nutolu-
sios nuo žvėrių kailių pavidalo.

Ar Lietuvos gyventojai galėjo nešioti pa-
našų apdarą? Be abejo, pagrindiniai drabu-
žių elementai visur panašūs, skiriasi tik puo-
šyba. Bet vargu ar tai atseksim. Mūsų mote-
rys nešiojo greičiausiai paprastesnius *sijonus* –
tai lyg dvi ar kelios priekyje ir užpakalyje
sujuostos prijuostės. Toks apdaras išliko il-
gai. Antai net XVIII a. Mažosios Lietuvos
moterų sijonas buvo iš kelių siaurų dalių,
kaip matyti iš Pretorijaus piešinio. Apie žal-

vario amžiaus antrosios pusės apdarus nega-
li mums nieko pasakyti nė Danijos radiniai,
nes įsigalėjo kūnų deginimo paprotys. Bet

124 pav. Žalvario
amžiaus apsiaustas
iš Danijos (a)
ir ankstyvojo geležies
amžiaus Prūsų
mergaitės kailinis
apsiaustėlis (b)

122 pav. Ankstyvojo
žalvario amžiaus
Danijos vyrų ir
moterų drabužiai
(pagal S. Miulerį)

123 pav. Danijos
žalvario amžiaus
moteriškos palaidinės
iškarpa

štai ankstyvajame geležies amžiuje vėl pasitaiko radinių, kuriuose galima išvelgti užuominų ir apie Lietuvos žmonių aprangą. Žinomas prūsų kailinis *apsiaustėlis* iš Driobnico (Dröbniz) (pav. 124: b). Į jį 600–500 m. pr. Kr. buvo suvyniota 12–14 metų mergaitė ir paskandinta pelkėje. Apsiaustas iš 4 avikailių, 80 cm ilgio ir 150 cm pločio. Jis trimis siūlėmis kruopščiai susiūtas plonyčiais suktais odiniais dirželiais. Viršutinis pakraštys apsiūlėtas, dešinėje pusėje išlikęs odinis dirželis, kairėje – kilpelė, per kurią apsiaustėlis buvo surišamas. Iš abiejų pusių dar išsikišusios prie viso kailio prisiūtos avies kojų juostelės. Ties pečiais matyti įsiuvų pėdsakai. Apačioje skersai einanti siūlė jungė juosta, pailginančią apsiaustėlį. Tačiau kitados buvęs, matyt, gražus apsiaustėlis labai nunešiotas, įstrižai per visą ilgį perplėštas ir labai negrabiai susiūtas žarniniais iš trijų dalių suvyttais siūlais.

To paties laikotarpio panašus jaunos mergaitės apsiaustėlis rastas ir Vokietijoje Ruchmoro (Ruchmoor) pelkėje prie Damendorfo. Jis pasiūtas iš 4 stirnų kailiukų ir labai panašiai sukirptas kaip tas iš Prūsijos. Čia irgi matyti ir įsiuvos, ir užrišamieji diržiukai.

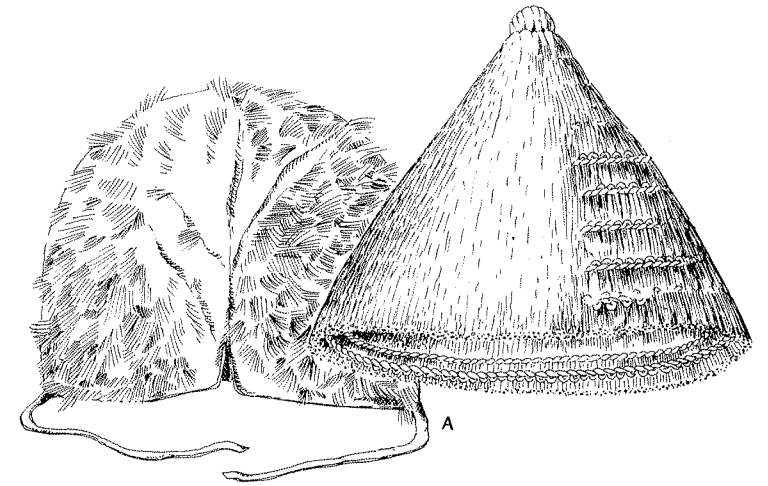
Akmens, žalvario ir vėlesnių amžių žmogus, matyt, daug reikšmės teikė *galvos apdangalui*. Galvą laikė sielos buveine, tad turėjo ją ypač puošti. Tačiau taip pat žinoma, kad galvos apdangalas visais laikais (kaip ir

iki mūsų dienų) išreikšdavo socialinį žmogaus statusą. Ir vėl kreipiamės į Šveicarijos ežerų ir Danijos bei Olandijos durpynų radinius. Žieminės ir vasarinės kepurės skyrėsi. Bene pačių įdomiausių vasarinės kepurės liekanų aptikta dar 1860 m. Šveicarijoje prie Unterzės (Untersee). Tuo metu net garsiausi archeologai mažai skyrė jai dėmesio. Tačiau nauji tyrimai patvirtino, kad akmens amžiuje tikrai nešiojo tokias iš plaušų ar žolių pintas kūgines kepuraites. Paaiškėjo, kiek rūpesčio žmonės turėjo jas gamindami (pav. 125: a). Pirmiausia viršūnėje surišdavo ir smarkiai suverždavo plaušų ar šiaudų pluoštą. Paskui juos išskleisdavo ir perpindavo vytiniu pynimu. Kuo žemiau, tuo į daugiau pluoštų skirstė ir vis perpindavo. Pakraštį sustiprindavo virvele, į kurią įpindavo likusius galus. Kepuraites dar padengdavo įpintais plaušų šeriukais. Andalūzijos (Ispanija) neolitiniuose kapuose irgi rasta tokių kūginių iš žolių supintų kepurėlių. O šiaurės Italijoje viename turtingame žalvario amžiaus kape mirusiajam ant galvos buvo uždėta smaili beržo tošies kepurė. Beje, pintos šiaudinės juk pasiekė ir mūsų dienas, tad nebuvo tai vietos paprotys. Tokios kepurės, matyt, priklausė irgi prie ilgo iš šiaudų pinto apsiausto. Rasta didokų tokių pat pinto skiaučių, kurios galėjo būti apsiausto dalys. Jos irgi puoštos įvairiais šiaudų šeriukais ir dar keliomis eilėmis pridėtinių juostų. Ši konstrukcija primena šiaudinį stogą. Tokį šiaudinį apsiaus-

tą buvo užsimetęs ir mūsų jau daug kartų minėtas Alpių keliautojas. Reiktų manyti, kad tokius apsiaustus bei kepures galėjo nešioti ir mūsų akmens amžiaus gyventojai. Lygiai tokio pat iš liepos karnos pinto apdaro kelias skiautes, net sutrauktas viename krašte, radome ir Šventosios 1B gyvenvietėje (pav. 125: b), taigi to paties laikotarpio kaip kalnų paklydėlis. Beje, net ir tokių šiaudinių apsiaustų išliko iki mūsų dienų: dar visai neseniai panašius nešiojo Portugalijos piemenys. Šie apsiaustai gerai saugo nuo lietaus.

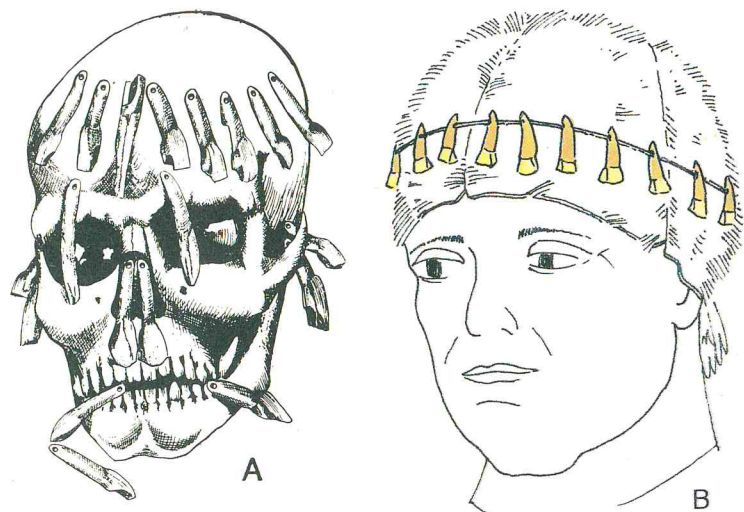
Žieminės kepurės turėjo būti iš kailio, odos ar vilnonio audinio. Apvalią kailinę kepurę dėvėjo ir mūsų minėtas Alpių keliautojas. Apvalias vilnonės kepuraites, puoštas vilnonių siūlų šeriukais, nešiojo ir žalvario amžiaus vyrai Danijoje. Bet čia rasta ir smailių odinių kepurėlių tik su viena siūle. Todėl neveltui archeologas V. Urbanavičius, atkurdamas Biržulio žynio galvą iš kapo Nr. 2–3, pavaizdavo jį su smailia odine kepuraitė. Žynio kaukolę vainikėliu juosė pragręžtų žvėrių dantų vėrinėlis (pav. 126: a). Tačiau tarp jos ir kaulo likęs žemių sluoksnelis rodė, kad po tais papuošalais dar turėjo būti kepurė. Ji galėjo būti ir kailinė (pav. 126: b).

Moterys plaukus pynėsi į *kasas*. Tokia per nugarą nutįsusi kasa matyti gintarinėje figūrėlėje iš Juodkrantės lobio. Kartais po vieną, kartais po kelias matyti ir Švedijos to meto uolų raiziniuose. Ankstyvojo geležies

125 pav. Akmens amžiaus kepurės iš Šveicarijos (a) ir Šventosios 1B gyvenvietės pinto demblio gabalas (b)

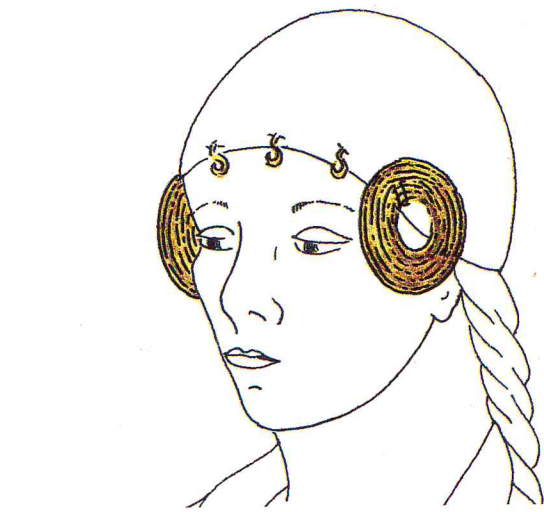
126 pav. Duonkalnio žynio kaukolė (a) ir jo kepurės rekonstrukcija (b)

127 pav. Ankstyvojo geležies amžiaus Kurnaičių mergaitės kepuraitė

Lietuvoje ankstyvajame geležies amžiuje mergaitės nešiojo apvalias kepuraites, dažnai puoštas žalvariniais kabučiais. Kurmaičių mergaites dabino sraiginės įvijos ir antsmilkiniai (pav. 127). Raudonėnų mergaitė dėvėjo plaušinę kepuraitę su dvinariais įvijiniais antsmilkiniais.

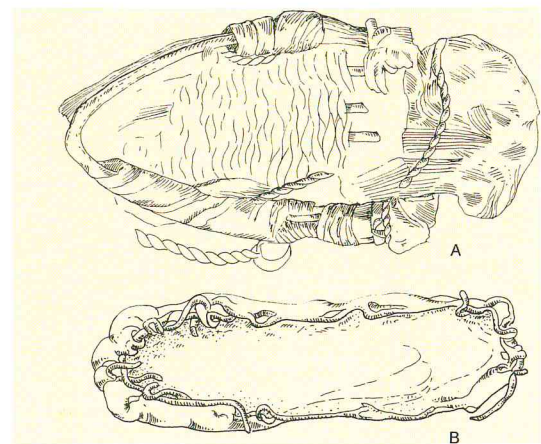
Pirmasis apavas turbūt buvo kojenos – nuo žvėries kojų numautas kailis su nagais. Tačiau svarbiausias Europos gyventojų apavas buvo vyžos ir naginės. Kaip žmonės jas pašiltindavo, matėme iš Alpių keliautojo apavo. Tokių mūsų nagrinėjamojo laikotarpio radinių aptikta Šveicarijos, Olandijos ir Danijos pelkių gyvenvietėse, o etnografijos mūdžiagoje jų pasitaiko iki dabar. Labai gerai išlikusių vyžų rasta prie Bodeno ežero III tūkstantmečio pr. Kr. Alensbacho gyvenvietėje (pav. 128: a). Jos buvo nupintos į ripsinį panašiu pynimu, kulnas dar sutvirtintas.

128 pav. Akmens amžiaus vyža iš Šveicarijos (Alensbacho) (a) ir naginė iš Olandijos (Buinerveen) (b)

Vytele sutvirtintas ir pakraštys. Vyžos galva suraukta, išliko ir mazgu pririštų apyvarų virvelių. Šios vyžos beveik nesiskyrė nuo dabartinių, ir nėra jokios abejonės, kad tokiomis avėjo ir mūsų žmonės.

Avėjo ir naginės, kurių rasta Danijos ir Olandijos neolito bei žalvario amžiaus gyvenvietėse. Tai labai nesudėtingai iš ke-

turkampės odos skiautės padaromas apavas: suraukiama galva ir užkulnis (pav. 128: b). Naginės sutraukiamos aplink koją einančia virvele ir pririšamos apyvarais. Jos taip pat beveik niekuo nesiskyrė nuo iki dabar žinomų.

Po vyžomis ir naginėmis apsiaudavo ausis – iš kailiuko, minkštos odos, o vėliau ir iš audinio – arba maudavosi blauzdenes.

Taigi mūsų vyžos ir naginės, be jokios abejonės, siekė akmens amžių, kai jas ne-

šiojo visų visuomenės sluoksnių žmonės. Tik vėlesniais laikais, jau po Kristaus, jos pamažu tapo darbo bei nepasiturinčių žmonių apavu.

Beje, apavas bent jau šiltuosiuose kraštuose ar šiltu metų laiku buvo ir prestižo dalykas. Net Egipto faraonas, papuošęs galvą ir kaklą brangiais sudėtingais karoliais ir kabučiais, dažniausiai vaikščiojo basas, tačiau jam iš paskos vergas nešdavo batus – sandalus.

Papuošalai

KODĖL PUOŠĖSI?

Žmogui nesvetimas estetiškas jausmas. Gimęs plikas, be jokių puošmenų, net be plaukų, žmogus stengėsi nenusileisti gamtos grožiui. Ėmė rankioti retesnius, dažnai spalvotus, blizgančius ar gražios formos daiktus ir nešiotis. Jie tapo išskirtiniu jo asmenybės požymiu. Taip žmonės stengėsi išsiskirti iš kitų, tačiau tai būdinga ir žmonių grupėms. Tad papuošalai tapo socialinės ir hierarchinės pakopos, lyties ir amžiaus grupės, taip pat kultūrinio bei religinio priklausymo požymiu. Papuošalus laikė ir amuletais bei talismanais, jie turėjo saugoti žmogų ir nešti jam laimę. Tačiau dabar sunku aiškiai apibrėžti kiekvieno jų reikšmę to meto žmogui. Juk iki dabar išliko ryškių kai kurių papuošalų reikšmių: herbiniai žiedai rodo priklausymą tam tikrai giminei, kryže-

liai bei kiti to tipo ženklai – religinei bendruomenei. Ir dabar dar ne vienas tiki, kad gintaro karoliai saugo nuo kai kurių ligų (pavyzdžiui, geltos), o metalinės apyrankės, jeigu dar iš Japonijos, padeda mažinti kraujo spaudimą. Dar ir šiandien papuošalai reiškia turą ir galią, kuria žmonės nori pasididžiuoti prieš kitus.

Iš primityvių tautų papročių tyrimų žinome, kad žmonės tiesiog puošdavo kūną – dažydavosi, net braižydavo – *tatuiruodavo*. Tai, aišku, būdingiau šiltų kraštų gyventojams, kurių nuogas kūnas matomas visą laiką. Atrodo, šaltesnių vietų nuolat apsirengusiam žmogui neturėtų rūpėti taip puošti savo odą. Tačiau nebūkime tuo įsitikinę, nes, sakykim, Pazirike, Azijoje, amžinojo įšalo zonoje rastuose žalvario amžiaus kapuose palaidotieji buvo labai sudėtingai tatuiruoti. Tačiau mūsų kraštuose tai liks amžina paslaptis. Vis dėlto reiktų manyti, kad tam tikromis progomis – švenčių, gedulo, karo – greičiausiai būdavo dažomas bent veidas. Tam tikri ornamentai ar dėmės, nudažytos raudona ochra, balta kreida ar suodžiais, galėjo reikšti ir tam tikrą gentinę ar hierarchinę priklausomybę.

Tačiau net ir nešiotų papuošalų mums išlikusi maža dalelė. Ką žinom apie visokius proginius papuošalus – geles, lapus, vaisių kauliukų bei uogų vėrinius? Medinius, plunksninius, odinius ar pintinius papuošalus taip pat galim tik įsivaizduoti. Nebent

ypatingos sąlygos išsaugos mums kokį kaulinį ar sraiginį kabutį.

ŽVILGANTYS ŽVĖRIŲ DANTYS

Patys pirmieji mums žinomi papuošalai – įvairūs *žvėrių dantys* pragręžtomis skylutėmis pakabinti ar prisiūti prie drabužių. Skylutės nuo ilgo nešiojimo dažnai būna išdilusios, o paviršius, besitrindamas į drabužius, nusipoliravęs iki blizgesio. Mėgstamiausi buvo briedžio, elnio bei šerno priekiniai dantys ir ruonio iltys (pav. 31; 129). Neolito viduryje vis labiau imta puošti šerno iltimis, dažniausiai nuo jų nupjautomis plonomis plokštelėmis. Neolito pabaigoje vis daugiau randame lokio ilčių kabučių, tačiau iltys iš pradžių negręžiamos, o pririšamos už natūralaus šaknies gunklelio. Kartais aptinkama ir pragręžtų šuns ilčių. Žalvario ir ankstyvojo geležies amžiaus piliakalnių gyventojai jau nenešiojo kitų žvėrių dantų kabučių, tik lokio iltis, kuriose kartais pragręždavo ir skylutes.

Iš kai kurių Lietuvos ir kaimynų kapų radinių galima spręsti, kaip žmonės žvėrių dantų kabučius derino prie drabužių. Jau kalbėjome apie Duonkalnio žynio kepurę, puoštą kabučių vėriniu. Prie kelių, taip pat prie pėdų ir rankų kaulų rasta po 2 amuletus. Iš viso mirusysis papuoštas 57 dantimis-amuletais. Be to, ant akių uždėta, tarp dan-

ty, ausyse ir nosyje buvo įkišta amuletų, bet jie jau nepriklausė prie drabužio. Kitame kape buvo palaidotas 50–60 m. vyras, papuoštas 83 amuletais, kurie gulėjo priglundę prie kaukolės, ant kaklo ir ant krūtinės. Ir berniukų drabužius puošė amuletais. Moterų kapuose jų neaptikta. Labai daug dantų-amuletų rasta Zveiniekų, Latvijoje, ir Onegos ežero Elnių salos kapinyne. Jų aptikta ant kaklo, krūtinės, prie juosmens, šonų. Matyt, įvairiose vietose jie buvo prisiūti prie drabužių.

Iš *šerno ilčių* dar išpjaudavo lenktas plokšteles, kurių pakraštyje išgręžtos skylutės rodo, kad prie jų buvo ir kabučių. Kaip nešiojo tas lenktas plokšteles, gali paaiškinti Gotlando salos neolitinių kapinynų radiniai. Vyrai ir moterys buvo palaidoti su tokiomis gražiomis net dvigubų plokštelių

antkaklėmis. Galbūt jos buvo prisiūtos prie kokios odos ar tošies juostos ir sudarė puošnias apykakles.

Taip puošė drabužius jau mezolito laikotarpiu. Turtingiausias to meto kapas rastas Zveiniekuose (Latvijoje). Jame palaidotas vyras ir 6–7 metų vaikas. Kape buvo 340 žvėrių dantų kabučių.

GINTARO PAPUOŠALAI

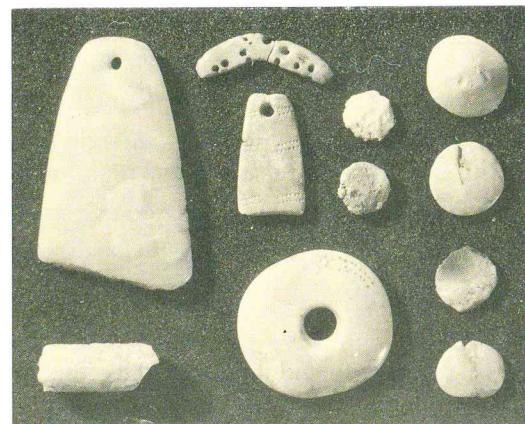
Akmens amžiuje pajūryje ypač nešiojo *gintarinis papuošalus*. Pati paprasčiausia ir natūraliausia forma yra trapeciniai ar šiaip pailgi kabučiai (pav. 130). Jiems parinkdavo plokščius gintaro sakų intarpus. Taikytasi prie natūralaus pavidalo, todėl kabučiai dažnai netaisyklingi. Kitus, tik truputį pataisę

129 pav. Žvėrių dantų kabučiai iš Duonkalnio kapų

130 pav. Gintaro kabučiai ir laivelio pavidalo segė iš Šventosios 6-os gyvenvietės

kraštus, lengvai paversdavo trapeciniais, ovaliais ar siaurais ir ilgais. Kartais jų briaunos kiek dantytos, paviršius puoštas duobutėmis. Tokius kabučius Šiaurės kaimynai mieliau mainė į skalūno dirbinius. Tačiau jiems tek-

131 pav. Tokius papuošalus Šventosios 23-oje gyvenvietėje gaminosi sau

davo daugiausia paprasti, nepuošti kabučiai. Puošniuosius žmonės gamino sau.

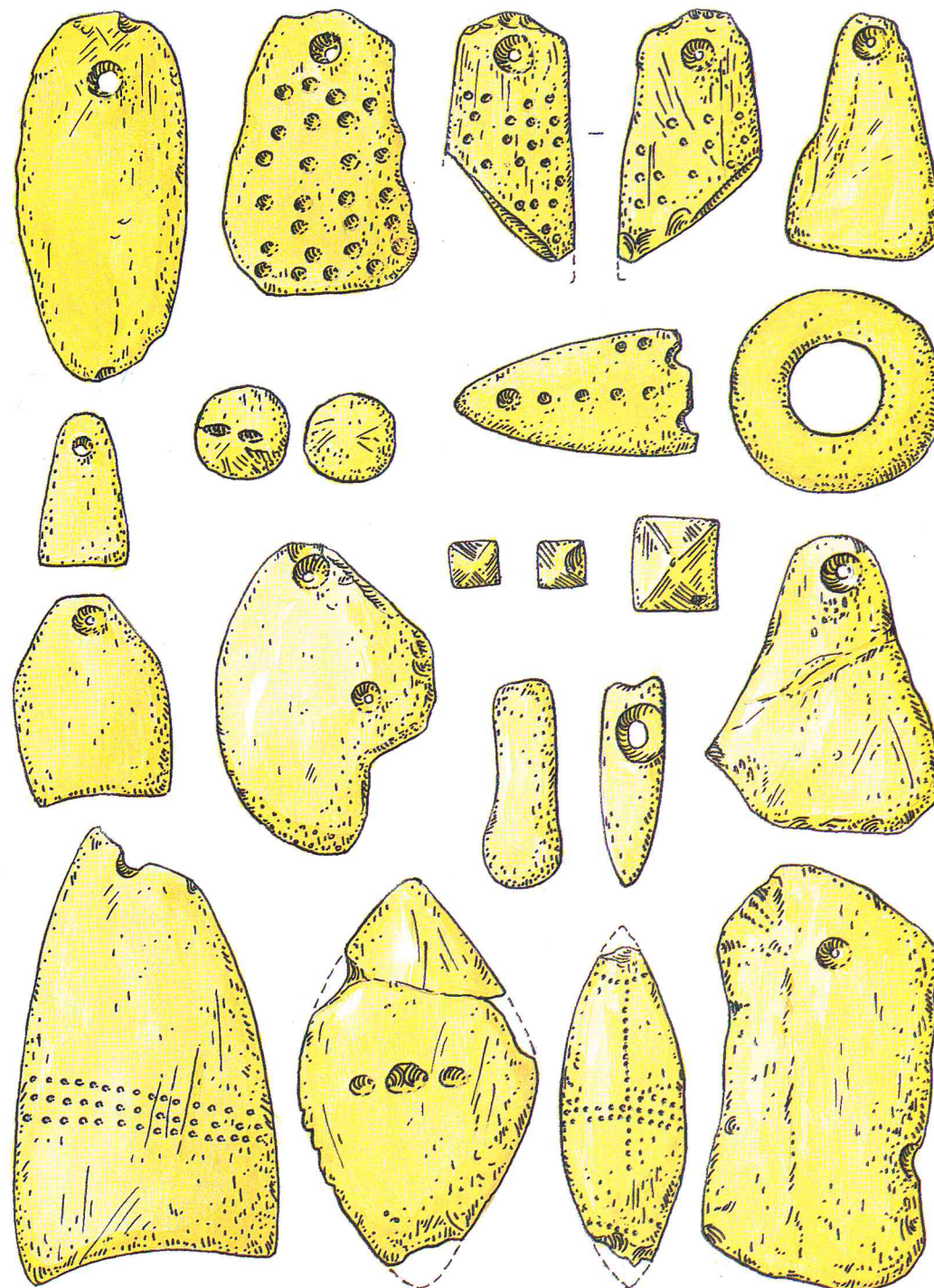
Antra labai pamėgta papuošalų grupė – apskritos vadinamosios sagutės su blogojoje pusėje paslėpta V pavidalo skylute (pav. 84). Ankstyviausios buvo apskritos, plokščio lęšio pjūvio, vėliau atsirado segmento pjūvio ir ovalių. Vėlyvajame neolite paplito sagutės kūgeliu nugludinta viršūne ir keturkampės. Žinoma, tai nebuvo sagutės tikraja to žodžio reikšme, nes jų ąselės segamos tuoj būtų sutrupėjusios. Šias sagutes prisiūdavo prie drabužių kaip papuošalus arba kartu su kitais papuošalais vėrė į vėrinius.

Vėriniams labai tiko ir gintariniai vamzdeliniai karoliai, nors tai gintarui netinkama forma. Žmonės mėgdžiojo, matyt, iš seno nešiotus paukščių kauliukų vėrinius, kurių liekanų dėl jų trapumo retai aptinkama.

Buvo ir dailesnių, įdomesnių gintarinių papuošalų (pav. 131; 132). Ypač puošnios laivelio pavidalo segės taip pat su paslėpta V pavidalo skylute, skridiniai, puošti taškiais, apskritos plokščios grandys, net įvairios figūrėlės, apie kurias kalbėsime toliau, nes tai meno ir kulto dalykas.

Kabučių, pragręžę skylutę, pasidarydavo ir iš gražesnių akmenėlių, ypač skalūno. Turbūt darė jų ir iš kitokių nykstančių medžiagų. Nors apie juos nieko nežinom, bet reikia manyti, kad papuošalų buvo daug daugiau, negu mes randam.

Neolito pabaigoje gyvenvietėse labai su-

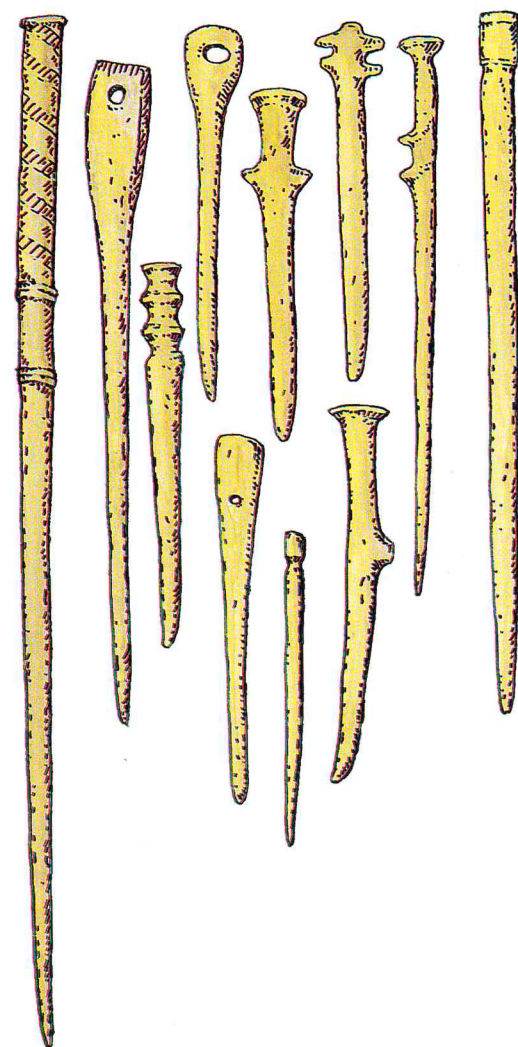
132 pav. Vakarių Lietuvos akmens amžiaus gintaro papuošalai

133 pav. Žalvario amžiaus kauliniai smeigtukai iš Lietuvos piliakalnių

mažėjo gintarinių papuošalų. Tačiau taip tik atrodo, nes juos žmonės gamino tik sau, nebebuvo Lietuvoje tų didžiųjų gintaro dirbtuvių, kaimynus aprūpindavo dirbtuvės Latvijoje ir Vyslos žemupyje. Pamarių kultūros gyventojai išdailino tas pačias kabučių formas, o šalia jų vis daugiau atsirado visai neapdoroto gintaro kabučių. Matyt, vis daugiau reikšmės buvo teikiama pačiai medžiagai, o ne jos formai. Taigi patys vėlyviausi kabučiai yra ir patys nedailiausi.

ŽALVARIS KAIP AUKSAS

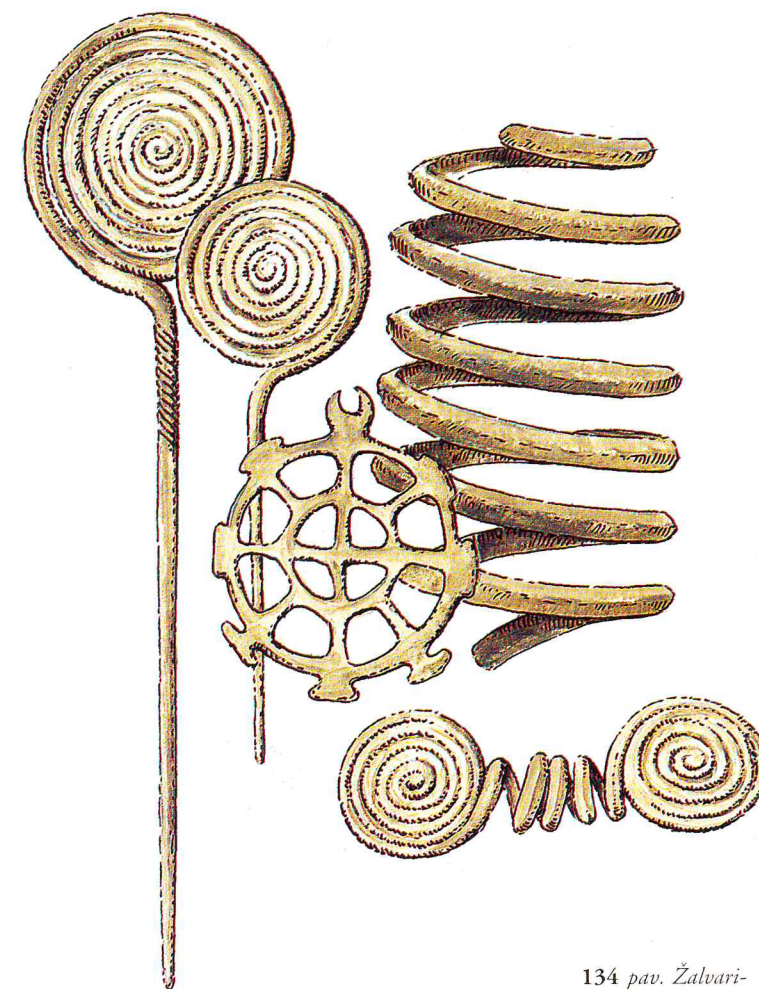
O žalvario amžiuje susidomėjimas gintaro papuošalais vietoje tikrai atslūgo, nes imta juos mainyti į žalvarį. Ir *žalvariniai papuošalai* patraukė visų dėmesį. Jų buvo nedaug, brangūs, tad imta mėgdžioti žalvarinius – daryti panašius papuošalus iš kaulo. Pirmiausia tai buvo įvairūs kauliniai smeigtukai. Ašeliniai smeigtukai po galvute turėjo ašelę, į kurią įrišdavo siūlą ir apvyniodavo apie smeigtuko smaigalį, kad neišsprūstų (pav. 133). Smeigtukai vinies pavidalo galvute irgi mėgdžiojo žalvarinius. Bet daugiausia jų plokščia galvute – trikampe, apskrita, kastuvėlio ar irklo, ratelio pavidalo ar natūralios kaulo sąnario formos. Paskutiniaisiais amžiais pr. Kristų imta gaminti smeigtukus ritės pavidalo ragine galvute ir geležine adata. Iš rago ar kaulo darė aukštas dvigubas

kailinių sagas, kurios irgi mėgdžiojo Vidurio Europoje paplitusias žalvarines. Tačiau iš žalvario gamino ir puošnių smeigtukų, kurių nesugebėjo pamėgdžioti kauliniai, tai smeigtukai didele įvijine galvute. Ankstyvųjų kraštinės įvijios išplotos ir ornamentuotos, vė-

lyvųjų vienodo storio vielos (pav. 134). Ap-skritai, atradę žalvarį, žmonės tuoju pradėjo naudoti jo galimybes, ir visur paplito įvairūs iš vielos susukti papuošalai. Dauguma jų gaminta vietoje, buvo ir įsivežtų. Vietoje gamino ir paprastos lygios vielos antkakles. Tai matyti iš daugelyje piliakalnių rastų molinių liejimo formų nuolaužų. Daug apyrankių liejimo vienkartinė formų dalių rodo, kad ir jas darė piliakalniuose. Apyrankės gana įvairios ir gamintos pagal įsivežtuosius pavyzdžius – masyvos apvalaus pjūvio, susiaurintais galais, įvijinės, su storu rumbu ir pagaliau gunkluotos kanopiniais galais. Žiedai buvo dar retas papuošalas. Žalvario amžiaus pabaigoje ir ankstyvajame geležies amžiuje labai paplito antsmilkiniai bei kabučiai. Ankstyviausi buvo akinių pavidalo antsmilkiniai, vėlyvesni – įvijiniai, kurie suklestėjo jau po Kristaus gimimo. Labai gražūs sraiginiai bei akinių pavidalo kabučiai. Juos mergaitės nešiojo prie kepurėlių.

Geležinių papuošalų labai reta, ir visi jie šiuo metu tik įvežtiniai: keleto apyrankių ir segių dalys datuojamos paskutiniais amžiais pr. Kristų.

134 pav. Žalvariniai papuošalai iš Lietuvos

Pasaulio viešpačiai

Tikėjimas ir magija

Rūpinimasis buitimi niekad neužgožė žmogaus domėjimosi pasaulio visuma, savo būties prasme, kilme ir visu tuo, ką dabartinis žmogus vadina filosofija, t. y. pažinimo troškimu. Žmogus visad jautėsi susijęs ne tik su kitais savo aplinkos žmonėmis, jį supančia gamta, bet ir su aukštesnėmis jėgomis, valdančiomis pasaulį. Amžių sutemose nuskendo pirmųjų medžiotojų vaizdiniai apie gamtą ir jį patį valdančias jėgas. Neieškosime pirmųjų tikėjimo pradų, kurie nusi-driekia į giliausią žmogaus praeitį, kol dar Lietuvos nebuvo pasiekę pirmieji gyventojai. Tačiau galime pasakyti tiek, kad į Lietuvą pirmieji medžiotojai atėjo jau su savo tikėjimu, religiniais vaizdiniais ir apeigomis. *Tikėjimai* – tam tikra būseną, kai žmogus jaučiasi susijęs su antgamtiniais reiškiniais ar būtybėmis ir visiškai priklausomas nuo jų. Neteisinga būtų manyti, kad žmogus dievino tai, ko nesuprato. Kiek leido patirtis, kaip tik stengėsi suprasti ir paaiškinti, ir jo tikėjimas visad buvo pagrįstas ir pateisintas. Tuo metu tai buvo gyvenimo dalis, organizuojanti žmonių visuomenę, išspraudžianti žmogų į tam tikrus būtinus rėmus, be kurių jis negalėjo išlikti nei kaip žmogus, nei kaip visuomenės dalis. Tikrai tikėjimas vertė žmones pripažinti tvarką, kaip pagrindinį bendrabūvio dėsnį. To meto tikėjimai visiškai sutapo su gyvenimo reikalavimais. Tik daug vėliau, jau artėjant į valstybės susidarymą, pagoniškas tikėjimas sustabarės ir ims nebe-

atitikti gyvenimo reikalavimų. Ir tuomet turės būti pakeistas pažangesne religija – krikščionybė. Iš istorijos matome, kad krikščionių religiją pirmiausia priėmė valdovai ir aukštuomenės žmonės, nes jie buvo labiau apsišvietę, jiems pirmiausia paaiškėjo, kad senieji tikėjimai jau per daug nutolę nuo gyvenimo. Todėl daugiau negu keistai atrodo kai kurių menkai išprususių jaunuolių žavėjimasis senąja baltų religija ir net skatiniimas grįžti į ją, troškimas atgaivinti pagonybę. Vargu ar jie panorėtų grįžti į varganą medžiotojų ir žvejų buitį ar net rankinių arklių žemę dirbti. Viskam savas laikas.

Tačiau žmogus, kaip protinga būtybė, negalėjo tenkintis priklausymu kad ir nuo labai gerbiamo Viešpaties; jis nestovėjo bejėgis prieš supantį pasaulį. Priklausymas nebuvo grindžiamas baime. Žmogus suvokė, kad jam pačiam dera įsiterpti į tą gamtos ir antgamtinių būtybių ryšį. Ir kiek gebėjimai leido, kūrė tariamąjį mokslą – *magiją*, kuri jam atstojo šių laikų žmogaus filosofiją. Dabartinėje mūsų kalboje magija yra įgavusi iškreiptą reikšmę, kurią paveldėjome iš viduramžių, kai pirmykštis tikėjimas jau buvo atgyvenęs, o krikščionybė dar nelabai tvirta. Tačiau prieš Kristaus gimimą tai buvo filosofija – mokslas, nors, mūsų akimis žiūrint, rėmėsi trimis logikos klaidomis: „po to – yra dėl to“, „šalia to – yra tai“ ir „panašu į tai – yra tai“. Šitais klaidingais dėsniais buvo paaiškinama viskas. Jais remdamasis,

žmogus tarėsi paveikšias ir patį gyvenimą. Tuo metu tokia galvosena buvo dėsninga, nors kai kurie jos bruožai išgyveno ko ne iki mūsų dienų. Taip buvo aiškinama, jog kas nors pasisekė ar nepasisekė dėl to, kad prieš tai buvo atliktas ar neatliktas koks veiksmas. Ir vėliau išgalėjo požiūris, jog, sakykim, prieš medžioklę, kad ji sektųsi, reikia atlikti tam tikrus veiksmus. Pagal šią galvosena šalia buvęs daiktas – drabužiai, plaukai, nagai, dantys – yra pats žvėris ar net žmogus. Kaip elgėsi su tais daiktais, taip bus ir pačiam jo savininkui. Taip pat ir atvaizdas, kad ir koks schemiškas būtų, bet panašus, per apeigas yra tas pats realus žvėris ar žmogus. Į jį mes ta strėlė taip pat realiai sužeidžia tikrąjį, o pamaloninus atvaizdą, realusis žvėris atsidėkos žmogui. Žmogus dar nesuvokė vidinio ir išorinio pasaulio skirtumo. Pirmykštis žmogus taip išgyvena tai, ką yra įtikėjęs, taigi savo logikos klaidas, kad pats tampa jų auka. Štai australai, pasmerkę mirti savo giminės narį, jo nežudo – užtenka žyniui tam tikru kauliuku parodyti į jį, net pačiam nematant, gana to, jei tarpininkas praneštų pasmerktajam, jog į jį žynys kauliuku parodęs, ir žmogus atsigula, nustoja valgyti, sunyksta ir numiršta. Magiška reikšmė buvo teikiama ir įvairiems ženklams, piešiniams ant daiktų ir akmenų. Magija nėra religija, tai tariamasis mokslas, bet ji susipynusi ir suaugusi su religija.

Žvėrių viešpats

Kiekvieno kulto esmė yra veiksmai, kuriais mėgdžiojama dievybė, ir taip žmogus susitapatina su ja.

Medžiotojai, priklausomi nuo medžioklės laimikio, visame pasaulyje garbino Žvėrių viešpatį (pav. 135) (seniausia forma buvo moteriška). Dar menkai išskirdamas save iš žvėrių, žmogus Žvėrių viešpatį laikė išmincingesniu už žmogų, taip pat numatančiu ateitį ir galinčiu lemti likimą. Visų pasaulio šalių medžiotojai buvo įsitikinę, kad jie patys yra kilę iš to Žvėrių žvėries – pramotės, kuri ir privalo rūpintis savo vaikais. Paleolito medžiotojų, atklydusių į Lietuvą, pramotė tegalėjo būti *šiaurės elnė*. Tai patvirtina ir Šlėzvinge–Holšteine Štelmoro (Stellmoor) medžiotojų gyvenvietę tyrinėjant rastos kulto stulpo liekanos su šiaurės elnės galva, turinčia visus ragus, viršūnėje (šiaurės elnės irgi su ragais, ne kaip miško elnės). Keičiantis klimatui ir medžiojamiesiems žvėrimis, kito ir Žvėrių žvėries įvaizdis. Į pirmą vietą iškiilo *Briedžių briedė*. Trys apeiginės raginės lazdos su briedžių galvutėmis (pav. 136), rastos Šventosios 3-oje ir 4-oje gyvenvietėse, žynių rankose ar prie kepurės per apeigas buvo jau ne atvaizdai, o tikros Briedžių briedės, kuriomis tapdavo pats žynys. Ir ją prieš medžioklę, aišku, linksmindavo šokdami ir vaišindami, kaip tai daro primityviosios medžiotojų gentys, prašydamos Briedę leisti sumedžioti dalį bandos vaikams pamaitinti. Kas ir kaip nešiojo tas lazdas, kai ką paaiški-

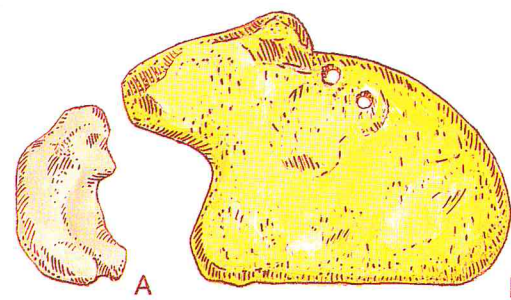
136 pav. Ruginės apeiginės lazdos iš Šventosios 4-os (a) ir 3-os (b, c) gyvenviečių

na Onegos ežero Elnių salos kapinyne tyrinėti mezolitiniai žynių kapai. Tokios raginės lazdos su briedžių galvutėmis gulėjo žynių galvų šonuose ir, manoma, greičiausiai puošė kepurę, kaip vėlesnių šiaurės medžiotojų šamanų. Didžiuliame Elnių salos kapinyne buvo tik keletas žynių kapų. Tačiau aiškiai matyti, kad čia palaidoti nepaprasti žmonės – jie išpuošti daugybe amuletų, ir į aną pasaulį juos lydėjo moterys taip pat su amuletais. Elnių ir briedžių viešpaties kultas plačiausiai atsispindi įvairiausių Europos ir Azijos tautų mene nuo akmens amžiaus iki viduramžių, o šiaurės medžiotojų tautose išliko iki visai nesenujų laikų. Ir visur briedės ar elnes laikė tautų pramotėmis.

Ir pats seniausias Grįžulo ratų žvaigždyno pavadinimas buvo Didžioji briedė ir Briedžiukas. Tokių vardų dar išlikę Rusijos šiaurėje. Žvaigždynai, ypač nejudama Šiaurės žvaigždė, klajokliams medžiotojams buvo labai svarbus kelrodis. Ir tas vardas dar labiau pabrėžia žmogaus priklausymą nuo Žvėrių viešpaties. Tačiau visuotinai pastebėta, kad senąjį medžiotojų elnės ar briedės kultą pamažu papildė, o paskui išstūmė lokio (ne meškos) kultas, matyt, tada, kai su gyvulininkyste ir žemdirbyste į pirmąją vietą iškiilo vyriškos dievybės poreikis. Lokio įvaizdis atėjo iš Šiaurės rytų. Naugardo apylinkių akmens amžiaus žmonių kapuose dažnai randama lokio pirštų kauliukų. Vidurio Rusijoje aptikta net apeiginių lokio kapų ir amu-

letų. Estijoje ir Latvijoje rasta gintarinių ir molinių lokio figūrėlių (pav. 137). O vėliau, išsigalėjus žemdirbystei, Sibiro tautose lokys įgavo net lietaus šaltinio reikšmę.

Nors tuo tarpu lokio figūrėlių Lietuvoje nerasta, tačiau aiškiai pastebime, kaip vėlavajame neolite briedžių ar elnių dantų amuletus pamažu ėmė keisti lokio ilčių amuletai. O piliakalnių laikotarpiu, kai medžioklė jau buvo tapusi tik pagalbiniu verslu, nešiojo vien lokio ilčių amuletus. Tiesa, ir iš šerno ilčių plokštelių dar gamino antkaklių pavidalo papuošalus. Tačiau senųjų Viešpačių greitai neužmirštama, ir žalvario amžiaus gyventojai kartais dar nešiodavo labai stilizuotus senųjų Viešpačių atvaizdus. Toks nepaprastai dailus elnio su ragais kabutis ras-

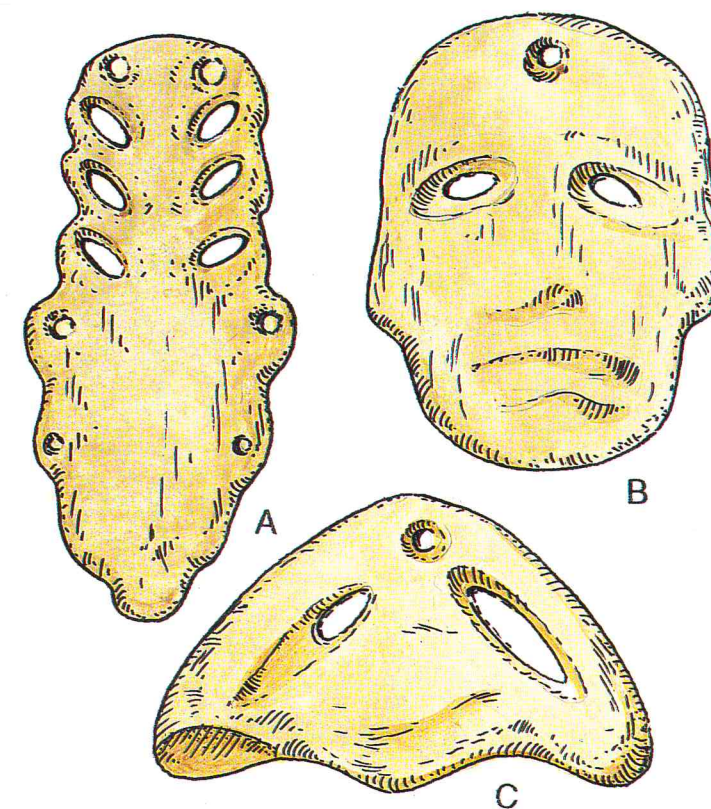

tas Kretuono 1C gyvenvietėje (pav. 138: a).

Tuo metu, matyt, buvo pervadinti pagrindiniai žvaigždynai: Grįžulo ratai tapo Didžiojo ir Mažojo lokio žvaigždynais. Dar ir dabar juos taip vadina germanai ir slavai. Baltų žemėse senovėje jie irgi taip turėjo vadintis.

Tačiau atrodo, kad Žvėrių viešpatį nebu-

vo visatos valdovė. Žmogų supo daug reiškinų, kurių jis vis dėlto negalėjo su ja sieti. Tokių už Žvėrių viešpatį aukštesnių jėgų pėdsakų aptinkama ir Šiaurės medžiotojų ti-

kėjimuose. Štai evenkai šalia dangiškosios Elnės (ar Briedės) tiki esant ir jos motiną – pasaulio, žmonių bei žvėrių motiną.

Griebdamiesi Sibire žinomų mitų, nemanom, kad jie iš ten kilę. Tačiau tik ten taip ryškiai išliko. O toks pat Žvėrių žvėries mitas ilgai buvo žinomas visose medžiotojų tautose.

137 pav. Lokių figūrėlės: (a) molinė iš Latvijos, (b) gintarinė iš Estijos

138 pav. Ruginės žalvario amžiaus figūrėlės-kabučiai iš Kretuono 1C gyvenvietės

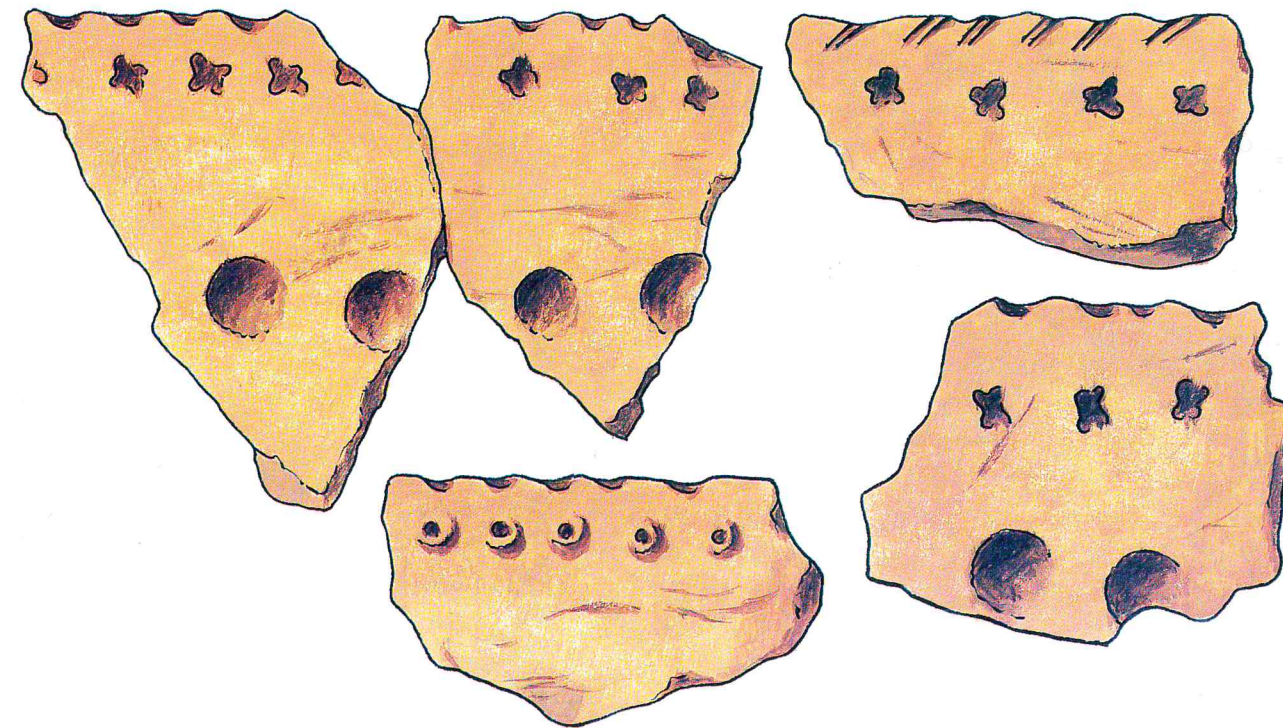
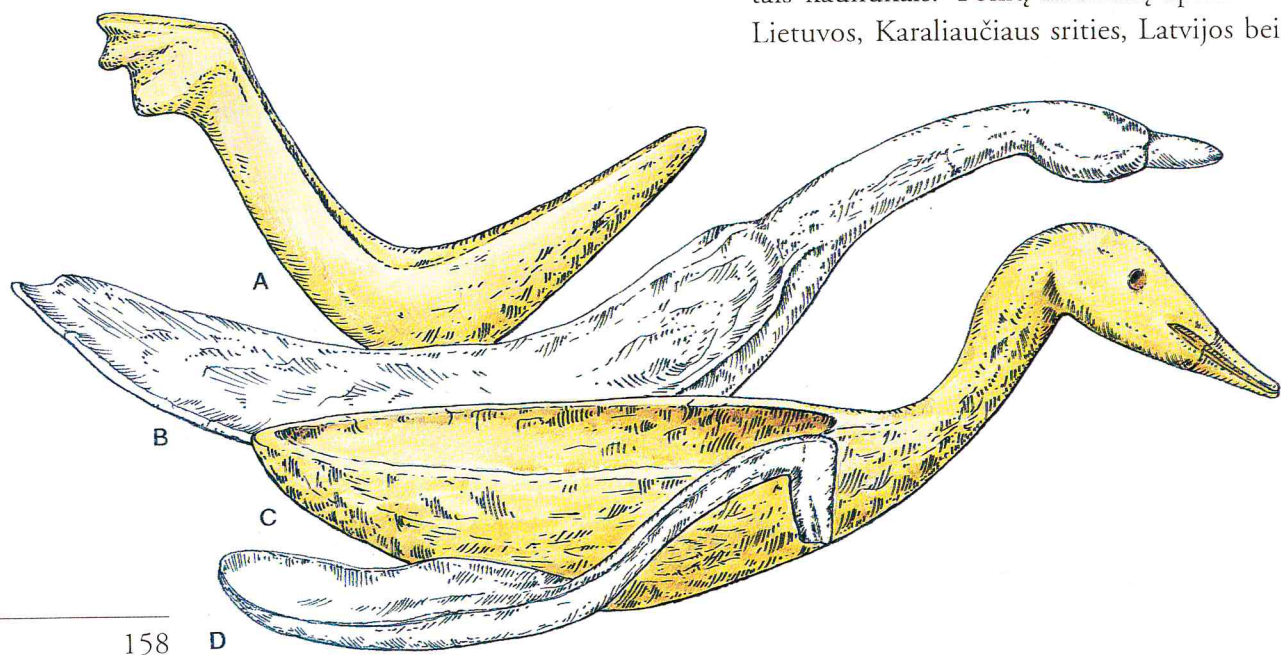
Tačiau šalia Žvėrių žvėries savo vietą turėjo ir mažesni viešpačiai, kiti žvėrys. Mezolite, įsigalint žūklei, iškilo vandens svarba, ir mene atsirado *vandens paukščių* (pav. 139) ir žalčių bei gyvačių paveikslų. Pats vanduo nevaizduojamas, tačiau šie gyviai simbolizuoja jį ir reiškia turbūt Vandenių viešpačius. Vandens paukščiai paprastai puošia medinių ar molinių kaušelių rankenėles, taigi indus vandeniui semti. Bet pasitaiko ir figūrėlių iš molio, rago ar gintaro, būna net žuvų atvaizdų, taškiukais išbadytų puodų sienelėse (pav. 37). Daugiau tokių atvaizdų yra Latvijos paminkluose, kuriuose jaučiama didesnė Rytų įtaka. Šukinė duobelinė keramika Rusijoje dažnai puošiamą plaukiojan-

čių vandens paukščių atvaizdais, tačiau, kaip pastebėta, tose pačiose vietose, kur randama tokių piešinių, paplitęs ir mitas apie „ančiutką“ (tai juk antelė). Tad ryšiai, matyt, buvo abipusiai.

Tokios figūrėlės ir piešiniai, be abejo, turėjo magišką prasmę. Gal dalis jų pačios savaime veikė, o su kitomis, ypač su kaušais ir vandeniū, kokios apeigos buvo atliekamos.

Iš medžiotojų kultūros visoje Vakarų Europos šiaurėje labai ilgai išliko vieno magiško veiksmo pėdsakai („panašu į tai – yra tai“): tai kiaurai prakalti sumedžiotų žvėrių *pėdų kauliukai*. Mezolitinėje Hochen Fychelno (Hochen Viecheln) stovykloje šiaurės Vokietijoje rasta net ištisų kojūgalių su prakaltais kauliukais. Tokių kauliukų aptikta ir Lietuvos, Karaliaučiaus srities, Latvijos bei

139 pav. Kaušeliai su vandens paukščių galvutėmis iš Šventosios (a, c) ir Sarnatės (Latvija) (b, d) gyvenviečių

kitų vietų mezolitinėse ir neolitinėse gyvenvietėse. O Latvijoje į vieną kolektyvinį Zveiniekų kapinyno kapą buvo įdėti net 4 prakalti jauno briedžiuko pėdos kauliukai. Tikriausiai tikėta, kad ir aname pasaulyje, kaip ir šiame, briedžiui nepavyks pasprukti nuo medžiotojų.

Iš medžiotojų paveldėti, matyt, ir *ženklai*, kurie puošė ankstyviausius neolitinius puodus. Štai ant Dubičių 3-os gyvenvietės puodų matome specialiai apdrožtu pagaliuku eilutėmis išpaustas duobutes, mėgdžiojančias žvėrių pėdeles (pav. 140). Dabar tokį puo-

šimą vadiname katpėdėlėmis. Minkštoje žemėje, o ypač sniege medžiotojams jos buvo labai svarbi nuoroda, ir jie jas, aišku, labai gerai pažinojo. Puodo sienelėje tokie išpaudėliai, matyt, turėjo lemti gerą medžioklės laimikį ir sotų gyvenimą („šalia to – yra tai“). Tą patį žvejui reiškė ir tinklo mazgeliai, išpausti ant puodo kaklelio. Įvairiose žvejų kultūrose puodų molyje randame išpaustų tai tinklo mazgų, tai tinklo gabalų, tai iš pačių žuvų nugaros slankstelių atspaudų sudarytų ornamentų.

140 pav. Ankstyvojo neolito Dubičių puodų šukės, papuoštos katpėdėlėmis

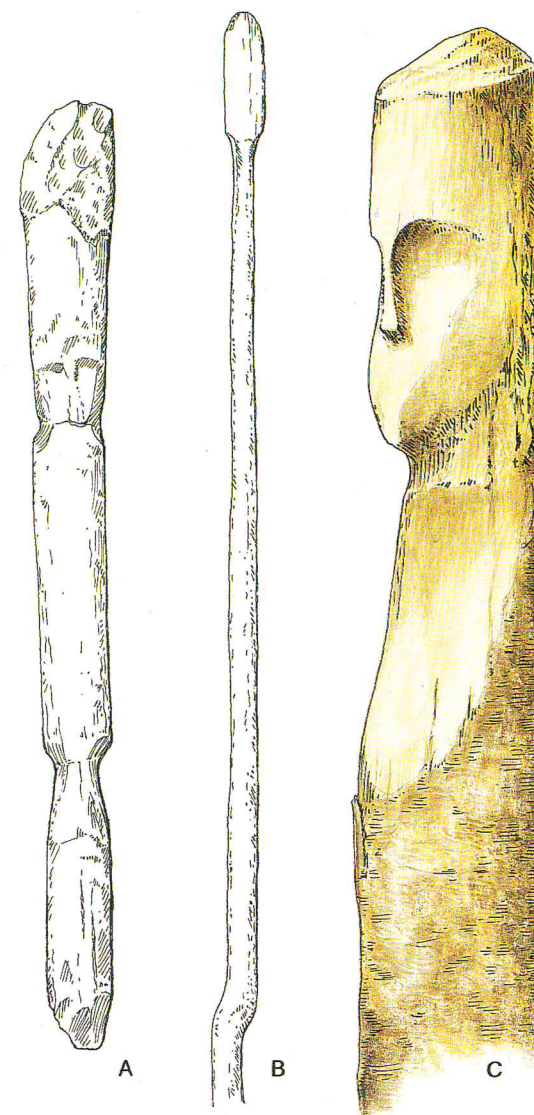
Viešpats žmogus

GYVULIŲ AUGINTOJŲ POŽIŪRIS

Mezolitui, t. y. medžiotojų bei žvejų laikotarpiui, mūsų kraštuose baigiantis, Vakarų Azijoje jau tvirtai buvo išgalėjusi *gyvulininkystė*. Naujasis ūkis pakeitė ir žmogaus sąmonę. Žmogus nebesijautė nuolankus gamtos draugas, suaugęs su ja, o pasijuto, kad ir gamta gali nuo jo priklausyti. Tokios idėjos pamažu plito į Europą, bet atėjo anksčiau negu naujoji ūkio forma. Tokia pasaulėžiūra ryškiai atsispindi Senojo Testamento Pradžios Knygoje, kurios legendos, iš visko sprendžiant, nors ir nevienalaikės, bet galėjo būti sukurtos V–III tūkstantmetyje pr. Kr., o užrašytos IX a. pr. Kristų. Joje skaitome, kad šeštąją pasaulio sukūrimo dieną, kai Dievas, sukūręs augalus ir visokius gyvius, galiausiai sukūrė žmogų ir tarė jam: „Veiskitės ir dauginkitės, ir pripildykite žemę ir ją paverkite, ir viešpataukite jūros žuvisms ir dangus paukščiams ir visiems gyvams, kurie kruta ant žemės“. Tokia buvo gyvulių augintojų nuostata, bet ji plito daug plačiau ir tapo to laikotarpio nuostata.

ŽVEJAI PERIMA NAUJĄJĮ POŽIŪRĮ

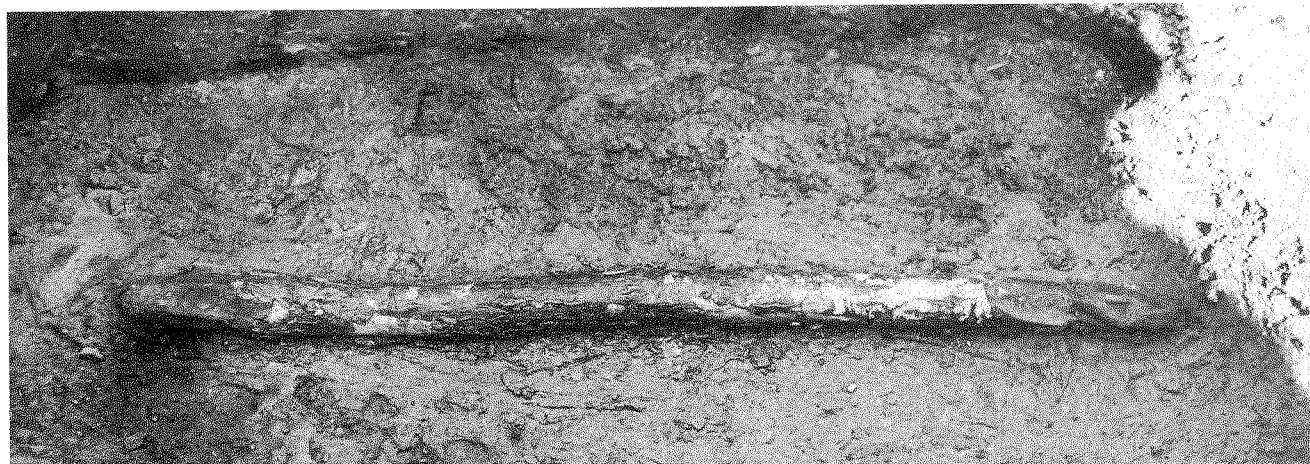
Žmonių sąmonė jau buvo tiek išaugusi, kad žmogus galėjo suvokti save kaip gamtos

valdovą. Net medžiotojų ir žvejų bendruomenės, buvusios to meto Lietuvoje, Žvėrių viešpačiu ėmė vaizduotis *žmogų*. Ir nors apeiginės lazdos žynių rankose dar buvo su brie-

džių galvutėmis, tačiau šalia žuvingiausių vietų prie ežerų jau stovėjo stulpai su žmogaus galva. Toks stulpas (pav. 141: c) buvo ties Šventosios 2–a gyvenvietėje. Tai apie 2 m ilgio juodalksnio rąstelis nusmailinta apačia, o viršūnėje išskaptuotu žmogaus veidu. Tik veidas ir krūtinė buvo be žievės, kitur žievė palikta – ne tik ant liemens, bet ir pakaušyje. Stulpas rastas per 1969 m. tyrinėjimus 2 m gylyje suslėgto dumblo – sapropelio – sluoksnyje, todėl buvo gerai išlikęs. Ir kaip archeologams dažnai pasitaiko, rastas netikėtai: baigus kasti perkasą ir nukasinėjant dumblo paliktus laiptelius į perkasą įlipti (pav. 142). Ir dar kartą įsitikinome, kad kiekvieną darbą reikia atlikti iki pabaigos, visas perkasas tyrinėjant irgi iškasti iki pat galo. Tokios skulptūros archeologijos medžiagoje yra retas radinys, ir kiekvienas archeologas, tyrinėjantis pelkių gyvenvietes, beje, svajoja rasti tokią, nes tai prisilietimas prie to meto žmogaus dvasinio pasaulio. O tai, tyrinėjant materialias liekanas, taip retai patvyksta. Panašių skulptūrų akmens ir žalvario amžiaus gyvenvietėse pasitaiko ir kitur. Tokią akmens amžiaus stulpinę skulptūrą archeologė L. Vankina 1959 m. rado Latvijoje Sarnatėje, taip pat prie buvusio pajūrinio ežerėlio, apie 100 km į šiaurę nuo Šventosios, po medžių grindiniu (pav. 141: a). Ji buvo apie 170 cm ilgio. O mažesnę tokios skulptūros galvutę šiaurės rytų Latvijoje Malmutos upės žiotyse 1969 m. archeologė

141 pav. Šventosios 2-os gyvenvietės stulpinė skulptūra (c) šalia Sarnatės (Latvija) (a) ir Hopsēnbacho (Šlezvīgas–Holšteinas) (b) skulptūrų

142 pav. Apeiginė akmens amžiaus žvejų stulpinė skulptūra gulėjo perkastos dugne

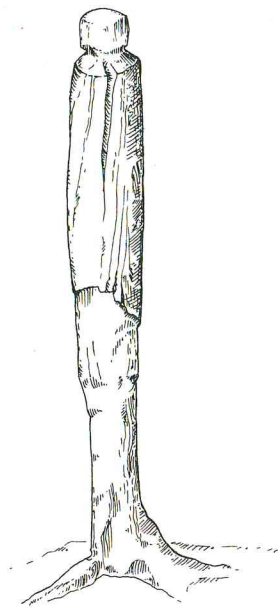
I. Lozė ištraukė kartu su kitais akmens amžiaus radiniais. Dar ilgesnis – 3,50 m – stulpas su menkai išryškinta galvute rastas Šlėzvingo–Holšteino neolitinėje Hopfenbacho gyvenvietėje (pav. 141: b). Jis stovėjo tarp dviejų paprastų stulpų ir sudarė būdingą trijų ansamblį. Panašaus stulpo galvutė rasta ir Suomijoje. Nemaža medinių skulptūrų aptikta prie Uralo Šigiro ir Gorbunovo durpynų gyvenvietėse. Štai 1927–1933 m. tiriant Gorbunovo durpyno apatinį kultūrinį sluoksnį, kartu su įvairiais žvejybos įrankiais rastos 2 sveikos figūros ir trečiosios galvutė, o 1936 m. – dar 4 galvučių dalių. Durpyne buvusios grindelės. Tyrinėtojų manymu, tai buvusi vieta, iš kurios, atlikus apeigas, tos figūros kartu su kulto indais būdavo nuskandinamos. Buvę rasta ir daugiau tokių skulptūrų, bet prietaringi durpyno darbininkai jas sudeginę kaip pagoniškas, dar nespėjus nė archeologams pamatyti.

Visos šios stulpinės figūros stovėjo prie medžiotojų ir žvejų gyvenviečių, tad jų ir paskirtis buvo atstovauti Žvėrių ir Žuvų viešpačiui. Dažniausiai tai belytės būtybės, nors kai kurios Gorbunovo durpyne rastosios turėjo vyriškų požymių. Beje, šitos jau priklausė žalvario amžiui, tačiau prie Uralo medžiotojų ir žvejų ūkis gyvavo daug ilgiau. Įdomu, kad atkampiose vietovėse, kur iki pat šių dienų vienintelis verslas yra žūklė, dar XIX a. itin žuvingose vietose buvo galima rasti panašių figūrų. Šiauriniame Botnijos įlankos krante, prie Munrolos užtvankos, kaip rašo suomių etnografas K. Vilkuna, buvęs net toks užrašas: „Tai Isoisante (Didysis šeimininkas) nusprendžia“, atseit, kaip pavyks žūklė. Netoli šios užtvankos XIX a. pradžioje miške tikrai stovėjo toks „Šeimininkas“ – didelis medžio stulpas su žmogaus galvute viršūnėje. Panašių buvo ir prie kitų itin žuvingų šios pakrantės vietų.

Tai vaizdžiai liudija J. Felmano aprašymas, tad verta jį ištiesai pacituoti pagal K. Vilkunos duotą tekstą:

„Tada (1803 m.) būdamas aštuonerių metų ir gyvendamas karo tarnybos namuose, iš ryto parengęs pamokas, galėdavau nubėgti prie lašišų užtvankos pažaisti su to paties amžiaus kaimiečių vaikais... Prie pat užtvankos kerojo milžiniškas tankus pušynas. Mus, berniukus, netyčia užklydusius į tą mišką, vienas senis griežtai perspėjo ten neiti, kad nepaklystume. Man parūpo, kodėl mums neleidžia ta kryptim eiti į mišką, kai šiaip visur aplink nedraudė bėgioti, ir aš pabandžiau išklausti kitus berniukus. Atrodė, jie žino kodėl, bet nedrįsta sakyti. Ilgai svarstęs, vyriausias iš to pulkelio pasakė, kad ten stovi bendruomenės Isente (Isante), ir vaikams draudžiama prie jo artintis. Bet kuo labiau mane draudė, tuo labiau troškau pamatyti tą „Šeimininką“. Tačiau berniukas nesidavė perkalbamas. Rytojaus dieną, kažkur nuklydus kitiems vaikams, šnabštelėjo man į ausį, kad sekčiau paskui jį. Per labai tankų mišką nuvedė į vos 20 sieksnių aikštelę, kurioje stovėjo apie 5–6 colių storio kiek už mus aukštesnis medžio stulpas. Jo viršūnėje buvo išskaptuotas žmogaus veidas. Tai buvo tas baisusis Viešpats, tas garbingasis lašišų gaudytojų bendruomenės Šeimininkas. Berniukas žinojo, kad anksti rytą, kol dar žmonės nesukilę, šiai dievybei atnešama maisto. Ir parodė man keletą senų beržo to-

šies kraitelių, kuriose tas maistas buvęs atneštas. Išvardijo ir žmones, kuriems buvo patikėtas šis darbas, tačiau nekalbėjo, kaip dievas suvartoja tą maistą, ir apie tai, ar jis garbinamas ir kaip tai daroma. Iš burnos kyšojo medinė pypkė be koto, tik vos išduobta, tačiau joje buvo tabako... Keleriais metais vyresnis berniukas, vedęs mane aplinkiniais keliais atgal, aiškiai buvo išsigandęs. Atrodė, jis labai gerbė tą atvaizdą ir baiminosi, kad kas nepastebėtų mūsų apsilankymo. Jo nuomone, bendruomenė jį labai smerktų, jeigu aš savo tėvui (pastoriui) papasakočiau apie tą Šeimininką, todėl aš, nesuvokdamas kodėl, sąžiningai laikiausi tylėjimo įžado. Dabar (1825 m.) mano tikslas buvo sužinoti, ar tebegyvuoja šis prietaras. Atvykęs į vietą, pamačiau, kad aikštelė smarkiai paplatinta, o dievulio niekur nematyti. Mano nešališkas palydovas, senas žmogus, tvirtino, kad nei jo, nei mano vaikystėje tokie atvaizdai jau nebuvo gerbiami, nors tai nesutapo su mano to meto patirtimi. Jis žinojo..., kad dar jo jaunystėje čia stovėję tokie du stulpai: minėtasis ir antras prie upės kranto, kiek žemiau užtvankos. Kartkartėmis atnešdavę jiems kokią riebią lašišą, tačiau jiems nesilenkdavę, nei kitaip viešai negarbindavę... 1824 m. valdininkas nukirtęs tokį stabą... Tikėjauši tą relikviją gauti iš valdininko, bet nepavyko, nes tą pačią dieną sutiktas jis man pasakė, kad pats tą atvaizdą vietoj sudeginęs...“

143 pav. Samių
apeiginis stulpas prie
žvejybos vietos

Taigi net XIX a. teko kovoti su tokiais pagoniškais papročiais, tačiau žmonės jų neatsisakė. Tikrai vietoj šių skulptūrų ėmė statyti aukštas siauras lentas su įrašais iš Šventojo Rašto. Tik samiai dar ilgai prie žuvingų vietų statydavo tokius medinius ar akmeninius stulpus (pav. 143), nors žmogaus galva jau labai stilizuota. Ir estiškai *isand* reiškia viešpatį, tėvą.

Tačiau tuo metu tai buvo tik iš senų senovės likęs paprotys, o ne dabartine religine prasme suprstas Dievas. Tai buvo tik vienam tikslui įsivaizduojama personifikuota jėga, kuri žvejojančiam žvejui turėjo padėti suvartyti laimikį prie užtvankos. Kitu metu jo nereikėjo, ir valgio prie šių stulpų nešdavo tik gaudydami lašišas.

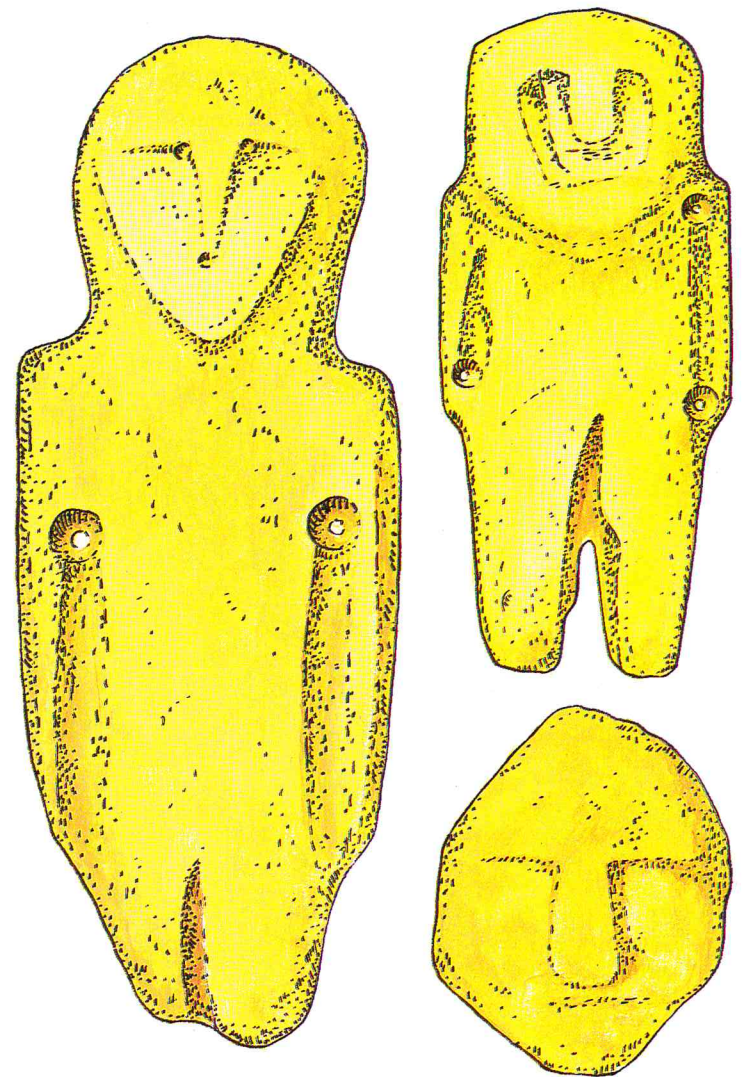
Beje, ir tie žmonės, kurie dar XIX a. aukodavo lašišų šiam „Šeimininkui“, buvo tikintys krikščionys ir dalį savo laimikio visad skirdavo klebonui.

Kartu su didžiosiomis visuomeninio kulto skulptūromis jau akmens amžiuje žmonės pradėjo nešiotis ir mažas *žmonių figūrėles* – *amuletus*. Visame pasaulyje žinomos XIX a. viduryje iš Kuršių marių dugno prie Juodkrantės kartu su gintaro gabalais bei papuošalais ištrauktos ir gintarinės žmonių figūrėlės (pav. 144). Jos visai to paties stiliaus kaip Šventosios stulpinė skulptūra ir, be abejo, pagamintos tų pačių gyventojų. Visame Europos miškų ruože dažnai randama iš įvairių medžiagų – titnago, rago, kaulo – padarytų tokių figūrėlių, kurios paprastai nesiekia nė 10 cm aukščio. Be Lietuvos, jų rasta Latvijos akmens amžiaus gyvenvietėse prie Lubanos ežero, Rusijoje Pskovo srityje, Onegos ežero Elnių salos kapinyne ir kt. Visos figūrėlės individualios, matyt, kiekvienam savininkui gamintos atskirai, ir jomis neprekiuojama. Gintarinių iš svarbiausių gintaro gavybos sričių tik po vieną pasitaikė Suomijoje ir Švedijoje. Retkarčiais žmonių galvutėmis puošiami ir kokie kauliniai, raginiai, o kai kada ir akmeniniai įrankiai, kurie, matyt, drauge tapdavo ir apeiginiai. Latvijoje taip buvo papuošta durklo rankena. Gotlando saloje Gulrumo gyvenvietėje rastų kaulinių šukų vieną kampą puošė briedės, kitą – žmogaus galvutė. Tačiau žmogų kartais vaiz-

duodavo ir neatpažįstamai stilizuotą. Sakyskim, ant trapecinių Šventosios 23-os gyvenvietės ir Juodkrantės lobio gintarinių kabučių iš taškiukų sudarytos skersinės juostelės vaizdavo rankas bei kojas ir, matyt, kaklo papuošalą, kuriuo kartu išryškinta galva. Tą patį reiškė, matyt, ir ištaisai taškučiais ar duobelėmis puošti kabučiai ar kabučiai su šiek tiek įveržta galvute.

Žmonių figūrėlių būna įraižytų linijomis ar taškiukais ir ant kaulo dirbinių, ir ant molinių puodų. Seniausias toks piešinys Pabaltijy – Latvijoje mezolitiniame Zvidzės gyvenvietės sluoksnyje rasta trikampė kaulinė plokštelė su žmogaus figūrėle. Baltarusijoje Litvino 1-oje Nemuno kultūros gyvenvietėje tokia vyro figūrėlė pavaizduota šalia antelės. Čia, aišku, turėjo būti koks nors mums dabar nesuprantamas mitinis siužetas, o ne medžioklės scena. Kartu su plaukiančiomis antelėmis žmogaus figūrėlė su rageliais (gal toks galvos papuošalas) pavaizduota ant Novgorodo srities Perinių gyvenvietės puodo. Tai pirmas toks šiaurės neolito radinys. O kadangi ant jo buvo matyti raudonos ochros dažų pėdsakų, tai jis aiškiai turėjo būti apeiginis. Ir Karelijoje žinomi du šukinės keramikos puodai su nupieštomis žmonių figūrėlėmis.

Labai schemiškų žmonių figūrėlių įraižyta Švedijoje ant ankstyvojo neolito puodų sienelių. Tai ne ornamentai, nes jos pasitaiko retkarčiais ir tik po vieną, ir įraižytos

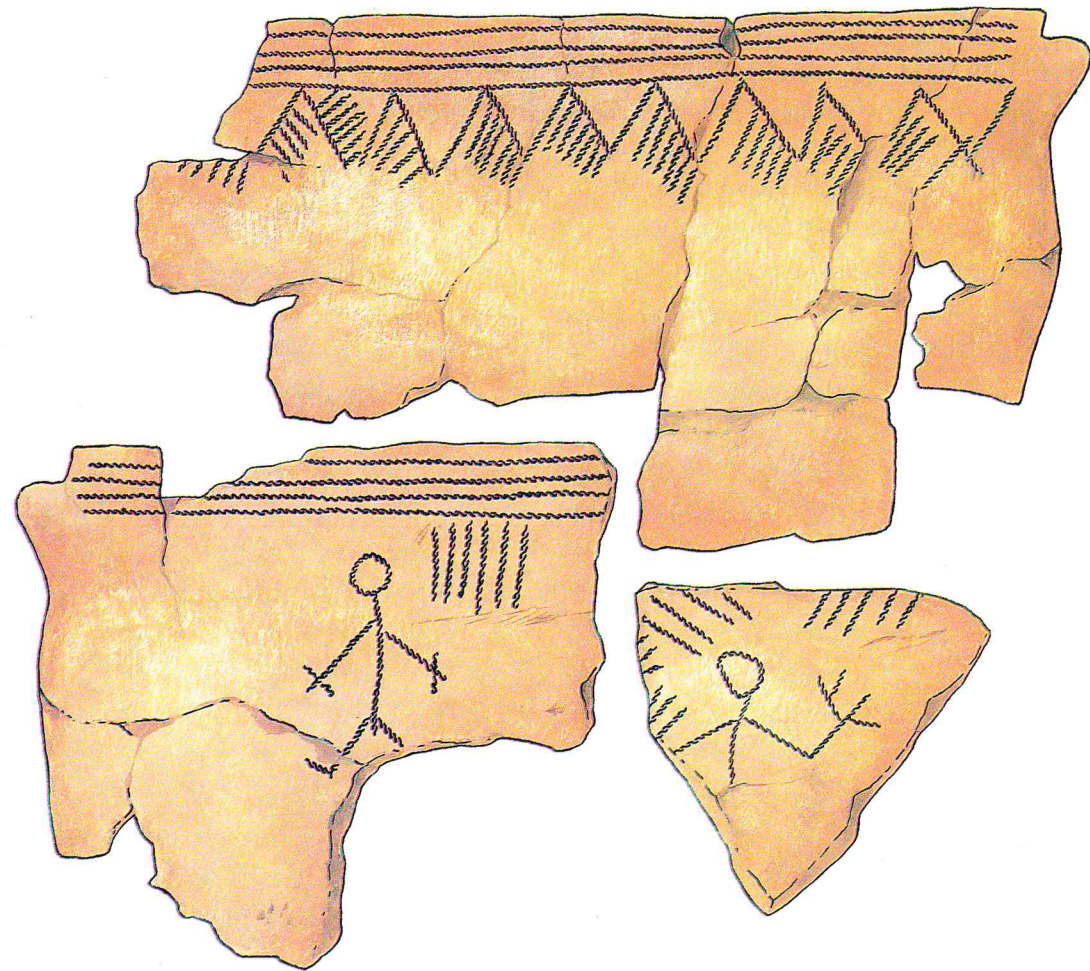
dažniausiai plonesnėmis ar storesnėmis linijomis kaip pats ornamentas. Tačiau paprastai galim atpažinti dvi iškeltas rankas ir prazergtas kojas, o liemuo su galva sudaro vieną liniją.

144 pav. Gintarinės
Juodkrantės figūrėlės

ARTOJŲ PASAULĖŽIŪRA

Įraižytų figūrėlių rasta ir Lietuvoje – ant akmens amžiaus dirbinių. Jos dažniausiai labai schemiškos, tačiau būdinga poza – iškeltos arba į šonus išskėstos rankos. Figūrėlės vaizdavo mitines būtybes – dvasias. Vientelėje puodo šukėje, rastoje Šventosios

3-oje gyvenvietėje, buvo sienelėje nulipdyta žmogaus figūra. Tačiau įbadytosios ar įraižytosios dar schemiškesnės. Žmonės išskeltomis rankomis buvo pavaizduoti gana sudėtingoje kompozicijoje ant vieno Kretuono 1B gyvenvietės raginio ieties antgalio. Vidinėje puodo sienelėje įrėžta figūrėlė aptikta ir Šventosios 6-oje gyvenvietėje. Panaši

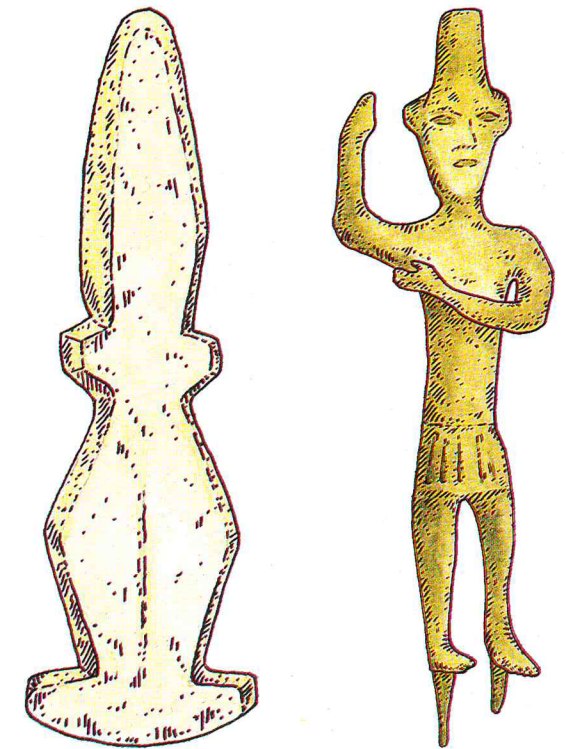

145 pav. Vėlyvojo neolito (Pamarių kultūros) Nidos puodų šukės su žmonių figūrėlėmis

figūrėlė tarp lietaus lašų buvo ir ant vėlyvojo neolito puodo, rasto netoli Elbliongo Lenkijoje. Bet pačios ryškiausios virvele įspausintos figūrėlės ant Nidos gyvenvietės puodų (pav. 145). Vieno puodo (deja, išlikusi tik dalis) užpakalinėje pusėje pavaizduotas dangus ir dirbami laukai, o priekyje – žmogaus figūrėlė šalia lietaus srautų. Antroji tai pat tarp ariamų vagų. Būdinga figūrėlių rankų poza ir tai, kad viena dvipirštė, kita – keturpirštė. Išskeltomis į šonus rankomis žmogus vadinamas stovintis *adoranto*, t. y. garbintojo, poza. Tokia poza, kaip ir daugelis kulto gestų bei apeigų, neolite atėjo iš Viduržemio pajūrio į Vidurio ir Šiaurės Europą. Tai galėjo būti atsidavimo dievybei gestas, jei tai vaizduojamas žmogus, o jei dievybė, – laiminimo gestas. Beje, iki dabar jis išlikęs įvairiose religijose. Taigi šitokius atvaizdus archeologai aiškina dvejopai: tai arba besimeldžiantis žmogus, arba laiminanti dievybė – dvasia. Greičiausiai jose atvaizduotos dvasios. O sprendžiame iš aiškaus požymio – šios figūrėlės dažniausiai turi 2–3–4 pirštus, bet ne 5 kaip žmonės. Iš kai kurių Sibiro tautų, pavyzdžiui, ketų, vaizdinių žinome, kad keturpirštė būtybė vaizduojama piktoji dvasia (tai vėlesnis įsivaizdavimas, kai visi iš praeities atėję simboliai buvo suprantami kaip piktųjų dvasių atvaizdai). Keturpirštė būtybė pavaizduota ir ant amforos, rastos Čekijoje Nova Ves neolitinėje žemdirbių gyvenvietėje. Laiminančių dvasių adoranto po-

za buvo įrėžta Lenkijoje Kšemionkų titnago kasyklose po žeme. Titnago kasimas buvo šventas darbas, ir jam reikėjo palaiminimo.

Kaulines, tačiau labai stilizuotas, žmonių figūrėles dar nešiojosi ir *piliakalnių* gyventojai. Ne visai baigta rasta Narkūnų piliakalnyje (pav. 146). Turbūt žmogaus veidą vaizdavo ir plokščias molinis skritulys su dviem skylutėmis. Neaiški kaulinė figūrėlė pasitaikė ir Sokiškių piliakalnyje. Ar jos, kaip antras žmogus, turėjo nešiotojui suteikti daugiau jėgų? Ar apsaugoti jį? O gal tai atvaizdai, kuriuose gyveno protėvių dvasios? To-

146 pav. Raginė Narkūnų piliakalnio figūrėlė

147 pav. Mažosios Azijos dievo Tešubo figūrėlė, rasta Šermuose

kia mintis kyla, pažvelgus į gana realistines ragines mažytes žmonių kaukes iš žalvario amžiaus pradžios Kretuono 1C gyvenvietės kapų (pav. 138: b).

Vakarų Lietuvoje Šernuose buvo rasta ir įvežtinė iš Mažosios Azijos žalvarinė dievo

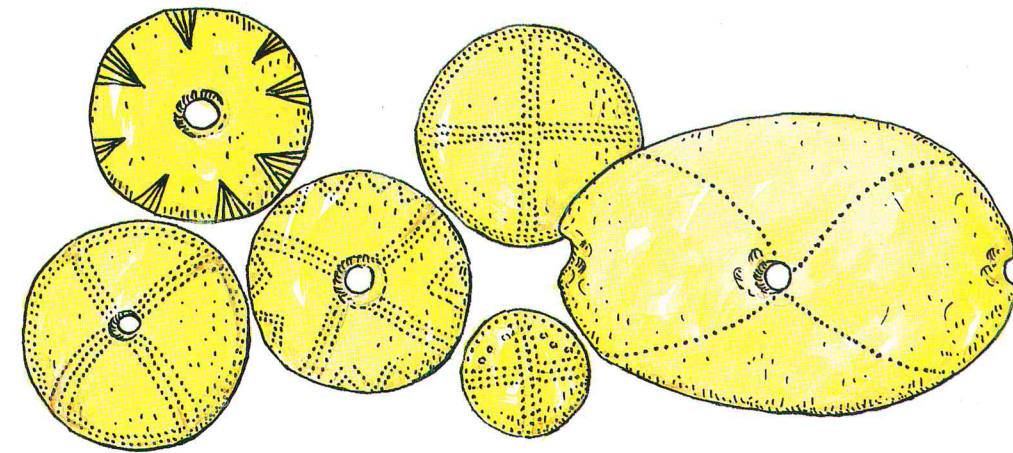
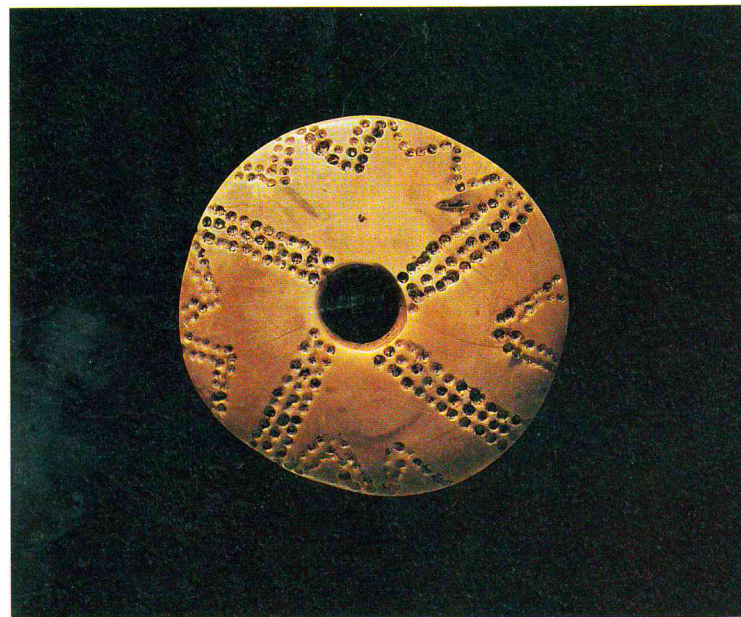
Tešubo figūrėlė (pav. 147). Tačiau aptikta keistomis aplinkybėmis – paslėgta dideliu akmeniu. Greičiausiai su kitais žalvario dirbiniais ją prekijai buvo atgabėję, tačiau vietos žmonės, bijodami, kad šis svetimas dievas nekenktų, paslėpė.

Pasaulio sandara

PASAULIO AŠYS IR DANGUS

Žmogus – protinga būtybė, tad jo mintys negalėjo suktis vien apie maisto gavybą ir paprastas gyvenimo reikmes. Visad domino supančio *pasaulio visuma*, žmogus norėjo ją suprasti ir tą supratimą perduoti vaikams. Tai buvo neįmanoma padaryti nežodinga kalba. Be to, anų laikų žmonių galvosena buvo kitokia negu mūsų, kurie supranta tik sudėję viską į sakinius. Primityvusis žmogus mąsto vaizdais, kuriuos mes šiurkščiai bandome išversti į sakinius. Tačiau tos mąstysenos nesugebam iki galo suvokti.

Pasaulio sandara ypač susidomėjo *žemdirbiai*. Medžiotojai, žvejai ir net gyvulių augintojai nebuvo labai priklausomi nuo gamtos išdaigų, o žemdirbiai itin pajuto tą priklausymą. Reiškinį, kurie žemdirbį supo ir tramdė, atsirado vis daugiau ir daugiau. Bet tai jau buvo smarkiai pažengęs ir supratingas žmogus. Jautėsi priklausomas nuo gamtos, bet ją užvaldyti stengėsi jau sudėtingesnėmis priemonėmis, tarp kurių atsirado ir racionalių žinių apie žemės ūkį.

148 pav. Duonkalnio gintarinis skridinys (iš abiejų pusių)

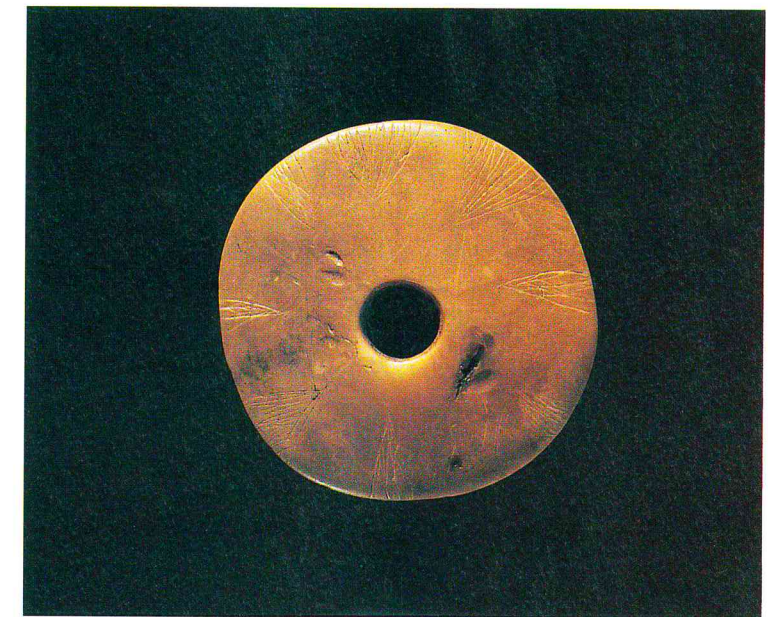
Iš to noro kilo ir būtinas reikalas suprasti pasaulį.

Žmonės įsivaizdavo, kad pasaulis sudarytas iš dviejų pagrindinių susikryžiusių ašių. Pagal *pasaulio šalis* orientavosi jau medžiotojai, tačiau grafinę išraišką randame tik neolite (pav. 148). Tai iš gintaro pagaminti ir taškučių kryžma papuošti skridiniai (pav. 149). Ten, kur gintaro nebuvo, tokius pasaulio modelius gaminosi iš kitų gražių medžiagų. Vidurio Europoje darė iš plono kaulo plokštelės arba iš perlamutro. Tikriausiai tokių skridinių buvo iš nykstančių medžiagų.

Žemdirbys pakėlė akis ir į *dangų*, nuo kurio priklausė jo derlius. Be jokios abejonės, to meto žmogus dangaus skliautą įsivaizdavo kietą ir tvirtą. Tuo metu Pradžios Knygoje užrašyta: „Ir Dievas padarė tvirtumą, ir atskyrė vandenį, kurie buvo po tvirtumu, nuo buvusių viršum tvirtumos. Ir taip įvyko. Ir Dievas praminė tvirtumą Dangumi“.

Įvairiose senosiose kalbose dangaus pavadinimas siejamas su tvirtumu (*firmamentum*). Viso pasaulio šio lygio žmonės dangų vaizdavosi kietą, padarytą iš labai tvirto akmens,

149 pav. Gintaro skridiniai su kryžma – pasaulio modeliai

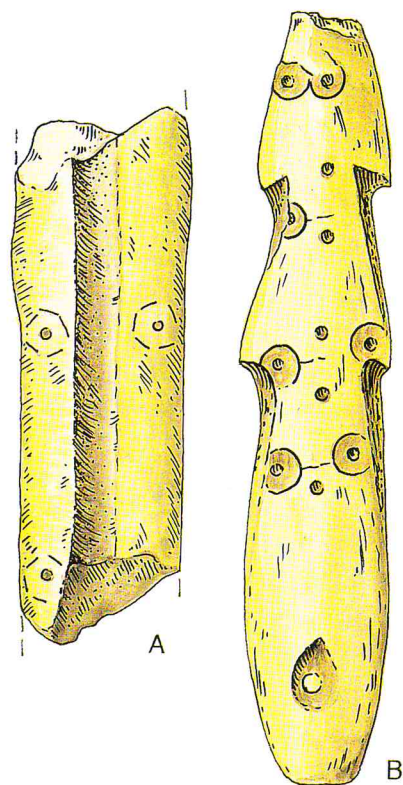
o ankstyvuoju metalų laikotarpiu – nukaltą iš vario. „Kalevaloje“ kalvis Ilmarinas taip pat nukalė dangų iš vario. Už to kieto dangaus skliauto plyti begalinės vandens atsargos, kurios kartais pasipila lietumi.

NESPINDULIUOJANTI SAULĖ

Pasak Pradžios knygos, jau pirmą dieną buvo sukurta šviesa, daug vėliau sukurta *saulė*, mėnulį ir žvaigždes Dievas „patalpino dangaus tvirtumoje“. Net viduramžių legendose saulė ir šviesa nepriklauso viena nuo kitos. Tokia saulė be spindulių atkeliavo iki mūsų liaudies meno. Pažiūrėkim tik į verpsčių ornamentus. Dažniausiai tai dvi saulės, kurių spinduliai eina į vidų, o ne į išorę. Labai būdinga, kad saulės paprastai dvi – dienos ir nakties. Ten, kur akmens amžiuje į kapus dėjo specialių apeiginių puodų (Rytų Europos Fatjanovo kultūroje ir Vidurio Europos Rutulinių amforų kultūroje), jų dugną puošė saulės motyvais. Puodai nulipdyti tik tiems, kas išėjo į požemio karalystę, į naktinės saulės šalį. Lenkijoje vėlyvojo neolito Zlotos kultūros kapuose saulės motyvų aptinkama ant įkapių puodų dangtelio. Ir Egliškių pilkapiu urnos apatinėje dalyje, puoštoje keturiais ploteliais su įkypu kryžium, jie, be abejo, reiškė požemio saulę.

Paprasčiausias saulės ženklas – skrituliukas. Skrituliukas su tašku viduryje yra egip-

tiečių saulės dievo Ra ženklas. Be to, Egipte hieroglifas kryžius su apskritimu viršuje reiškė dieviškumo sąvoką. Tačiau nesukubėkim kiekvieno skrituliuko su tašku–akyte laikyti saulės ženklu, nes jų galima rasti netikėčiausiose vietose. Štai toje pačioje Šventosios 6-oje gyvenvietėje, kurioje aptikta rankinių arklų, rastas ir kaulinis žeberklas (beje, perdirbtas iš durklo), iš abiejų pusių puoštas tokiais skrituliukais–akytėmis (pav. 150: b), ir dar sujungtomis po dvi. Saulė su žūkle tikrai neturi nieko bendra. Tad ir lieka paslaptis, kodėl šie ženklai puošė ne tik žeber-

150 pav. Šventosios 6-os gyvenvietės apeiginis žeberklas (b) ir peikenos dalis (a)

klą, aišku, apeiginį, bet dar ir peikeną (pav. 150: a). Dabar mums sunku suvokti, kaip to meto žmogaus sąmonėje persiformavo tokių ženklų sąvokos. Einam dar toliau – štai XVIII a. eskimų prievilas – mažiukė ruonio figūrėlė – taip pat puošta akytėmis. Žinoma, tai jau laimės linkintis ženklas.

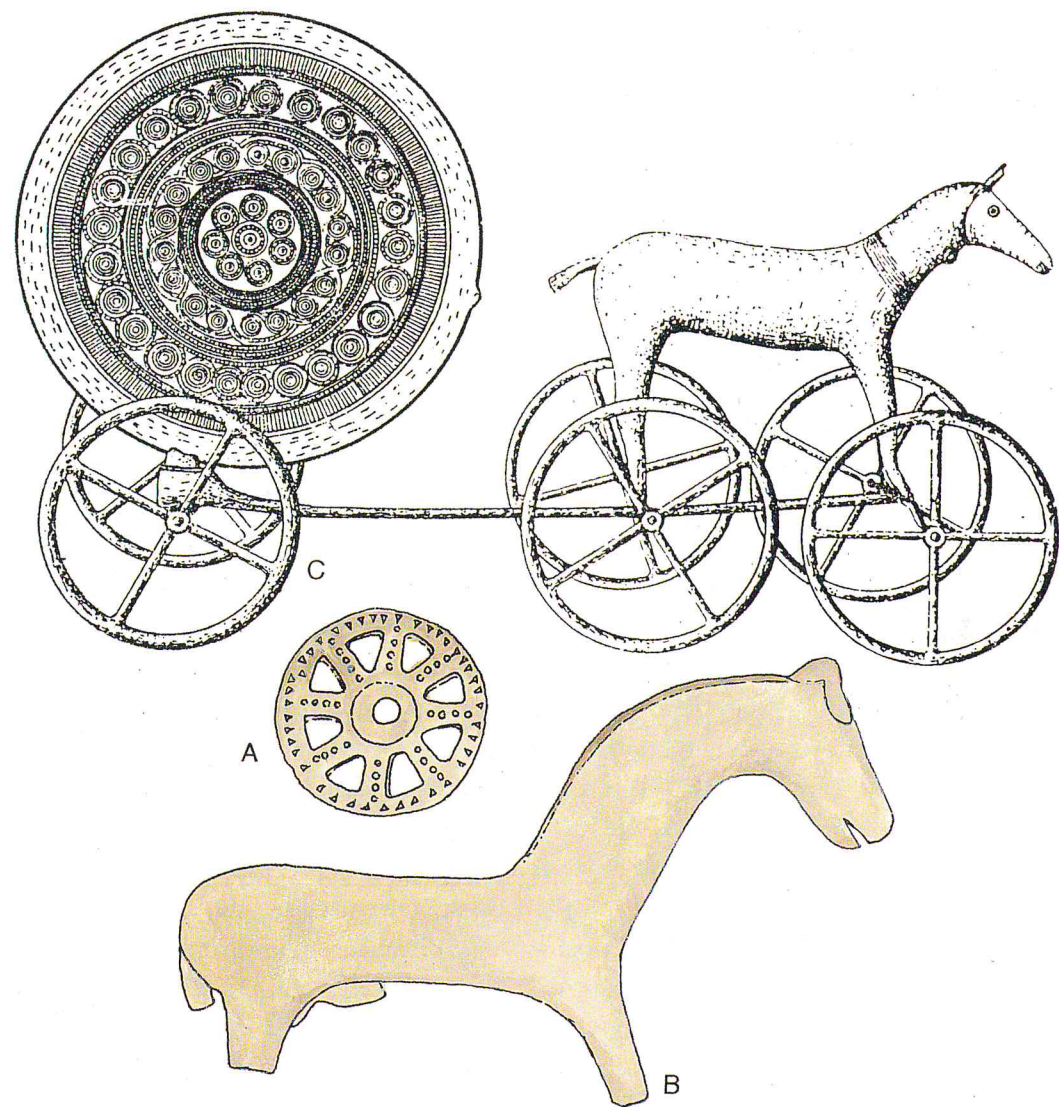
Ieškodami saulės ženklų prasmės, dažnai kalbame apie saulės kultą. Neabejotina, kad saulė buvo gerbiama, nes skleidė žemdirbiui tokią reikalingą šilumą (šitai daug lengviau suvokti negu šviesą), tačiau akmens ir žalvario amžiaus Lietuvos gyventojams ji nebuvo dievybė – tai daug lemiantis dangaus ženklas ir kalendorius, juo labiau kad būna dvi ar net keturios saulės. Ją gerbė, bet ne garbino.

Tuo metu saulė buvo vyriškas ženklas. Akytė galėjo reikšti ne ką kita kaip vyriškąjį pradą – tvirtybę, laimę, gyvybę. Skandinavijos žalvario amžiaus uolų raižiniuose vyras siejamas su įkypu kryžiumi rate ir kirviu. Šis ženklas irgi atėjęs iš amžių glūdimos, vos atradus rotacinį – sukimosi – judėjimo principą. Indijoje žalvario amžiuje šešių stipinų ratas reiškė ir ratą, ir vežimą, ir saulės lygiadienio šventę, ir šventinę puotą. Ir piliakalniuose randama raginių kailinių sagų, puoštų kryžma galvutėje, ir apskritus molinius verpstukų smagračius dabino tokiais saulės motyvais, tačiau jų sąsajos su saule jau tolimos. Tad kokiomis keistomis asociacijomis susipina simboliai. Saulės ženk-

las tampa rato ženklu, pati saulė – ratas, ir galiausiai tie ratai veža saulę. Ją veža ne jaučiai, o žirgai. Ir žirgai tampa saulės simboliu – jos šventuoju gyvuliu.

Galėtume manyti, kad tokios vežimu vežamos saulės įvaizdis buvo pasiekęs ir Lietuvą, nors dabar tai rodo tik kelios nuotrupos: Plinkaigalio ratukas (pav. 151: a) ir Kukių erziliukas (pav. 151: b). Ratukas pateko į daug vėlesnį kapą (turbūt kaip amuletas), o erziliukas aptiktas tarp ankstyvojo geležies amžiaus radinių. Ratukas greičiausiai buvo likęs nuo apeiginio vežimėlio, kurių žinoma visoje Vidurio Europoje iš kapų ir alkviečių. Aiškiausių vaizdą duoda Trundholmo žalvario amžiaus saulės vežimaitis (pav. 151: c), rastas 1902 m. Danijos Zelando saloje, durpyne. Paausnotą ir įvijomis puošta žalvarinę 21 cm skersmens plokštę – saulę, pastatytą ant dviejų ratukų, veža žirgelis, taip pat pastatytas ant keturių ratukų. Žirgelio galva ir kaklas padabinti, o skylutė snukyje rodo, jog buvęs pakinkytas. Greičiausiai nuo panašaus vežimaičio likęs ir Kukių erziliukas.

Tačiau saulė plaukia ir luotu. Šis mitas atėjęs greičiausiai iš Egipto, o jį perpasakojantys piešiniai paplitę visoje Europoje ir Azijoje. Akmens ir žalvario amžiaus uolų raižiniuose saulė plaukia valtimi ir Skandinavijoje (pav. 152), ir prie Baikalo ežero, prie Jenisiejaus upės, prie Baltosios jūros šiaurėje ir Kaukaze pietuose. Tokia idėja galėjo

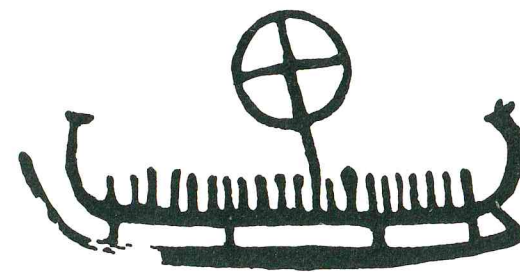
151 pav. Plinkaigalio ratukas (a) ir Kukių eržiliukas (b) šalia apeiginio Trundholmno (Danija) saulės vežimėlio (c)

atsirasti įvairiose pasaulio šalyse, kur žmonės matė iš jūros kylančią arba į ją besileidžiančią saulę. Taigi lygiai taip pat Egipte, kaip ir Skandinavijoje ar Lietuvoje. Pajūrio

gyventojams ji buvo visai aiški. Tačiau minties jėga galinga. Net toli nuo jūros ar didžiųjų ežerų, kur niekas nematė už vandenų nusileidžiančios ar iš ten kylančios sau-

lės, šis mitas gyvuoja. Naujoje aplinkoje vaizdinys perdirbamas, suprastėja ir išsikraipo. Sibiro ar Uralo uolų raižiniuose matome tokius saulės luotus šalia tradicinių žvėrių atvaizdų.

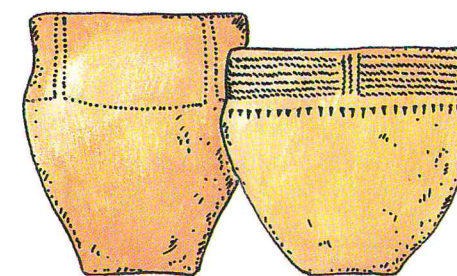
Visur žalvario amžiaus žmonės vaizdavosi

pasaulį, apsuptą jūros, kuri virto vientisu pasaulio vandenynu. Tuo požemio vandenynu saulė ir plaukia naktimis, kad rytą pasirodytų iš priešingos pusės. Toks įsivaizdavimas gyvavo dar viduramžiais.

Saulė žemdirbiams buvo labai svarbi laikui *skaičiuoti*. Pagal ją egiptiečiai nustatydavo Nilo potvynius, skaičiavo ne tik dienas ir naktis, bet ir valandas. Metus skaičiavo pagal saulę, o mėnesius skirstė pagal mėnulį. Nesutampant rėmėsi saulės kalendorium. 2776 m. pr. Kr. Egipte, karaliaujant Zoseriui, buvo įvestas saulės kalendorius. Tikriausiai jau neolite buvo susidaręs magiškų apeigų ciklas, susijęs su arimu, gyvulių išginimu į ganyklas, lietaus laukimu ir derliaus šventėmis. Bet mes tuo tarpu Lietuvoje neturime kuo pagrįsti. Tačiau kad žemdirbiai jau skaičiavo, matyti iš ke-

ramikos, ypač virvelinės, ornamentų sistemų. Beje, ne visad jos yra tikslios, nereikia norėti, kad kiekviena puodus lipdanti šeiminkė mokėtų gerai skaičiuoti. Tačiau ta, kuri skaičiavo, tai – trejetaine arba ketvirtaine sistema.

Egipto laiko skaičiavimas – skirstymas į metus, dienas ir naktis – sudarytas iš konstrukcijos 3x4. Ir Lietuvoje žemdirbių keramikoje tikrai matome aiškiai pabrėžtus šiuos principus. Puodo ornamentai perkertami keturiomis statmenomis juostomis (pav. 153), taigi žiūrintys į visas keturias šalis. Žemdirbiui tai buvo ne tik keturios pasaulio šalys, kurias jis pažymėjo pasaulio modelyje arba saulės diske, bet ir keturios jo lauko ribos, ir susikertančios arimo vagos, nes arė dviem kryptimis.

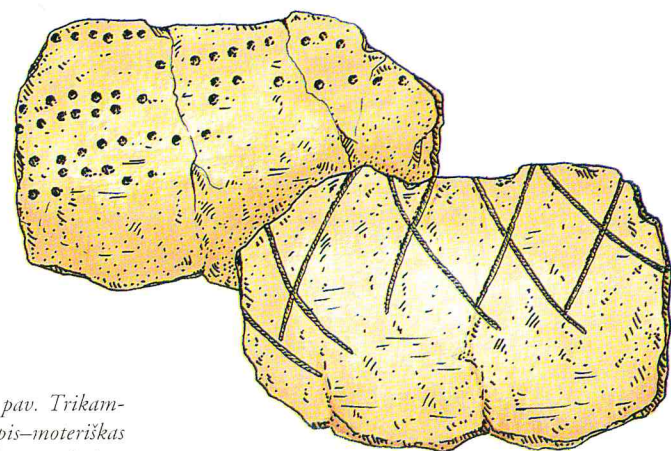
ŽEMĖ MOTINA

Kartu su arklais ir pirmaisiais kultūriniais augalais gyvenvietėse randame puodų, puoštų rombų ar keturkampių motyvais

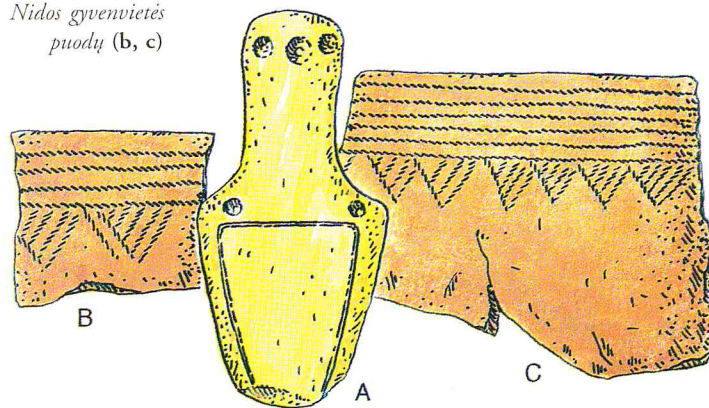
152 pav. Saulė plaukia luotu pagal Švedijos uolų raižinį

153 pav. Puodai su keturdaliais papuošimais iš Nidos ir Šventosios

154 pav. Rombai, įrežti vidinėje puodo sienelėje (šukė iš Šventosios 6-os gyvenvietės)

155 pav. Trikampis–moteriškas ženklas, atvaizduotas ant gintarinės figūrėlės iš Sembos pusiasalio (a) ir užbrūkšniuoti trikampiai–žemės motinos (apdirbtų laukų) simboliai, išpausti ant Nidos gyvenvietės puodų (b, c)

(pav. 154). Tai ankstyviausias žemės ženklas. Žemė buvo priešprieša saulei (žemė moteriškos, saulė – vyriškos giminės). Taip puošė, be abejo, puodus, skirtus sėklų atsargoms

laikyti – jos turėjo būti magiškai apsaugotos. O dar prasmingiau atrodo puodo vidinėje sienelėje išraižyti rombai. Tai jokia puošmena, jų net nematyti, tačiau šie žen-

klai magiškai saugojo puodo turinį. Toks rombo ženklas randamas įvairiose žemdirbių kultūrose. Kartais rombuose būna įrašytų taškų – sėklų. Bet rombų ornamentų būta ir anksčiau – tai įvairių gamtos teikiamų gėrybių simbolis. Ypatingas žemdirbių laimės ženklas buvo rombas su kabliukais viršūnėje. Toks puošė vieną Baltarusijoje rastą Nemuno kultūros puodą. O liaudies ornamentikoje, ypač juostose, jis išliko iki dabar. Rombas, galima sakyti, tiesiog yra realistinis suarto lauko vaizdas.

Tik virvelinės keramikos gamintojai atsinešė jau abstraktesnį žemės įvaizdį – trikampį. Tai irgi nuo seno žinomas moteriškas ženklas (kaip skritulys – vyriškas). Dažnai randame įraižytą ant molinių moteriškų figūrėlių – gal derliaus deivių. Ir viena gintarinė Sembos pusiasalio figūrėlė pažymėta tokiu dideliu trikampiu (pav. 155: a). Trikampis kaip moteriškas ženklas buvo žinomas daug seniau, prieš žemdirbių epochą, tačiau tik jiems įvardijus žemę kaip motiną, jis tapo žemės simboliu. O užbrūkšniuoti trikampiai virto įdirbtos žemės ženklu (pav. 155: b, c).

Labai įdomi kompozicija buvo ant minėto Nidos puodo sienelės. Deja, tos kompozicijos išliko tik dalis (pav. 145). Tačiau aiškiai žinom, kad čia žemdirbių apeiginis piešinys. Vienoje puodo pusėje matome linijas – dangų, žemiau užbrūkšniuotus trikampius – įdirbtus laukus, tiesa, negrabiai

nupieštus. O antroje po tokiu pat dangaus skliautu matome stovinčią žmogaus figūrėlę į šonus išskėstomis dvipirštėmis rankomis. Šalimais šešios iš dangaus krintančio lietaus juostelės. Ir antroje mažytėje šios gyvenvietės šukelėje įžiūrime tuos pačius motyvus: vėl figūrėlė pakeltomis rankomis, o aplink – užbrūkšniuotų trikampių liekanos.

Vėlyvajame akmens amžiuje, atrodo, tvirtai įaugo ir trejetainė skaičiavimo sistema. Virvelinėje keramikoje dažnai randame pasikartojančias 3–6–9 juosteles. Manoma, žmonės į tris dalis vertikalčiai skirstė ir pasaulį: dangus, erdvė ir požemis. Ir mėnulio fazės keičiasi kas 3 dienas.

DANGAUS PALAIMA

Lietaus ženklas, šukų pavidalo pluoštai, taip pat būdingi įvairių žemdirbių kultūrų ornamentikai. Juos žymėjo ant molinių puodų, gintarinių papuošalų.

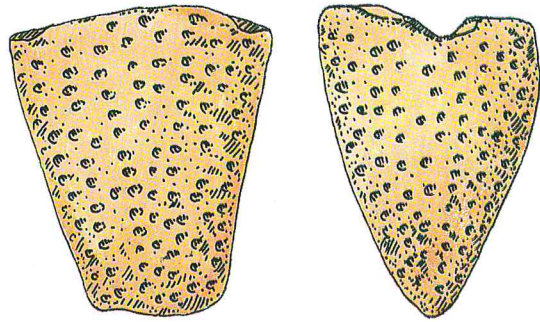
Kaip žinome iš etnografijos medžiagos, mėnulis žemdirbiams buvo labai reikšmingas, tačiau daugiausia jauno mėnulio atvaizdų turime kaip tik iš senesnio laikotarpio. Mėnulis anais laikais greičiausiai buvo moteriškos giminės – priešprieša vyriškai saulei, kol ta priešprieša tapo žeme. Todėl, matyt, Lietuvoje, kur vėlyvojo neolito dievybės daugiausia jau buvo vyriškos, ir mėnulį retai sutinkame, ir tai daugiausia šiaurėje. O Lat-

vijoje yra daugybė kaulinių mėnuliuko pavidalo kabučių, nes labiau veikė finougrų įtaka su moteriškais jų dievybėmis.

Tam tikrą vietą kulte jau turėjo užimti ir *griaustinis* – Perkūnas. Galbūt anksčiau griausmą skyrė kokiai kitai dievybei, nes nebuvo daikto, kaip saulė, mėnulis ar net debesis, kuriam būtų galima skirti šį garsą. Jį įasmeninino tik indoeuropiečiai vėlyvajame neolite ir paskleidė Europoje kaip jėgos ir ugnies simbolį. Jo vardai, taip pat ir jo atributų vardai indoeuropietiški. Tikriausiai vėlyvajame neolite ir žalvario amžiuje jis jau buvo pripažįstamas dievų hierarchijoje. Bet aukščiausia dievybe tapo vėlai, žlungant pirmykštei religijai. Jis buvo vienas iš nematomų, abstrakčiųjų dievų. Ir jam reikėjo matomo atstovo, o matomas jo atributas buvo kirvis. Kirvį kaip simbolį įprasmino žemdirbių visuomenė, tačiau ji įvairiose šalyse skyrėsi. Ir šis simbolis, prisitaikydamas prie naujų aplinkybių, keitė savo prasmę. Egėjo jūros baseine, kur žemdirbystė matristinėje visuomenėje buvo pažįstama nuo VI tūkstantmečio pr. Kr., skulptūrėlėse ir piešiniuose moteriškų dievybių rankose matome divišmenius kirvius.

Įsigalėjus ariamajai žemdirbystei, ypač lydimeinei, taip pat gyvulininkystei, pamažu iškilo vyriškosios dievybės. Kol kirvis buvo ir įrankis, ir ginklas, juo naudojosi ir moterys, bet kai jis tapo tik ginklu – vartojo vyrai. Todėl kirvį nešioja vyriškieji dievai. Vėliau

Jis buvo susietas konkrečiai su Perkūnu ir tapo šviesos, saulės, vaisingumo atributu. Žalvario amžiuje Artimuosiuose Rytuose, Egipte, prie Juodosios ir Egėjo jūrų gamino

mažiukus kirvukų amuletus iš pusbrangių akmenukų, bet kulto reikalams pasitaiko pagamintų plonų kirveliukų ir iš sidabro ar aukso ar išpjautų iš varinės skardelės. Kirvis tapo ir valdžios ženklu. Hetitų karalius kaip valdžios ženklą rankoje laikė kirvį. Senajame Egipte dviašmenis kirvis buvo dvasininko ženklas.

Vidurio ir Šiaurės Europą žemdirbystė pasiekė aiškiai jau kaip vyriška kultūra. Ir joje visur matome kirvio kultinę reikšmę. Antai Čekijoje ir Moravijoje ant virvelinės keramikos kultūros puodų dugno kartais randamas kirvio ženklas. Į Lietuvą buvo įvežama kirvių iš gražesnių akmenų negu vietoje randama – žalio skalūno, juostuoto titnago. Tai, matyt, ne vien prestižo reikalas – tokie kirviai greičiausiai buvo ir kultūriškai įprasminėti.

Apeiginių miniatiūrinių kirvelių amuletu įvairiose Vidurio Europos šalyse atsirado jau vėlyvajame neolite. Juos darė iš gražių akmenėlių, gintaro, net ir iš molio. Skylutės labai mažytės, bet neišdilusios: vadinasi, kirvelių nekabino ant kaklo, jie turėjo ploną kotelį. Prancūzijoje rasta miniatiūrinių kirvelių, padarytų iš žmonių kaukolės kaulų. Gintarinių dviašmenių kirvelių gamybos centras buvo šiaurės Jutlandija, kur aptikta ir didžiulių gintaro lobių. Iš čia jie plito netik į Šlėzvigą–Holšteiną, Švediją ir Magdeburgą Vokietijoje, bet pasiekdavo ir šiaurės Suomiją. Pabaltijy gintarinius dviašmenius ir vienašmenius kirvelius gamino vietoje, todėl jie kiek kitokie. Sučiausias Pamarių kultūros gyvenvietėje prie Aistmarių (šiaurės Lenkijoje) šalia vieno pastato rasta net gintaro dirbtuvė, kurioje gamino tokius kirvelius–amuletus. Jos gaminių aptikta Karaliaučiaus srities vėlyvojo akmens amžiaus gyvenvietėse, Kuršių nerijoje, net šiaurės rytų Latvijoje – prie Lubanos ežero.

Žalvario ir ankstyvojo geležies amžiaus molinių apeiginių kirvelių rasta ankstyvuosiuose piliakalniuose. Narkūnų piliakalnyje aptiktos kelios nuolaužos. Vieno kirvelio visas paviršius buvo puoštas smulkių keturkampių įspaudėlių eilėmis (pav. 156). Antrasis iš klinčių ar dolomito, abiem smailėjančiais bukais ašmenimis ir tik pradėta gręžti skylute. Pradėta ir nebaigta gręžti skylutė turėjo ir apeiginę reikšmę. Kitas dviašmenis 5,2 cm

ilgio skalūno kirvelis buvo visai bukais ašmenimis, tačiau juo, matyt, kažką darė, nes ašmenys apskilę.

Mažosios Azijos liaudies mitologijoje kirvis tapo aukščiausios dievybės atributu. Jo ašmenys siejami su žaibu – ugnimi iš dangaus, ir su lietumi, ir su vandeniu. O vanduo daugelio tautų tikėjimuose buvo kosminis simbolis, visokios gyvybės davėjas, turėjo ir magiškos gydomosios galios. Toks

Dangaus dievas

daugiaprasmiškas kirvio pavidalo amuletas saugojo žmogų, jam buvo pilnas magiškų jėgų.

Šis kultas ankstyvųjų metalų laikotarpiu vis stiprėjo. Įvairios tautos, ypač indoeuropiečiai, turėjo Kalvystės dievą – tai Hefajstas, Svarogas, Vulkanas, Sucelus, Vilandas ir kt. O finougrai, perėmę iš baltų kalvystės meną, perėmė ir Kalvystės dievą drauge su baltišku jo vardu. „Kalevaloje“ šis dievas pats svarbiausias.

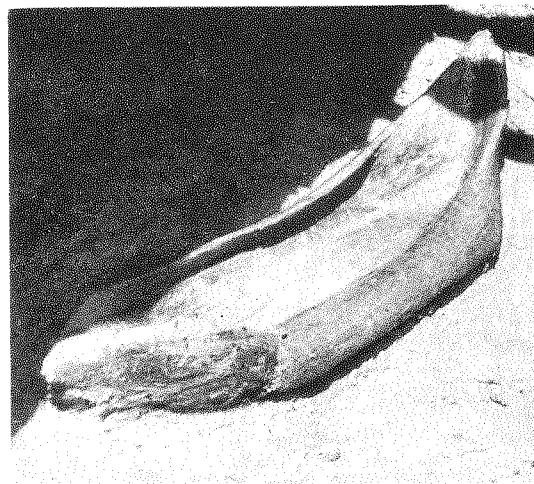
Vėlyvajame neolite jau turėjo būti vyriausia nematoma dievybė. Bet negalima teigti, kad anksčiau jos nebuvo. Nei saulė, nei mėnulis, nei Perkūnas ja nebuvo. Plyname kietame danguje jų ženklų nėra jokiame piešinyje. Tokią dievybę mums nedviprasmiškai nurodo pati indoeuropiečių prokalbė. Matom, kad pirmųjų indoeuropiečių žemdirbiai jau mokėjo išreikšti ir daug abstrakčių sąvokų: šviesa ir tamsa, šaltis ir karštis, lietus ir vėjas, laiko sąvoka, įvykių seka ir kt. Jie turėjo vardą ir aukščiausiai dievybei – Deivas. Tai tas pats žodis ir ta pati prasmė kaip dabar. Tačiau jo paveikslo nėra – šis Dievas visagalis ir nematomas, valdo šviesą ir orą. Manoma, kad jį vaizduoti buvo draudžiama. Todėl Skandinavijos uolų raižiniuose atsiradusius kojų pėdų atvaizdus aiškina kaip Dievo pėdas, atstojančias jį patį.

Aukos ir alkai

KĄ IR KAIP AUKOJO

Kiekvieno kulto pagrindinė apeiga yra auka. Seniausias aukas, atrodo, *skandino* vandenyje arba pelkėje. Jau nuo paleolito laikų Europoje aptinkama tyčia paskandintų ir akmenimis prislėgtų šiaurės elnių, kaip, sakykim, Šlėzvige–Holšteine.

Žvejai aukojo savo *luotus*, kurių ne vienas paskandintas rastas Danijos pelkėse. Iš luote įdėtų dirbinių, net lauželio liekanų sprendžiama, kad tai buvo auka. Pasitaikė ir specialiai aukoms pagamintų mažų skobtinių luotelių. Toks net iš ažuolo išskobtas nė metro nesiekiantis luotelis buvo paskandintas ežero sąsmaukoje prie Šventosios 2-os gyvenvietės (pav. 157). Beje, dažnai sunku atskirti, kas netyčia nuskendo, o kas paaukota – paskandinta. Tačiau įvairių dirbinių modeliai tai jau tikrai buvo pagaminti aukoms ir paskandinti. Modelių aukojimas vandenyje išliko ir vėlesniais laikais. Švedijoje žinomas aukoms parengtas mažų auksinių žalvario amžiaus laivelių lobis. O Latvijoje Brendikiuose – net pora viduramžių laikotarpio medinių mažyčių labai dailiai specialiai aukoms pagamintų ir pelkėse paskandintų laivelių. Paaukotas buvo ir minėtas jaučių jungo modelis. Pelkėse dažnai randama pavienių gražių žalvario dirbinių, taip pat paskandintų ežeruose, matyt, irgi paaukotų. Danijoje ir Švedijoje rasta vidurinio akmens amžiaus užkastų paaukotų nevar-

157 pav. Nuskandintas–paaukotas valties modelis prie Šventosios 2-os gyvenvietės

tų kirvių lobių. Kartais kirvius atstodavo belemnitai (laumės pirštai) ar echinitai (jūrų ežiai), taip pat kirveliai–amuletai. Kirviai buvo šventi, dievų dovana žmonėms, tad labai tiko aukoms.

Dangaus dievo garbei aukas imta *deginti*. Vėlyvajame neolite tokių aukų židinių įrengdavo didesnėse gyvenvietėse ar net atskirai ant kalvelės. Aukų židinį nuo paprasto namų židinio atskirti nesunku. Namų židinio duobutė būna vos 5–10 cm gylio, nuolat valoma, kitai dienai paliekama tik apgaubtų žarijų saujelė. O aukų židiniai gilūs – iki 1 m ir net gilesni, niekad nevalomi. Po apeigų ugnį užgesindavo švairiu smėliu. Toks gilus židinys visad būna sluoksniuotas (pav. 158), jame matyti suodžių, anglių ir perdegusių gyvulių kauliukų sluoksnelių. Tiesa, kartais vietoj gyvulių kauliukų randama tik tamsiai žalios masės. Tai be oro gyvenančių bakterijų darbas: jos sunaikino kaulus. Tokie židiniai būna toliau nuo pastatų. Ryškiausių akmens amžiaus aukų židinių rasta Nidos ir Kubilėlių gyvenvietėse. Aukų duobių kartais būdavo ir to meto kapinynuose. Antai Lenkijoje Zlotos vėlyvojo neolito kapinyne buvusioje aukų duobėje nustatytas net 131 gyvulio kaulas – karvės, kiaulės, avies bei ožkos, šuns ir kt., būta ir žmonių kaulų, be to, įvairių dirbinių: dailių juostuoto titnago kirvių ir kt.

Aukoms ypač tiko naminiai gyvuliai. Įvairių šalių mituose jie minimi kaip dievų do-

vana žmonėms. Ir dieviškasis „Kalevalos“ kalvis Ilmarinas, nukalęs dangų, lanką ir įvairias kitas gėrybes, nukalė net karvę. Atrodo, su dieviškosios kilmės gyvuliais žmonės turėtų elgtis pagarbiai, bet taip nebuvo. Amuletams jų dantų nevartojo, dar nesuaugusius jaučius vertė sunkiai dirbti. Tačiau pagarbą išreikšdavo tuo, kad aukojo juos dievams.

158 pav. Nidos aukų židinys ir jo pjūvis

Žemdirbių kultūrose pasitaiko apeiginių naminių gyvulių, ypač jaučių, kapų. Švedijoje rasta ankstyvojo žalvario amžiaus paaukoto žirgo kaukolė su kakton įsmigusiu titnaginiu durklu.

ALKAI

Bet būta ir atskirų *alkų kalnelių*. Tokį alką prie Janapolės Duonkalnio pusiasalyje ištyrė archeologas A. Butrimas. Akmens amžiuje tai buvo Biržulio ežero pusiasalis. Jo šiaurės rytinėje dalyje buvo įrengta 9 m ilgio ir 6 m pločio alkuobė. Joje aukojo nuo vėlyvojo akmens amžiaus iki paskutinių amžių pr. Kristų, kai pusiasalis jau virto sala. Žinoma, ne visą laiką židinyje buvo toks didžiulis: laikui bėgant, pasistūmė toliau, pasikeitė forma. Jo laikotarpis nustatytas pagal įvairių amžių susikaupusias aukojamų puodų šukeles. Ir šitoje aukų duobėje ugnį gesino smėliu. Greta buvo ir mažų židinių, gal priklausiusių pavienėms šeimoms. Toks alkas su dviem dideliais ir keliais mažais židiniais buvo ir Klanguose. Paštuvoje aukas degino tik mažuose židiniuose.

O štai didžiulėje aukų duobėje, tyrinėtoje Lapainioje netoli Darsūniškio, kur degino aukas jau prie Kristaus gimimo ribos, jokių gesinimo pėdsakų nepastebėta, sumesti puodai buvo perdegę, o suodžiai su kauliukais susilydę lyg cementas. Apeiginis aukų židi-

nys lyg buvęs ir Narkūnų piliakalnyje, šalia kurio buvo tyčia sudaužytų puodų krūva, o netoliese – smulkiais akmenukais grįsta aikštelė ir stovėjo apskritas 3,5 m skersmens pastatėlis su židiniu. Sprendžiant iš stulpaviečių, lengvi pastatėliai prie aukų židinių turėjo būti ir Duonkalnyje, ir Paštuvoje.

Alkalkalniuose prie aukų židinių kuo nors ypatingus žmones ir laidojo. Duonkalnyje palaidota 14 žmonių, Paštuvoje – vienas. O Klanguose, matyt, ilgiau tą vietą laikė šventa, nes joje rasta jau laikotarpio po Kristaus kapų. Išskirtinę jų padėtį rodo ir papuošalai, ir padėtis, apie kurią kalbėjome jau kapų skyrelyje. Čia galima tik pridurti, kad iš pradžių išskirtinai laidojo tik ypač pasižymėjusius žmones. Mirusiojo aprūpinimą apranga, papuošalais, darbo įrankiais ir maistu pomirtiniam gyvenimui reikia skirti nuo mirusiųjų kulto. Kultas pradžioje apėmė tik herojus. Iš to susikūrė herojų legendos. Vėliau ratas išsiplėtė iki visų mirusiųjų kulto. Žemdirbiai tikriausiai jau tikėjo, kad protėviai rūpinasi jų laukų derlingumu. Tai tokia sritis, kur sunku apibrėžti, kada prasideda kultas, o kada tik rūpinimasis šeimos nariu, gal tik apsauga, kad mirusysis nekenktų. Tačiau žalvario amžiuje, kai pradeda deginti kūnus, jau aiškiai matyti, kad žmonės tikėjo nuo kūno atsiskiriančią vėlę, kurią reikia išlaisvinti. Tačiau tas tikėjimas dar nebuvo giliai įaugęs, ir žmonėms atsirado reikalas pasidaryti tų dvasių–protėvių atvaiz-

dus, kokių randame degintiniuose žalvario amžiaus Kretuono 1C gyvenvietės kapuose (pav. 138: b).

Apeigose turėjo reikšmės įvairūs ypatingos formos akmenys, nors dažniausiai sunku juos atpažinti, o svarbiausia – datuoti. Aiškesnis apeiginis akmuo aptiktas Sokiškių piliakalnio aikštelės šiaurės rytuose. Jis stovėjo ant grindinėlės, buvo didelis ir plokščias, plokščiąja puse atgręžtas į rytus. Dar vienas židinyje, atrodo, buvo nepaprastas – apeiginis: uždengtas didžiuliu plokščiu akmeniu ir dar apkrautas mažesniais akmenėliais. Greičiausiai jį taip paliko išsikraustydami iš piliakalnio.

Žalvario ir ankstyvojo geležies amžiuje Šiaurės Europoje buvo paplitę ir atskirai stovintys *apeiginiai akmenys* su nedidelėmis iškaltomis duobutėmis. Apie 20 jų žinoma vakarų bei šiaurės Lietuvoje. Toks akmuo stovėjo prie Imbarės piliakalnio papėdės gyvenvietės ir priklausė tam pačiam laikotarpiui, kai piliakalnyje įsikūrė pirmieji žmonės. Akmuo apie 1 m skersmens, jo paviršiuje iškaltos 75 įvairaus dydžio duobutės. Prie akmens buvo apie 15 m ilgio iš akmenų sudėtas grindinėlis. Akmenį pusrėčiau juosė mažesni maždaug kas 4 m išdėstyti akmenys.

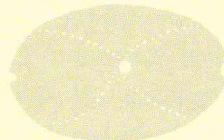
Antras, kiek didesnis, panašus akmuo su 55 duobutėmis gulėjo maždaug už 1 km į šiaurės rytus nuo šio. Kai kurios duobučių grupelės apjuostos apskritimais. Abu akmenys buvo prie dabartinių pelkučių. Duobu-

čių reikšmė kol kas neaiški. Vakarų Europoje tokie akmenys paprastai skiriami I tūkstantmečiui pr. Kr. ir siejami su mirusiųjų kultu. Daug duobučių iškalta ir Švedijos uolų raižiniuose.

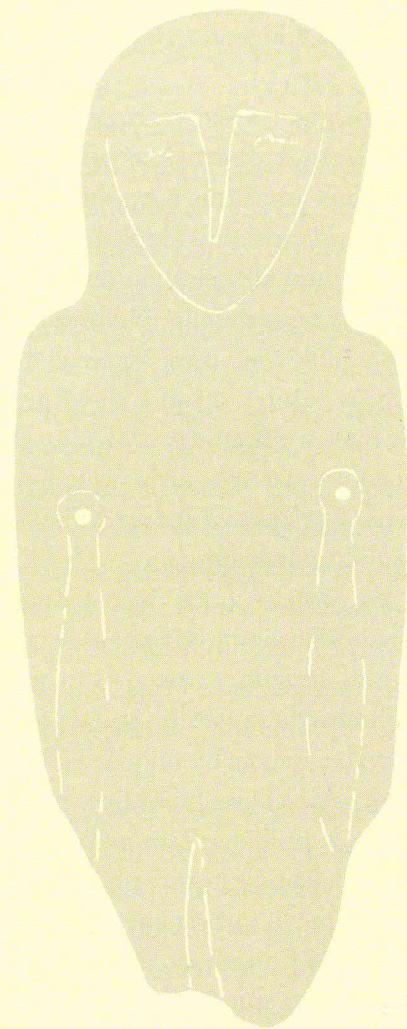
Turėjo būti ir kulto tarnų – žynių, kurių vienas dar jaunas, maždaug 25 metų, galėjo būti ir Duonkalnyje palaidotasis kartu su moterimi ir taip gausiai papuoštas. Kaukėtų burtininkų–šokėjų atvaizdų nemaža buvo jau paleolitiniuose Prancūzijos urvų piešiniuose. Ir Onegos ežero Elnių salos kapinyne rasta ypatingai palaidotų žmonių su apeiginėmis lazdomis. Tačiau nei amžinosios ugnies aukuruose, nei vaidilučių tuo metu tikrai nebuvo. Tai tik graži XIX a. romantiškų fantazija.

• • •

Taigi apie dvasinį žmonių gyvenimą, pasaulėžiūros raidą per 10 tūkstančių metų Lietuvoje jau galime susidaryti šiokių tokį vaizdą. Bendrais bruožais ta raida būdinga visai Vidurio ir Šiaurės Europai. Kiekviena nauja ūkio formacija atnešė ir savo nuostatų, bet jos nepanaikino ankstesniųjų, taikiai su jomis sugyveno. Todėl šio laikotarpio pabaigoje matome tikėjimą, kuriame susipynę visų praėjusių epochų vaizdiniai. Tačiau jie atitiko to meto žmonių sąmonę ir atliko savo vaidmenį kaip organizuojanti, drausminanti ir skatinanti jėga, suteikianti žmogui pasitikėjimo savimi ir tvirtybės.

„Ar galima šnekėtis man su jais?“

PAGRINDINIS TAUTOS POŽYMIS

Kas buvo tie žmonės, palikę mums archeologų randamus pėdsakus: ar jie mūsų protėviai, kokie dar mūsų giminės, iš kur mes kilę? Tokie klausimai nuo seno domino žmones. Iki mokslinio laikotarpio juos kėlė visų tautų mitai, o ankstyvasis krikščioniškasis pasaulis atsakymus tikėjosi rasti Biblijoje.

Dabar atsakymų į šiuos klausimus savo metodais ieško trijų sričių mokslininkai: kalbininkai, archeologai ir antropologai. Visų jų priemonės ir medžiaga skiriasi, nevienodos ir išvados. Bet nereikia ieškoti visiško sutapimo, tai nebūtina. Idealu, jei nors krašteliu visų trijų mokslų duomenys sutampa – daugiau nenorėkim.

Pagrindinis kiekvienos tautos požymis yra *kalba*. Toli neieškodami, galim ir dabar pastebėti, kad, sunykus kalbai, sunyksta ir kiti tautos požymiai. Jau trečios kartos žmonės, netekę kalbos, perima ir svetimą kultūrą, lieka gal tik prisiminimas, dar antropologinis tipas, bet per vedybas ir jis netrukus išnyksta.

Dabar aišku, kad lietuvių kalba priklauso indoeuropiečių kalbų šeimai. Tačiau dar iki XVIII a. pabaigos niekam nė į galvą tokios mintys nebuvo atėjusios. Net neieškota sprendimo, nes žmonės buvo įsitikinę, kad Biblijoje viskas jau seniai išspręsta. Tad manyta, jog hebrajų kalba turėjusi būti kalbų

motina, nes visa šviesa einanti iš Rytų („ex oriente lux“). Ir atrodė, kad pirmieji lyginamosios kalbotyros tyrinėjimai tartum patvirtino tą požiūrį. Indijoje buvo rasta senovinė sanskrito kalba. Vokiečių kalbininkas F. Šlegelis (Schlegel) 1808 m. darbe palygino ją su lotynų, graikų, persų, germanų kalbomis ir priėjo išvadą, jog visos jos turėjusios būti kilusios iš vienos prokalbės, kuri jam, kaip ir ankstesniems tyrinėtojams, ir buvo sanskritas. Gyvavo toks indoeuropiečių protėvių vaizdas – tai klajojanti karinga piemenų tauta, vengianti darbo ir gobši, užpildinėjanti ir naikinanti taikius senuosius gyventojus. Iki XIX a. vidurio kalbininkai neabejojo, kad visos Europos tautos senais laikais atkeliavusios iš Azijos. Ir kai 1851 m. anglas R. J. Letemas (Latham) pareiškė, kad indoeuropiečių protėvynės reiktų ieškoti Europoje, iš jo ėmė tyčiotis.

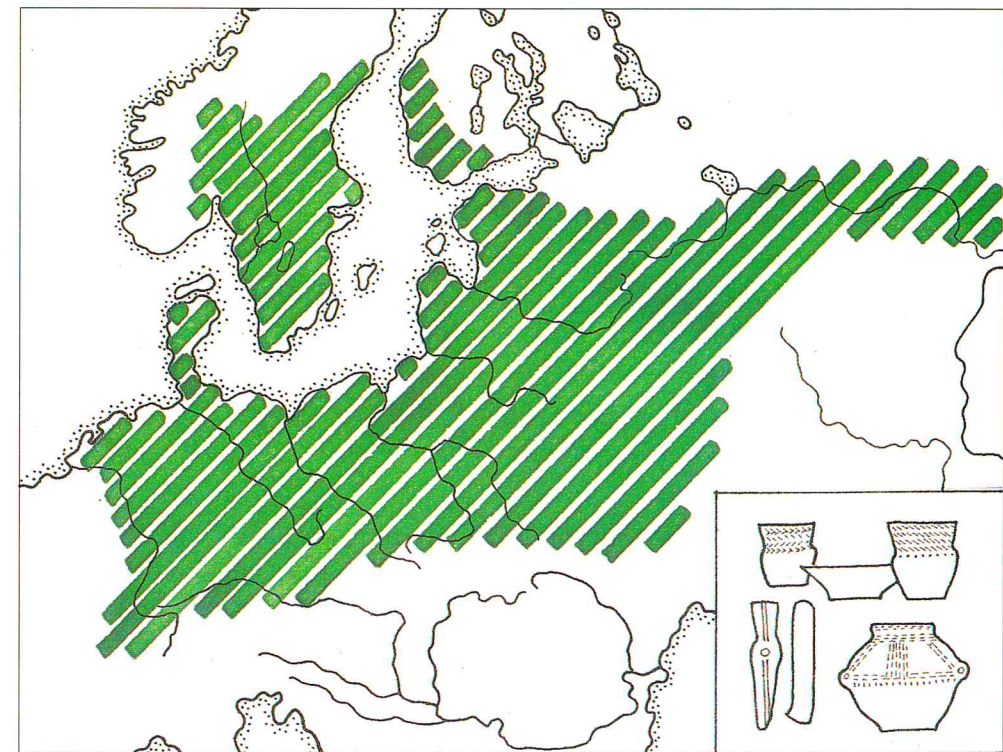
Svarstydami, kaip visas tas kalbas kartu pavadinti, tyrinėtojai pasiūlė du pagrindinius vardus: indogermanai ir *indoeuropiečiai*. Abu šie terminai prigijo. Vokiečiai iki šiol vartoja pirmąjį, visi kiti – antrąjį. Indogermanų terminą dar XIX a. pradžioje pasiūlė prancūzų geografas, visas kalbas sudėstęs pagal geografinį principą iš pietryčių į šiaurės vakarus, taigi nuo Gango upės iki Islandijos. Jis pradėjo sanskritu ir baigė germanais. Maždaug tuo pačiu metu anglų tyrinėtojas pasiūlė indoeuropiečių terminą. Tiesą sakant, toks skirtingai skambančių kalbų su-

jungimas į vieną grupę tuo metu net kai kuriems vokiečiams atrodė šventvagiškas: kaip, esą, galima tokią kilnią indų vedos giesmių kalbą sieti su „meškiška“ germanų kalba. Tačiau kalbininkai darbavosi toliau ir aiškino tų kalbų bendrybes. Bendra yra kalbos sandara, žodžių sudarymo dėsniai, linksniavimas, asmenavimas, daugybė bendrų žodžių – žodžiai giminystės laipsniams pavadinti, žvėrių ir gyvulių vardai, skaičių pavadinimai ir kt. O kadangi XIX a. labai suklestėjo gamtos mokslai, tai ir jie įsigavo į kalbos mokslus. Tikėta, kad kalbos, kaip gamtos padarai, be žmogaus valios gimsta, auga ir miršta. Tai paskatino ieškoti bendros protėvynės ir atkurti bendrą prokalbę. Kur ir kaip ieškota protėvynės? Manyta: jeigu įvairiose indoeuropiečių kalbose kokie nors daiktai ar sąvokos reiškiami tokiais pat žodžiais, tai juos turėjo žinoti visi indoeuropiečiai, dar neišsiskaidę į atskiras tautas. Paaiškėjo, kad tai turėjo būti Vidurio Europa, ypač šiaurinė jos dalis. To dar nepakako – visi siekė konkretumo. Ir jeigu žemėlapyje surašysim autorius, kurie siauresnėse teritorijose ieškojo indoeuropiečių protėvynės centro, tai čia pateks Britų salos ir pietų Skandinavija, šiaurės ir vidurio Vokietija, Juodosios jūros pakrantė, net Mažoji Azija ir Kazachstanas. Visi jie turėjo šiokių tokių argumentų, o daugiausia tautinių ambicijų, kurios kliudė tikrajam mokslui. Kiekvienas stengėsi iš vieno ar kito krašto paleisti klajoti po Europą

tuos tariamai karingus klajoklius gyvulių augintojus. Tačiau drauge paaiškėjo, kad visos Europos indoeuropiečių kalbos yra daug senesnės už senovės indų ir kad iš Indijos tie klajokliai tikrai neatkeliavo. Apskritai ar jie galėjo tais laikais taip keliauti ir nukariauti visą Europą? Net vien kalbos duomenys to niekaip nepatvirtina. Nors indoeuropiečių prokalbė – teorinis modelis, tačiau ji padeda mums daug kur susivokti. Randame įvairiausių taikų, ramų ir sėslų gyvenimą pabrėžiančių žodžių, tačiau visai nėra besisiejantių su klajoklišku gyvenimu, kovojančiais raiteliais, žodžių apie karą ir mūšius.

Atmetus indoeuropiečių kilmę iš Azijos, kilo klausimas, kokiame plote paplitę senieji indoeuropiečiai. Ir vėl čia padėjo kalbos duomenys. Geriausiai kalbų pėdsakus visuomet išsaugo vietovardžiai, ypač vandenvardžiai. Pagal juos galima apibrėžti indoeuropiečių gyventą plotą – nuo Skandinavijos šiaurėje iki Graikijos pietuose, nuo Ispanijos vakaruose iki Dono upės rytuose. Taigi čia ir turėjo susidaryti pagrindinės indoeuropiečių kalbos ir tautos.

Kai jau kalbininkai apibrėžė šią sritį, taigi po šimto metų nuo darbo pradžios, įsijungė ir *archeologai*. Ėmė ieškoti, kuri kultūra geriausiai atspindėtų etninius skirtumus. Ir visi sutarė, kad ryškiausiai tai rodo keramika. Ji visad būna vietinė, neeksportuojama, tai moterų gaminiai šeimos poreikiams. Todėl tokio didelio pritarimo susilaukė pačioje

XX a. pradžioje vokiečių archeologo G. Kossinos (Kossina) iškelta mintis, kad dvi didžiulės keramikos stilių grupės Vidurio Europos šiaurėje – Virvelinės ir Šukinės duobelinės keramikos kultūros – turėjusios priklaustyti dviem skirtingoms etninėms bendrijoms: indoeuropiečių ir finougrų. Per šimtą metų atrasta daug nauja, patikslinti paplitimo plotai, išskirtos grupės, keitėsi pačių kultūrų sąvokos, tačiau pagrindinė mintis liko. Tiksliau paaiškėjo, kad indoeuropiečiai gyveno plačiau, negu buvo paplitusi Virvelinės keramikos kultūra (pav. 159). Ji žymi

tik plotą, kur gyveno senovės germanai, slavai ir baltai. Ir kalbininkai randa daugiausia bendrybių kaip tik tarp šių trijų kalbų šeimų. Per tūkstančius metų keitėsi tautų ribos, istorijos sukuriai daug kur atnešė naujų genčių, tačiau vandenvardžiuose ir vietovardžiuose išlikę pėdsakai liudija, kur kokia kalba buvo kalbėta. Kai *antropologai* ėmė tyrinėti Virvelinės keramikos kultūros žmones, paaiškėjo, kad įvairiose vietose jie labai skyrėsi, tačiau kai kurie bruožai ir vienijo juos. Tai buvo ryškūs ilgagalviai nuolaidžia kakta ir siaura smarkiai išsišovusia nosimi.

159 pav. Virvelinės keramikos kultūros paplitimas ir pagrindiniai puodų tipai

Jie kilę iš senųjų europidų, kurie susidarė dar ankstyvajame paleolite.

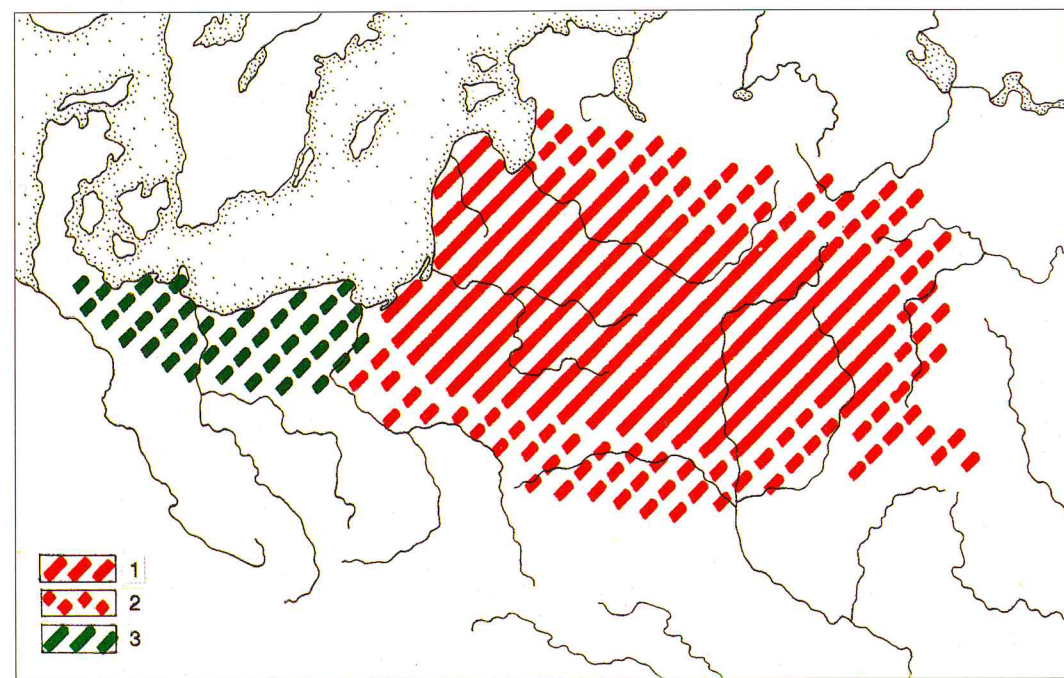
Indoeuropiečių ir baltų kilmės bei pavienių genčių išsiskyrimo klausimus Lietuvos archeologai laiko vienu svarbiausių savo tyrinėjimo uždavinių. Apie tai daugiausia rašė M. Gimbutienė, R. Kulikauskienė, A. Tautavičius, L. Vaitkuskienė, R. Rimantienė.

Vis eidami paskui kalbininkus, archeologai iš pradžių pritarė keliaujančių karingų nomadų teorijoms (štai kiek randam kovos kirvių!), bet patys jas ir sugriovė. Mat archeologai pratę viską grįsti radiniais. Ir iškėlė klausimą: o kaipgi tos ištisos giminės galėjo keliauti? Sutinkame, jie galėjo turėti vežimų,

bet su sunkiais plokštiniais ratais ir jaučių traukiamų. O jautis eina tokiu pat greičiu kaip ir žmogus – toli tokiu nepavažiuosi. O dviratis vežimaitis su stipiniais išrastas tik apie 2300 m. pr. Kr. Mažajoje Azijoje. Nemokėtas tinkamai pakinkyti žirgas tiko vien paradui. Tiesa, jau buvo jojamųjų žirgų, tačiau retai. Žodžiu, beveik niekaip negalime įsivaizduoti tokio „tautų kraustymosi“.

MŪSŲ PROTĖVIAI BALTAI

Taigi kada, kaip ir kodėl iš visos indoeuropiečių bendrijos išsiskyrė baltai ir kur jie

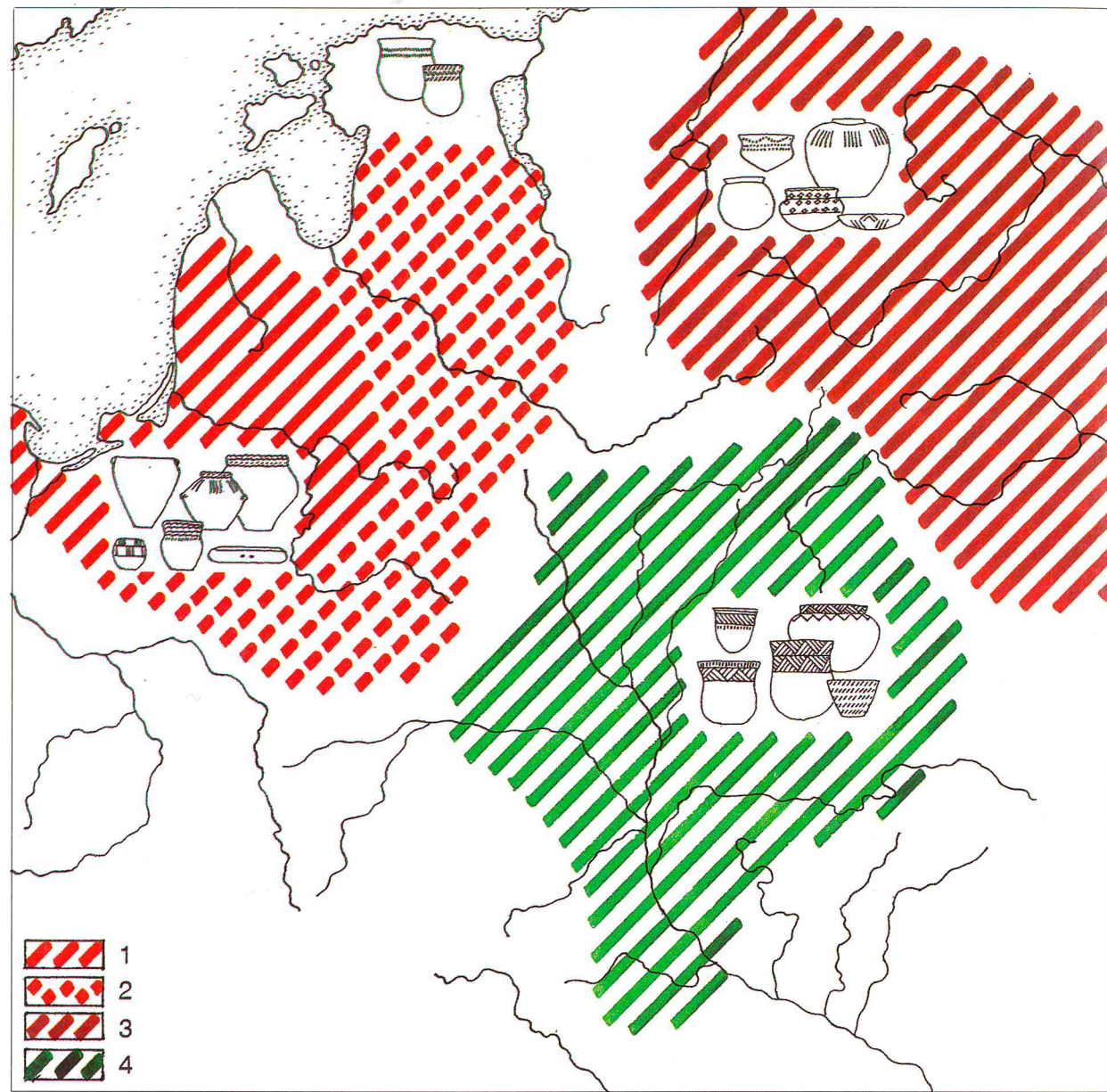
160 pav. Baltiškų vietovardžių paplitimas:
1 – daug vietovardžių, 2 – maža,
3 – reti ir abejotini

gyveno? Ir vėl aiškiausias palikimas – baltiškų kilmės *vietovardžiai*. Jau XIX a. viduryje pastebėta, kad baltiškų vietovardžių yra toli už dabartinių baltų gyvenamų teritorijų. Čia labai svarbūs A. Kočiubinskio, A. Pogodino, M. Fasmerio (Vasmer) ir mūsų kalbininko K. Būgos darbai, kuriuos toliau tęsia mūsų ir kitų šalių kalbininkai: A. Vanagas, A. Sabaliauskas, V. Šmidas (Schmid), V. Toporovas, O. Trubačiovas ir kt. Dar daug ką reikia tikslinti, tačiau pagrindiniai senųjų baltų paplitimo plotai jau aiškūs (pav. 160). Pietuose baltai siekė Pripetės upę, rytuose – Kurską, Kalugą, Maskvą, o šiaurėje – Kalininą, Toropėčą ir Pskovą. Čia labai daug vadinamųjų senųjų indoeuropietišku vietovardžių, ne ką nutolusių nuo indoeuropiečių prokalbės, nors visame tame plote yra ir atskirų tarmių požymių.

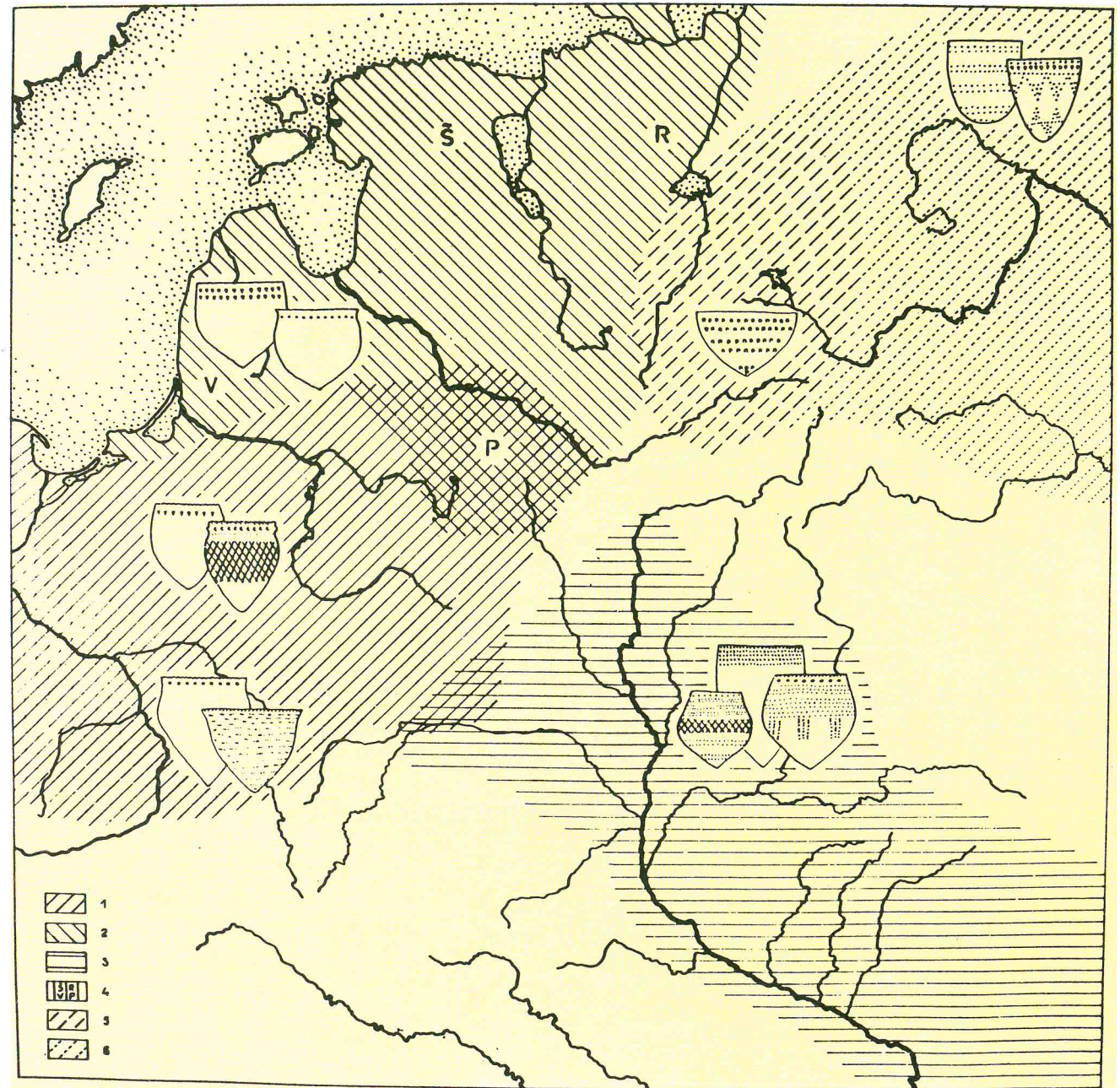
O ką gi sako archeologiniai radiniai? Visame šiame plote (tik nenorėkim, kad idealiai sutaptų) paplitusios trys Virvelinės keramikos kultūros: *Pamarių* (pav. 161: 1, 2) – Nemuno ir Dauguvos baseine iki Vyslos ir Pripetės, *Fatjanovo* (pav. 161: 3) – Volgos aukštupyje iki Maskvos ir *vidurio Padnieprės* (pav. 161: 4) – abipus Dniepro bei jo intakų. Visos jos atrodo labai skirtingos, tačiau kai kurie bendri bruožai ir paplitimas baltiškų vietovardžių plote leidžia jungti į vieną didžiulę baltų bendriją, beje, susidariusią ne tuo pačiu metu. Tačiau, pažiūrėję į žemėlapi prieš paplįtant čia Virvelinės ke-

ramikos kultūrai, pamatysim gana panašų vaizdą – vėl trys skirtingos ankstyvojo neolito kultūrų grupės (pav. 162). Sudėtingame istorijos kelyje išnyko abi rytų baltų grupės ir liko tik tame plote, kurį apėmė Pamarių kultūra, bet ir tai nepalankaus likimo gerokai apkarpytame.

Kaip dabar, pasitelkę archeologijos duomenis, galime įsivaizduoti baltų susidarymą? Pažvelkim, ką mums sako pati iškalbingiausia Pamarių kultūros medžiaga – keramika. Joje galima įžiūrėti senųjų vietos kultūrų palikimą – ir Narvos, ir Nemuno, ir Rutulinių amforų kultūros įtakų, ir pagaliau ankstyvosios Virvelinės keramikos kultūros naujovių. Tačiau Virvelinės keramikos kultūra labai greitai įsigalėjo, nes tai buvo epochos stilius. Žmonėms jau reikėjo tokių gražių ir praktiškų puodų. O juk visi istoriniai stiliai keitėsi staiga ir iš pagrindų. Žvelgdami iš tolimo laiko, matome, kaip dingsta romaniškas stilius ir įsigali, rodos, nieko bendra neturinti gotika, kaip paskui ją lyg ir netikėtai išstumia renesansas. Ir nesistebim, nemanom, kad kažkas turėjo atkeliauti ir viską pakeisti. Taip yra ir su Pamarių kultūra. Be abejo, atėjo šiek tiek naujų žmonių su savo stiliumi. Bet jie juk nuolat keliavo, maišėsi, atnešdavo naujų idėjų, bet pagrindiniai senieji gyventojai liko, niekas jų nenukariavo ir nemanė nukariauti. Ateiviai buvo taikūs žemdirbiai, kurie tuoj prisitaikė prie vietos gyvenimo sąlygų, perėmė visas žvejybos prie-

161 pav. Virvelinės keramikos kultūros Rytų Europoje: 1 – Pamarių kultūra, 2 – jos įtakos zona, 3 – Fatjanovo kultūra, 4 – Padnieprės kultūra

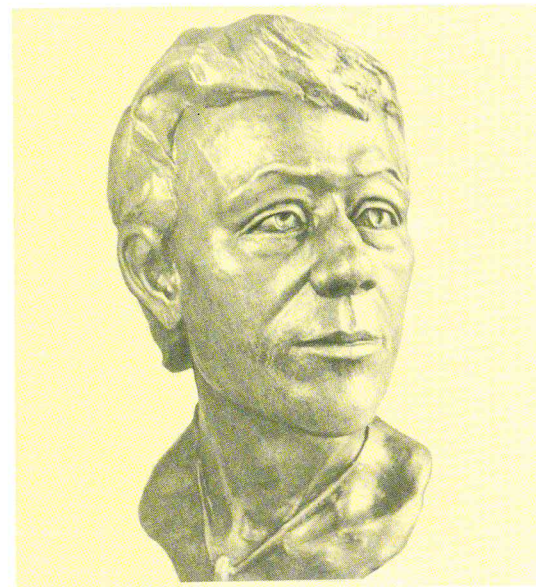
162 pav. Ankstyvojo neolito kultūros Rytų Europoje: 1 – Narvos, 2 – Nemuno, 3 – Volgos aukštupio, 4 – Dniepro-Doneco kultūra

mones iš vietos gyventojų, o juos, jau mokėjusius arti žemę, išmokė tam darbui pasikinkyti jautį. Jiems taip greit ir lengvai pavyko turbūt dėl to, kad čia susitiko su giminiškais senaisiais gyventojais, su kuriais leista tuoktis ir taip įeiti į jų gimines. Kad šie Virvelinės keramikos kultūros žmonės tapo baltais, lėmė senosios vietinės europidinės gentys. Kitur jie susitiko kitų senųjų gyventojų ir sudarė kitų tautų pagrindą. Tad giliausių savo šaknų galime ieškoti ir seniausiuose Pabaltijo gyventujuose, nors jų dar negalime vadinti nei indoeuropiečiais, nei baltais – tai europidai. O baltiški vietovardžiai galėjo atsirasti tik Pamarių kultūros laikotarpiu.

Taigi ne vien archeologija veda mus toliau nuo ilgam įsigalėjusios teorijos apie karingus atklydėlius indoeuropiečius. Turim jau ir antropologijos duomenų, sakančių tą patį. Štai seniausias Pabaltijo ankstyvojo mezolito Kirsnos žmogus (pav. 163) turėjo daug senųjų europidų bruožų, bet jau buvo ilgagalvis. Tokių panašių ilgagalvių aptikta Zveiniekų kapinyno V–IV tūkstantmečio pr. Kr. kapuose. Panašūs buvo ir ankstyvojo neolito Narvos kultūros žmonės iš to paties Zveiniekų kapinyno. Taigi į tą Virvelinės keramikos kultūrai būdingą antropologinį tipą panašūs žmonės – europidai – iš seno jau gyveno mūsų žemėse.

Reikia paminėti ir dar vieną ilgai gyvavusį mitą apie senuosius mūsų gyventojus.

Atseit, prieš „atsikeliant“ indoeuropiečiams, čia gyvenę finougrai. Bet plačiau patyrinėtus ir šis mitas nublanko. O atsirado dėl gana paprastos priežasties. Kol nepradėjome tyrinėti pelkių gyvenviečių, nieko nežinojome apie ankstyvojo neolito nei Nemuno, nei Narvos kultūras. Abiejų tipų keramikos molį liesino kokiomis nors organinėmis priemonėmis: kapotais augalais arba grūstais kiau-

kutais. Patekusi į žemės paviršių, tokia keramika tuoj sunyksta, geriausiai išlieka tik tai giliuose sluoksniuose, ypač dumble. O finougrų šukinė duobelinė keramika, liesinta grūstu granitu, ir žemės paviršiuje ilgai išlieka. Jos vienos ir aptikdavo, kol radinius rinko tik paviršiuje, tad ir padarė tokias išvadas. Tačiau dabar tie finougrai mums

iškilo visai kitoje šviesoje. Pabaltijy jų pasirodė tikrai apie III tūkstantmečio pr. Kr. vidurį (pav. 83). Tai buvo prekiautojai, savo gražius skalūno dirbinius mainę į mūsiškius gintarinius. Pagal išmainytus ar pamestus dirbinius galim nustatyti ir jų prekybos kelius. Vienas kelias ėjo pajūriu, o kitas – rytine Šventosios upe, toliau gal Jiesia ir taip siekė net Karaliaučių. Prie mažų upelių finougrai turėjo ir stovyklėlių įsirengę, ir paliko mums apie 30 tokių finougriškų upėvardžių. Tačiau kai vėlyvajame neolite Lietuvos gyventojai ėmė daugiau prekiauti su Vakaraais, tie ryšiai, gyvavę gal pusę tūkstantmečio, nutrūko. Dar šiek tiek ilgiau su finougrais prekiaavo šiaurės rytų Lietuvos, ypač Latvijos, gyventojai. Šiaurės vakariniame Latvijos kampe ir visoje Estijoje jie įsitvirtino ilgam. Taigi Lietuvoje niekad nebuvo laikotarpio, kad visoje teritorijoje būtų apsigyvenę finougrai. Tai taip ir liks antrasis Lietuvos apgyvendinimo mitas.

Žalvario amžiaus kultūra vėl visiškai skiriasi nuo Pamarių kultūros, tačiau niekam neatėjo į galvą kelti klausimą, kad ją bus atnešę kokie ateiviai. O iš esmės kultūros pasikeitimas buvo toks pat ryškus ir, iš tolo žiūrint, staigus, kaip ir įsigalint Virvelinės keramikos kultūrai. Tad nereikia nė istorinio atitaisymo.

Šiokią tokią užuominą apie gyventojus iki Kristaus laikų randame jau geografo Strabono užrašuose. IV a. pr. Kr. jis užrašė Pitė-

jo iš Marsilijos pasakojimą, kad toli Šiaurėje, be kitų genčių, gyvenantys ir „ostiaioi“. Šis vardas labai panašus į I a. po Kristaus Tacito minimą aisčių – prūsų – vardą. Tad galima spėti, kad Pitėjas kalbėjo apie tas pačias gentis. Pasakojo, kad jos verčiasi žemdirbyste, maitinasi soromis ir kitomis žolėmis, šaknimis ir šakniavaisiais, turi ir naminių gyvulių.

Jau vėlyvajame neolite Lietuvoje ėmė skirtis vakarų ir rytų baltai, ypač ta riba išryškėjo žalvario amžiuje. Vakarų Lietuvoje paplito didžiuliai pilkapiai su akmenų konstrukcijomis, o rytų Lietuvoje žmonės laidojo ne pilkapiuose. Rytų Lietuvoje paplito Brūkšniuotosios keramikos kultūra, nebūdinga vakarinei daliai, čia vyravo lygiasienė keramika. Šių sričių ribos dar labai negriežtos.

Taigi, trumpai apžvelgę sukauptus duomenis apie senuosius mūsų šalies gyventojus, galime susidaryti vaizdą, kas jie buvo. Nors nuolat judėjo pavienės šeimos ir žmonės, turtinę mūsų kultūrą, tačiau pagrindiniai europidiniai gyventojai liko tie patys. Bendraudami su kitų kultūrų žmonėmis, vietos gyventojai pamažu kito, kol vėlyvajame neolite išryškėjo aiški, nuolatinė baltų gentis. Toliau ji skilo į smulkesnius vienetus, vėl jungėsi, vieni išnyko, kiti išliko. Per ilgus istorijos amžius iš jų galutinai išaugo lietuvių tauta.

Terminų žodynėlis

Akmens amžius – seniausias ir ilgiausias žmonijos istorijos laikotarpis, trukęs daugiau negu milijoną metų. Šiaurės Europoje prasidėjo, ledynams pasitraukus, apie 12 000 m. pr. Kr., ir baigėsi maždaug 2000 m. pr. Kr., kai prasidėjo žalvario amžius. Skirstomas į paleolitą, mezolitą ir neolitą.

Aleriodas – antrasis atšilimo laikotarpis traukiantis ledynams, apie 10 000 m. pr. Kristų. Lietuvoje įsikūrė pirmieji gyventojai.

Ancyliaus ežeras – gėlavandenis ežeras, tvyrojęs Baltijos baseine apie 7500–6000 m. pr. Kr., susidaręs, vidurio Švedijoje iškilus pylimui, kuris užtvėnkė Joldijos jūrą. Jo krantų linijos toli įsiterpusios į dabartinį žemyną. Pavadintas pagal sraigę *Ancylus fluviatilis*.

Arensburgo kultūra – paleolito kultūra, IX tūkstantmetyje pr. Kr. paplitusi Vidurio Europos šiaurėje. Jai būdingi trumpi lapelio pavidalo strėlių antgaliai, vienagaliai skaldytiniai, dirbiniai iš trumpų skelčių. Gyventojai – šiaurės elnių medžiotojai.

Atkraštinis kirvis – žalvarinis ankstyvojo žalvario amžiaus kirvis, įtvėriamas į kablo pavidalo kotą, todėl šonuose turintis išsikišusias briauneles–atkraštes.

Atlantis – geologinis apibūdinimas klimato laikotarpio tarp 6000 ir 3000 m. pr. Kristų. Žiedadulkių analizėje prasideda liepų pa-

plitimu ir baigiasi guobų nykimu. Pats šilčiausias Lietuvos laikotarpis.

Baltiškasis kovos kirvis – siauras, ilgas žalvarinis ankstyvojo žalvario amžiaus kirvelis su skylė kotui, paplitęs tik baltų gyventoje srityje.

Biolingas – pirmasis atšilimo laikotarpis ledynams traukiantis, apie 12 000 m. pr. Kristų. Ir į Lietuvą galėjo užklysti šiaurės elnių medžiotojų.

Borealis – geologinis apibūdinimas klimato laikotarpio tarp 7000 ir 6000 m. pr. Kristų. Žiedadulkių analizėje prasideda lazdynų paplitimu ir baigiasi liepų pasirodymu. Tai ankstyvasis atšilimo periodas.

Branktas – lazda su buoželėmis galuose, tvirtinama prie žvejybos tinklo jam palaikyti, kad nesubliukštų.

Brūkšniuotoji keramika – keramika, kurios paviršius prieš degant puoštas tankiais netaisyklingais brūkšniais, įrėžtais šiaudų grįžte, vytelių ryšeliu ar šukų pavidalo įrankiu. Pradėta vartoti vėlyvajame žalvario amžiuje.

Bučius – priemonė žuvims gaudyti iš pušinių skalų arba karklo vytelių, panaši į pinctinę, su įgerkliu, kad įplaukusi žuvis negalėtų pasprukti atgal.

Butinis (butas) – ilga siaurėjančiais galais lenta su skylute per vidurį ir užbarzdomis iš vienos pusės, pririšama prie kilnojamosios

užtvankos krašto arba velkamojo tinklo angos. Butiniai visad būna poriniai, per skylutes sujungti ilga kartimi.

Dendrochronologija – datavimas pagal medžių rieves.

Dryasas – atšalimo laikotarpis ledynams traukiantis (pavadintas pagal tundros augalą *Dryas octopetalia*). Buvo trys tokie laikotarpiai. Per trečiąjį Lietuvoje jau buvo nuolatinių gyventojų.

Episvidriniai dirbiniai – tolesnė svidrinių (Svidrų kultūros) dirbinių tipų tąsa mezolite.

Gremžtukas – titnaginys arba kaulinis kailių išdirbimo – grandymo ir minkštinimo – įrankis.

Grublėtoji keramika – keramika, kurios paviršius prieš degant aptaškytas skystu riebiu moliu, kad pasidarytų šiurkštus. Pradėta vartoti ankstyvajame geležies amžiuje.

Holocenas – poledyninis laikotarpis.

Homo sapiens (protingasis žmogus) – dabartinio žmogaus protėvis. Ankstyviausių liekanų aptikta Afrikoje daugiau kaip 100 tūkstančių metų senumo. Europoje pasirodė vėliau ir, giminiuodamasis su neandertaliečiais, peraugo į dabartinį žmogų.

Joldijos jūra – jūra, susidariusi 8000–7000 m. pr. Kr. Baltijos baseine, ledyniniam ežerui prasiveržus pro vidurio Švediją. Pavadinta pagal sūriųjų vandenų sraigę *Yoldia*

arctica. Krantų linijos pietuose buvo giliai įsiterpusios į dabartinę jūrą, o Jutlandiją su pietų Skandinavija jungė sausuma.

Kalibravimas – radiokarbono (konvencinių–sutartinių) datų perskaičiavimas į tikrąsias–kalendorines.

Kasiklis – akmeninis į kirvuką panašus įrankis titnagai iš graužo (ar kreidos) kasti.

Kotinis durklas – ankstyvojo žalvario amžiaus durklas, pritvirtintas skersai koto viršūnėje.

Kultūrinis sluoksnis – žemės sluoksnis, kuriame išlikę žmogaus buvimo pėdsakų: dirbinių, puodų šukių, pastatų liekanų. Nuo natūralių sluoksnių dažniausiai skiriasi spalva ir sudėtimi.

Kundos kultūra – mezolitinė (VIII–IV tūkstantmečio pr. Kr.) kultūra, pavadinta pagal radimvietę šiaurės rytų Estijoje. Jai būdingi kaulo bei rago ir smulkūs titnago dirbiniai. Paplitusi Estijoje, Latvijoje ir šiaurės Lietuvoje.

Laivinis kirvis – laivelio pavidalo akmeninis kovos kirvis, būdingas Virvelinės keramikos kultūroms (III tūkstantmetis pr. Kr.).

Lancetinis antgalis – mezolito laikų titnaginys peiliuko pavidalo strėlės antgalis.

Lydimas – dirvos paruošimas vietoje sudeginant nukirstus medžius ir krūmus; išbarstomi ir pelenai.

Litorinos jūra – sūriavandenė jūra, buvusi Baltijos baseine apie 6000 – 1500 m. pr. Kristų. Pavadinta pagal pakrančių sraigę *Litorina litorea*. Jos krantų linijos panašios į dabartines.

Mezolitas – vidurinis akmens amžius (iš graikų k. *mesos* – vidurinis, *lithos* – akmuo), laikotarpis tarp paleolito ir neolito. Šiaurės Europoje ir Lietuvoje truko nuo VIII iki V tūkstantmečio pr. Kristų.

Narvos kultūra – neolitinė kultūra, paplitusi šiaurės Lietuvoje, Latvijoje, Estijoje ir Leningrado srityje IV–III tūkstantmetyje pr. Kristų. Būdingi kaulo bei rago dirbiniai: žeberklai, ietigaliai, durklai, peikenos; mažai ornamentuota keramika su grūstų sraigių priemaišomis – smailiadugniai puodai ir pailgi dubenėliai–šviestuvai.

Nemuno kultūra – mezolitinė ir neolitinė (keraminė) kultūra, paplitusi pietų Lietuvoje ir vakarų Baltarusijoje VII – III tūkstantmetyje pr. Kristų. Būdingi titnago dirbiniai: episvidriniai, lancetiniai, trapeciniai strėlių antgaliai, gremžtukai ir rėžtukai, įtvėriamieji kirveliai; neolite prisideda smailiadugniai mažai ornamentuoti puodai su augalų, vėliau grūsto akmens priemaišomis.

Neolitas – naujasis akmens amžius (iš graikų k. *neos* – naujas, *lithos* – akmuo), Lietuvoje apibūdinamas kaip laikotarpis, kuriame pradėta gaminti keramiką, IV – III tūks-

tantmetyje pr. Kristų. Svarbiausias požymis – gamybinio ūkio pradžia.

Ochra – raudoni (hematitas) arba geltoni (limonitas) geležies junginiai (iš graikų k. žodžio *ojhros* – kraujas), vartoti kaip dažai, kuriais paleolite bei mezolite dažnai apibarstydavo mirusiųosius. Taip pat jais tapė uolų piešinius bei raižinius.

Paleolitas – senasis akmens amžius (iš graikų k. *palaios* – senas ir *lithos* – akmuo). Prasidėjo maždaug prieš porą milijonų metų ir baigėsi IX tūkstantmetyje pr. Kristų. Skirstomas į ankstyvąjį ir vėlyvąjį. Lietuvoje aptinkama tik paleolito pabaigos (X – IX tūkstantmečio pr. Kr.) radinių.

Pamarių kultūra – III tūkstantmečio pr. Kr. Rytų Pabaltijo kultūra, pavadinta pagal ryškiausias paminklus, paplitusius prie Kuršių marių, Aistmarių ir Gdanskos įlankos. Susidarė, į vietines Nemuno ir Narvos kultūras įsiliejus Rutulinių amforų ir Virvelinės keramikos kultūroms. Būdinga virvelinė keramika.

Pasvaras – akmuo, rišamas prie apatinio tinklo krašto tinklui gramzdinti.

Peikena – įrankis ledui pramušti žvejojant. Tai ilga smaili medinė lazda su įveržta rankena ir kauliniu antgaliu. Peikena archeologai vadina ir patį antgalį.

Petroglifai – pasaulyje paplitę uolų raižiniai, priklausantys įvairioms kultūroms ir lai-

kotarpiams. Šiaurės Europoje daugiausia jų akmens ir žalvario amžiaus Skandinavijoje bei Karelijoje. Vaizduoja žūklės ir medžioklės scenas bei įrankius, žemės dirbimo scenas bei padargus, žvėris, žmones, ginklus, apskritimus.

Pleistocenas – ledynų laikotarpis.

Plūdė – beržo tošies arba pušies žievės dirbinėlis, rišamas prie viršutinio tinklo krašto prilaikyti jam vandens paviršiuje.

Preborealis – geologinis apibūdinimas klimato laikotarpio nuo VIII iki VII tūkstantmečio pr. Kristų. Žiedadulkių analizėje prasideda beržų ir baigiasi lazdynų pasirodymu.

Radiokarbono metodas – datavimas pagal radioaktyviosios anglies (C14) liekanas organiniuose radiniuose.

Rėžtukas – titnago dirbinys siaurais skersiniais ašmenimis kampe. Skirtas ragui ir kaului pjauti. Ypač dažnas paleolito ir mezolito laikų radinys.

Rutulinių amforų kultūra – III tūkstantmečio pr. Kr. kultūra, kuriai būdinga keramika: rutulinės amforos, piltuvo pavidalo indai, puošti daugiausia įspaudėlių kompozicijomis. Žmones laidojo akmenų statiniuose. Paplitusi daugiausia Pietų Pabaltijyje.

Sapropelis – be oro vandenyje iš nuosėdų susidarę į molį panašūs dariniai – suslėgtas dumblas, kuris labai gerai išsaugo medžio ir kitokias organines liekanas.

Sekvoja – visžalis spygliuotis medis, savaimė augantis Šiaurės Amerikoje, Kalifornijoje. Užauga iki 110 m aukščio ir 10 m skersmens, pasižymi tvirta mediena ir ilgamažišku.

Skaldytinis – specialiai apdorotas dažniausiai prizminis arba kūginis titnago gabalas, nuo kurio skaldomi dirbinių ruošiniai: skeltės ir nuoskalos.

Skalūnai – juosvos, žalsvos, pilkšvos ar rausvos plonais sluoksniais, plokštelėmis skylandčios nuosėdinės ir kristalinės uolienos. Lengvai gludinami ir įgauna gražiai blizgantį paviršių.

Skeltė – siaura ilga specialiai paruošto titnago skaldytinio nuoskala, panaši į peiliuką.

Skersinis antgalis – titnaginys trapecijos formos strėlės antgalis, įtvirtinamas ašmenimis skersai kotelio. Būdingas antrajai mezolito pusei didelėje Europos dalyje.

Skobtinis luotas – iš vieno medžio kamieno išskaptuotas luotas, Europoje pažįstamas nuo mezolito laikų.

Subatlantis – geologinis apibūdinimas klimato laikotarpio nuo 500 m. pr. Kr. iki dabar. Drėgnas ir vėsus.

Subborealis – geologinis apibūdinimas klimato laikotarpio nuo III tūkstantmečio iki 500 m. pr. Kristų. Žiedadulkių analizėje prasideda guobų nykimu ir baigiasi bukų pasirodymu. Pamažu vėstantis klimatas.

Svidrų kultūra – paleolito kultūra, X – IX tūkstantmetyje pr. Kr. paplitusi didelėje Lenkijos, Ukrainos, Baltarusijos ir Lietuvos teritorijos dalyje. Jai būdingi titnaginiai lauro ir karklo lapo pavidalo strėlių antgaliai, dvigaliai skaldytiniai ir dirbiniai iš ilgų skelčių.

Šukinės duobelinės keramikos kultūra – apibendrinamasis pavadinimas kultūrų, 4500 – 1800 m. pr. Kr. paplitusių vidurio Rusijoje, Suomijoje, Estijoje, Latvijoje. Joms būdinga šukų pavidalo įrankiu ir duobutėmis puošta keramika.

Titnagas – dažniausiai pilkas arba juodas mineralas, susidaręs iš titnago rūgšties. Gurvuolių aptinkama kreidoje; į Lietuvą atstūmė ledynai. Yra kietas, tankus, gerai skylantis, tačiau sugeriantis drėgmę ir, priklausomai nuo aplinkos, galintis keisti paviršiaus spalvą: pasidengti balta, melsva ar gelsva patina.

Tundra – samanomis, kerpėmis bei viksvomis apaugę amžinojo įšalo plotai be medžių. Ledynų laikotarpiu buvo paplitusi didelėje Europos dalyje.

Ungurių šakės – medinis povandeninės žūklės įrankis. Jį sudaro ilgas kotas su kauliniu antgaliu, iš abiejų pusių gaubiamas dviejų šakų su užbarzdomis.

Vedega – akmeninis į kirvelį panašus įrankis įgaubtais ašmenimis, skirtas medinėms geldoms, luotams, indams skobti.

Virvelinės keramikos kultūra (kitaip Kovos kirvių kultūra) – apibendrinamasis pavadinimas III tūkstantmečio pr. Kr. kultūrų, paplitusių Vidurio, Šiaurės ir Rytų Europoje. Joms būdinga virvelių išpudais puošta keramika, akmeniniai laiviniai kovos kirviai, laidosena suriestoje padėtyje.

Vytinis audimas – audimas, vietoj staklių vartojant lenteles su dviem, keturiom ar

šešiom skylutėmis, kurias persukinėjant susidaro žiotys ataudams peršauti.

Zlotos kultūra – lokalinė Vyslos aukštupio Virvelinės keramikos kultūra, daugiausia pažįstama iš kapinynų.

Žeberklas – kaulinis siauras ilgas smaigas su užbarzdomis, skirtas žūklei ir medžioklei.

REKOMENDUOJAMA LITERATŪRA

M. Gimbutienė. Baltai priešistoriniais laikais. Vilnius, 1985.

E. Grigalavičienė. Žalvario ir ankstyvasis geležies amžius Lietuvoje. Vilnius, 1995.

P. Kulikauskas. Užnemunės piliakalniai I – XIII amžiuje. Vilnius, 1982.

R. Kulikauskienė (Red.). Lietuvių etnogenezė. Vilnius, 1987.

P. Kulikauskas, R. Kulikauskienė, A. Tautavičius. Lietuvos archeologijos bruožai. Vilnius, 1961.

R. Rimantienė. Šventoji. I. Narvos kultūros gyvenvietės. Vilnius, 1979.

R. Rimantienė. Šventoji. II. Pamarių kultūros gyvenvietės. Vilnius, 1980.

R. Rimantienė. Akmens amžius Lietuvoje. Vilnius, 1984.

R. Rimantienė. Nida: senųjų baltų gyvenvietė. Vilnius, 1989.

P. Tarasenska. Lietuvos piliakalniai. Vilnius, 1956.

Rašant naudotasi tekste minėtų lietuvių archeologų knygomis ir straipsniais ir įvairiais užsienio autorių darbais, ypač: *G. Burenhult* ir kt. Länkar till vår forntid – en introduktion i Sveriges arkeologi. Stockholm, 1988

M. Egg, K. Sprindler. Die Gletschermumie vom Ende der Steinzeit aus den Ötztaler Alpen. Mainz, 1993

Die ersten Bauern. 1. Pfahlbaufunde Europas. Forschungsberichte zur Ausstellung 28. April bis 30. September 1990. Zürich, 1990

C. Orrling (red.). Sten- och bronsålderns ABC. Stockholm, 1991

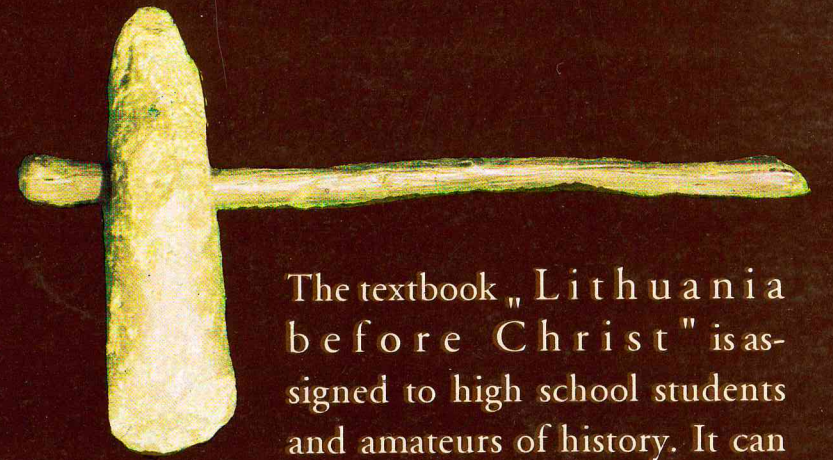
K. Vilkkuna. Unternehmen Lachsfang. Helsinki, 1975

Rimutė
Rimantiėnė

**LIETUVA iki
KRISTAUS**

Redaktorė Danutė Leščinskienė
Dailininkas Alfonsas Žvilius

SL 174 1995 Formatas 84x100/16
Tiražas 11 000 egz. Užsakymas 378
Išleido Vilniaus dailės akademijos leidykla,
Maironio 6, 2600 Vilnius
Spausdino Adomo Jakšto spaustuvė,
Girelės 22, 4230 Kaišiadorys

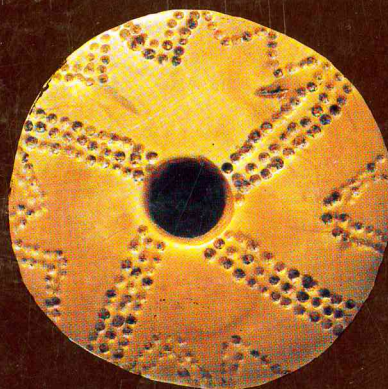
The textbook „Lithuania before Christ“ is assigned to high school students and amateurs of history. It can be used as an initial textbook in a course of Lithuanian prehistory - it includes the period from the first inhabitants to the birth of Christ. The contents acknowledge the reader with the methods of archaeological investigations and the prehistoric heritage of Lithuania and also gives an overview of hunter - gatherer - fisher populations until the beginnings of agriculture, animal husbandry and treating of metals. The every day life of prehistoric society is widely described and illustrated by the text. The development of ornaments and art, as well as a reflection of ancient religion, is traced. The questions of relations between different cultures and Baltic ethnogenesis are also analyzed.

Knyga išleista
Atviros Lietuvos fondo
lėšomis

„Švietimas Lietuvos ateičiai“ - tai projektas, atsiradęs sėkmingai sutapus Lietuvoje vykstančios švietimo reformos ir garsaus filantropo George'o Soroso veiklos pagrindinėms idėjoms bei siekiams. Jį įgyvendina Atviros Lietuvos fondas, bendradarbiaudamas su Švietimo ir mokslo ministerija. Projekto paskirtis - esmingai tobulinant švietimo sistemą, paskatinti lietuvių tautos ir krašto tautinių mažumų kultūrinę pažangą, atviros pilietinės visuomenės Lietuvoje kūrimąsi.

Tikimės, kad šis projekto iniciatyva išleistas vadovėlis gebės talkinti atsinaujinančiai krašto mokyklai.

Projekto iniciatoriai būtų nuoširdžiai dėkingi knygos skaitytojams už išsakytus vertinimus.

Ši knyga tiems, kurie už visų titnago dirbinių, akmens kirvukų, puodų šukių ar vario nuolaužų norės įžiūrėti žmonių gyvenimą. Tai tiems, kurie įvertins, kad akmens ir žalvario amžiai tai didžiųjų žmonijos atradimų laikotarpiai. Iki šiol nė vieno tų atradimų mes neatsisakome - galime juos tik tobulinti. Mūsų protėvių pėdsakai slypi visose mūsų dabartinio gyvenimo srityse, tad lieskime juos su meile ir pagarba. Pažindami archeologijos šaltinius, nenuklysimė į nepagrįstos fantazijos sritis, bet galėsime bandyti po kruopelę atskleisti tas paslaptis, kurios juose slypi. Tačiau archeologija niekad nenusotos būti paslaptinga - o tai ir yra jos žavesys.

